

BU NÖMRƏDƏ

Kərimov Y. – Xarici təcrübədən bəhrələnmək diqqət və zəhmət tələb edir.....	3
<u>Pedaqogikanın nəzəri məsələləri</u>	
Zəkiyev İ. Ən'ənəvi texnologiyanın xüsusiyyətləri.....	11
Mahmudova E. Öyrənməyi öyrətmək texnologiyasının tətbiqi.....	13
Həsənova N. İntegrativ tə'lim barədə düşüncələr.....	15
Yaqubova T. Tə'lim prosesində fərdiləşdirmə.....	17
<u>Fənlərin tədrisi</u>	
Əliyeva A. Hesablama bacarıqlarının formalaşmasında özünə nəzarət priyomlarından istifadə.....	19
Cəlilova Y. Naturadan mənzerənin çəkilməsi üzrə işin metodikası.....	21
Musayeva Ə. Şagirdlərin tə'lim fəaliyyətinin artırılmasında didaktik oyunlardan istifadənin əhəmiyyəti.....	24
Rzayeva Z. İbtidai siniflərdə didaktik oyunlar.....	28
İ.İskəndərov. Oxucuların nəzərinə.....	33
<u>Məktəbəqədər tərbiyə və təlim</u>	
Rəhimova S. Diferensial tə'lim və fərdi yanaşma təcrübəsindən.....	34
Abdullayeva Ş. Uşaqların qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində məktəbəqədər tərbiyənin rolu.....	37
Məmmədova X. Məktəbə hazırlıq qrupunda uşaqların təsviri sənət üzrə hazırlığı.....	39
Nəbizadə G. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ekoloji tərbiyəsi.....	42
Abbasova S., Məmmədova A. Yeniliklər sorasında.....	46
<u>Psixologiya və defektologiya məsələləri</u>	
Cabbarova S. Şagirdlərə psixoloji biliklərin verilməsinin əhəmiyyəti.....	49
Hüseynova M. Müəllim-şagird münasibətlərinin psixoloji aspektləri.....	51
Dadaşova S. Əqli geriliyi olan kiçik yaşlı uşaqların dərstdə işgüzarlığının artırılması yolları.....	54
Dostuzadə D. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işə dair.....	57
Kərimova E. İnkişafda problemləri olan uşaqların valideynlərinə tövsiyələr.....	58
<u>Gigiyena məsələləri</u>	
İsmayılova Z., Novruzova N. Sağlamlaşdırıcı işlər.....	61
<u>Tərbiyə məsələləri</u>	
Yusifov R. Azərbaycan poemalarında tərbiyə məsələləri.....	66
Əliyev İ. Ailə tərbiyəsi baxımından atalar sözlərinin etnopedaqoji təhlili.....	69
Həsəni O. Kiçik yaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında diyarşünaslıq materiallarından istifadə.....	73
Baxışova Ş. Kiçik yaşlı uşaqlarda islam dəyərlərinin formalaşdırılması yolları.....	77
Rzayeva L. Sinifdən xaric tədbirlərdə ekoloji tərbiyənin təşkili yolları.....	80
Allahverdiyeva A. Kiçik yaşlı məktəblilərin qənaətcillik tərbiyəsi.....	83
<u>Pedaqoji kadr hazırlığı</u>	
Ağayev R. Müəllimin nümunəsinin tə'sir gücü.....	86
Qədimova Ə. Sevimli jurnalımızın fəaliyyətinə dair tədqiqat.....	89
«Əlifba» və «Həyat bilgisi» üzrə proqram materiallarının bölgüsü.....	91

Baş redaktor: Y.Ş.Kərimov

Redaksiya heyəti: A.Muradov, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov, N.Alnağiyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova

Yığılmağa verilməmiş: 1. 06. 2004. Çapa imzalanmış 18. 06. 2004.

Kağız formatı: 70x100 1/16. Şərti çap vərəqi 6.

Sifariş №116. Tirajı 1000. Qiyməti 8 000 manat.

Redaksiyanın ünvanı: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40, Tel.: 93-84-41.

«Nasir» nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı, A.Tağızadə küçəsi 17. Tel.: 31-11-00.

XARİCİ TƏCRÜBƏDƏN BƏHRƏLƏNMƏK DİQQƏT VƏ ZƏHMƏT TƏLƏB EDİR

Prof. Yəhya Kərimov

Təhsil sistemində islahatın keçirilməsi, qloballaşma və dünya təhsil sistemində inteqrasiya yolunda səylərimizə uyğun olaraq məktəbəqədər müəssisələrdə 1998-ci ildən Soros «Addım-addım» texnologiyasının tətbiqinə başlanmışdır.

Təhsil Nazirliyinin 2000-ci il noyabrın 24-də keçirilmiş kollegiyasında «Addım-addım» texnologiyasının respublikanın bir sıra məktəbəqədər müəssisələrində tətbiqinin vəziyyəti müzakirə olunmuşdur. Kollegiyada «Addım-addım» texnologiyası və ən'ənəvi proqramla işləyən uşaq bağçalarının işinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi və təhlil məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Bir müddətən sonra bu vəzifənin yerinə yetirilməsi təhsil nazirinin müavini İ. Hüseynovanın 8.V.2003-cü il tarixli məktubu ilə Təhsil Problemləri İnstitutuna tapşırılmışdır. Müəyyən səbəblər üzündən tapşırığın yerinə yetirilməsi xeyli gecikdirilsə də, bu ilin mart ayında müəyyən fikir söyləməyə şərait yaranmışdır.

Bu tədbirin həyata keçirilməsinə Respublika Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşları pedaqoji elmlər namizədləri Xumara Səlimxanova, Laləzar Cəfərova, Əminə Qədimova, psixoloq Limunət Bağirova, loqoped-həkim Elmira Kərimova, elmi işçilər Xuraman Səlimova, Xalidə Məmmədova, Şövkət Allahverdiyeva, Böyükxanım Zülfüqarova, laborant Kifayət Məmmədova cəlb olundular.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı obyektlər əhatə edilmişdir:

«Addım-addım» texnologiyası ilə işləyən məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri

Xətai rayonundakı –248, 257, 236, 205, 250, 199 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçaları;

Binəqədi rayonundakı 266 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası;

Yasamal rayonundakı 10, 11, 18, 117 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçaları;

Nəsimi rayonundakı 111, 162 nömrəli və «Qərənfil» körpələr evi-uşaq bağçaları;

Sabunçu rayonundakı 105 nömrəli körpələr evi- uşaq bağçası.

Səbail rayonundakı 130 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası.

Ən'ənəvi məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri

Xətai rayonundakı 232,245, 288, 8 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası;

Yasamal rayonundakı 38, 68, 99, 79 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası;

Nəsimi rayonundakı 120 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası;

Sabuncu rayonundakı 105, 8, 181, 206 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası.

Səbail rayonundakı 39 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçası.

Bundan əlavə problemin rəhbəri prof. Y.Ş.Kərimov təkrarən Bakıdakı körpələr evi-uşaq bağçasının 5-də, Qubadakı 2.3 nömrəli Nügədi və Amsar kəndlərində fəaliyyət göstərən bağçalarda, Qusardakı 2 nömrəli, Sumqayıtdakı 11, 40, 18 nömrəli məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində olub.

Beləliklə, tədqiqata 22 «Addım-addım» texnologiyası ilə işləyən və 15 ən'ənəvi qaydada fəaliyyət göstərən məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın aparılması prosesində tərbiyəçilər, uşaqlar və müəssisənin rəhbərləri ilə müsahibələr aparılmış, aşağıdakı anketlərlə anket sorğusu keçirilmişdir.

**Məktəbə hazırlıq qrupunun tərbiyəçiləri ilə sorğu
keçirmək üçün anket**

Bağçanın nömrəsi _____

Tərbiyəçinin soy adı və adı _____

Tərbiyəçinin təhsili _____

1. Uşaqların valideynlərinin sosial tərkibi necədir?
2. Uşaqların nitqinin vəziyyəti necədir?
3. Onların arasında oxumağı və yazmağı bacaranlar varmı? Hansı səviyyədə?
4. Uşaqların riyazi hazırlığının səviyyəsi necədir?
5. Uşaqlar özünəxidmət, əl əməyi sahəsində hansı vərdislərə yiyələnmişlər?
6. Uşaqların musiqi və təsviri sənət sahəsində hazırlığının səviyyəsi necədir?
7. Uşaqların sağlamlığı, fiziki hazırlığı, hərəkətli oyunları və əyləncələri sahəsində hansı işlər görülür?
8. Uşaqların kollektivə alışma, ümumpedaqoji vərdislərə (dinləmə, eşitmə, sual vermə cavab vermə, tapşırığı yerinə yetirmə, rejimi gözləmə və s.) yiyələnmə səviyyəsi necədir?
9. Uşaqların neçə faizi məktəbə getmək arzusundadır?
10. Uşaqların məktəbə hazırlanmalarını təkmilləşdirmək üçün təklifləriniz.

Uşaqlarla fərdi sorğu keçirmək üçün anket

I. Bağçanı sevirsənmi? Nəyə görə?

II. Bağçada böyüklərdən kimi daha çox sevirsən? Nə üçün?

III. Bağçada nələr öyrənirsən?

IV. Bəs yaşadlarından kimi çox istəyirsən? Nə üçün?

1) Hansı şe'ri bilir? Necə oxuyur?

2) Hansı nağılı bilir? Necə nəql edir?

3) Neçəyə qədər sayə bilir?

4) Ədədlərin tərkibini bilirmi?

5) 10 dairəsində əməliyyat apara bilirmi?

6) Hansı həndəsi fiqurları tanıyır. Onları çəkə bilirmi?

7) Zaman, məkan, ağırlıq, uzunluq ölçüləri haqqında nə bilir?

8) Sadə məsələ həll edə və qura bilirmi?

1) Nitqi necədir: ləng, sür'ətli, səs mədəniyyəti zəif, təkrarlar, kəkələmə, tıntınlıq, pəltəklik, yerli şivə xüsusiyyətləri, rəbitəlilik, ifadəlilik, şüurluluq və s.

10) Ətraf ələmə bələdlik: bitkilər (meşə ağacları, kollar, meyvə, giləmeyvə, tərəvəz, çiçəklər); ev heyvanları, ev quşları, vəhşi heyvanlar, vəhşi quşlar, həşəratlar, Azərbaycan, paytaxt, iri şəhərləri, dəniz, çay, göl, dağ, dövlətin bayrağı, gerbi, himni, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları, tikinti, sənaye, təhsil, səhiyyə və s.

11. Təsviri sənət, musiqi, əl əməyi üzrə hazırlığı, necədir? İstə'dadlar varmı?

Məktəbəqədər müəssisələrin fəaliyyəti ilə tanışlıq prosesində mə'lum oldu ki, istər Sorosun addım-addım texnologiyası üzrə, istərsə də ən'ənəvi proqramla fəaliyyət göstərən müəssisələrdə tə'lim-tərbiyə işinin göstəriciləri 10-15 il əvvəlkinə nisbətən yaxşıdır. Uşaqların fəallığı, öyrənmək həvəsi, məktəb tə'liminə hazırlıq səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir. Bu müvəffəqiyyəti konkret olaraq kiminsə xidməti hesab etmək, nəyinsə ayağına yazmaq olmaz. Heç bir məktəbəqədər müəssisə son 10-15 il ərzində siyasi quruluşumuzda, iqtisadi durumumuzda, cəmiyyətin sosial həyatında, mədəni həyatımızda baş verən dəyişikliklərdən kənarda qalmayıb. Ümumiyyətlə, XXI əsrin əlamətləri, cəmiyyətdə baş verən inkişaf istər-istəməz hər yerə ayaq açır.

Respublikamızda təhsil islahatı sahəsində həyata keçirilən tədbirlər, dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunmaq yolunda görülən işlər, pedaqoji kadrların hazırlanması və ixtisaslarının artırılmasına diqqətin artırılması, məktəbəqədər tərbiyəçilər üçün pedaqoji, psixoloji, metodik aspektdə onlarla kitab və kitabçanın nəşr olunması, pedaqoji mətbuatda yüzlərlə məqalənin dərc edilməsi, qabaqcıl təcrübənin öyrənilib yayılması və digər amillər məktəbəqədər tərbiyənin səviyyəsinin yüksəlməsinə güclü təsir göstərmişdir. Deməli, hər şeydən əvvəl, zamanın özü inkişafa güclü təkan verir. Bununla belə bu və ya digər məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində fərqli cəhətlər həmin müəssisənin yerləşdiyi coğrafi şərait, sosial mühit, oraya cəlb edilmiş uşaqların valideynlərinin təhsili, mədəni səviyyəsi, övlad tərbiyə etmək sahəsində səriştəsi, tərbiyə prosesi ilə məşğul olma imkanları, məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi ilə əlaqəsi, mənzil şəraiti, uşaqların sağlamlığı, fərdi xüsusiyyətləri və s. ilə əlaqədardır.

Bütün bunlar nəzərə alınarsa, məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsinin, konkret bir uşağın fəaliyyətini qiymətləndirməyin nə qədər çətin olması aydınlaşır. Əgər bunlar dərk edilərsə, heç kəs məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsinin uğurlarını bir-iki amillə əlaqələndirmək, bir-iki şəxsin, hətta qurumun adı ilə bağlamaq fikrinə düşməz.

Cəmiyyətin inkişafının hər hansı mərhələsi, hər hansı təcrübə özü ilə müəyyən yenilik gətirir, onu tətbiq edənlərdə maraq doğurur. Bu baxımdan elə təcrübə yoxdur ki, onda diqqəti cəlb edən, fayda verə biləcək bir cəhət tapmayasan. Cəhət dedik, çünki təcrübə heç vaxt bütövlükdə qəbul edilə, tətbiq oluna bilməz. Tətbiq olunan təcrübə deyil, onun ideyasıdır. Bu prosesdə təcrübənin yeni çalarları yaranır və ona bənzəməyən nəticə (bəlkə də daha üstün nəticə) alınır. Elə yeni təcrübənin qüvvəsi də bundadır. Məhz belə yanaşmanın nəticəsidir ki, yer üzündə bir-birini təkrar edən iki dövlət, iki qanunlar sistemi, iki təhsil sistemi yoxdur.

1998-ci ildən başlayaraq respublikamıza qədəm açan Soros – «Addım-addım» texnologiyası üzrə görülmüş işlərə də bu məntiqlə yanaşmaq lazımdır.

«Addım-addım» texnologiyasının diqqəti cəlb edən cəhəti odur ki, uşaqlara insani münasibətin bəslənməsi, onların tərbiyə prosesinin subyektə hesab edilməsi, onlara çox sərbəstlik verilməsi ön plana çəkilir. Onlar müstəqilliyə, fəallığa, araşdırma aparmağa, sərbəst fikir söyləməyə öz mövqeyini açıqlamağa, emosional şərait yaratmağa yönəldilirlər. İnkişafetdirici təlimə istinad edən bu cəhət şəxsiyyətin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bəzi bağçalarda tərbiyəçi köməkçisi, bəzilərdə isə valideynlərin köməyindən istifadə təqdirəlayiqdir. Beləliklə, «Addım-addım» texnologiyası mə'lum məsələlərə yeni yanaşma tələb edir. Tərbiyəçilərə müstəqillik, öz yaradıcılıqlarını göstərməyə imkan vermək istəyir.

Bəs «Addım-addım» texnologiyasının tətbiqində bizi qane etməyən nədir? Hər şeydən əvvəl, onun tətbiqi tərzidir. Soros «Addım-addım» təcrübəsi ilk dövrlər «texnologiya» adı altında işə başladısa da, az sonra nədənsə, bütün sənədlərində və kitablarında texnologiya sözü «proqram» sözü ilə əvəz edildi. Halbuki, onda proqramdan əsər-əlamət yoxdur, heç bir sahə üzrə proqramın məzmunu verilmir. Treninlərdə və fərdi görüşlərdə təlqin olunan bu «ideya» tərbiyəçiləri çaş-baş salır və onlar «Əvvəlki proqramlar daha yaxşı idi» deyə təəssüflənirlər.

Mövcud proqramlar uşaqları ayrı-ayrı sahələr (fənlər) üzrə məktəb təliminə hazırlayır. Addım-addım texnologiyası isə, demək olar ki, bu tələbə məhəl qoymur. Onların nümayəndələrinin «Biz uşaqların fəallığını, müstəqilliyini, inkişafını təmin edirik, məzmun bizim işimiz deyil» demələri bunu başa düşməyə əsas verir.

Həmin texnologiyaya görə guya səhər gimnastikası keçilir. (Uşaqlar saat yarım ərzində tədricən toplanırlar. Gimnastika necə keçirilə bilər?). Əgər keçirilərsə, uşaqların sağlamlığının mühafizəsi, fiziki mədəniyyət üzrə iş elə bununla məhdudlaşır. Fiziki mədəniyyət üzrə proqram kənara atılır.

Ümumi mövzularla əlaqədar uşaqlar sərbəst rəsm çəkirlərsə də sistemli təsviri sənət məşğələlərinə yer verilmir. Uşaqlar pillə-pillə təsviri sənət vərdişlərinə yiyələnirlər. Uşaqlar bayramların, tarixi günlərin keçirilməsi ilə əlaqədar mahnı oxuyur, lakin məşğələlər keçirilmədiyindən proqramın tələb etdiyi musiqi təlimi vəzifələrindən bixəbər olurlar. Savad təliminə hazırlıq üzrə iş aparılmır və s.

Beləliklə, uşaq bağçalarının qarşısında qoyulmuş başlıca vəzifə-uşağın məktəb təliminə hazırlanması vəzifəsi yerinə yetirilmir. Bu, bəlkə də «Məktəbəqədər yaşlı uşaqların başlıca fəaliyyəti oyundur» konsepsiyasından irəli gəlir. Sorosçular unuurlar ki, oyun hər bir fənn məşğələlərinə daxil olmalı, sadə elmi-nəzəri məlumatlar oyun prosesində verilməlidir, lakin oyun hər şey demək deyil. Dahi pedaqoq K.D. Uşinski yazırdı ki, biz oynaya-oynaya da təlim edə bilərik, lakin uşaqları həyat üçün hazırlayırıq, həyatda isə hər şey oyunlarla həll edilmir. Ona görə də uşaqlara erkən yaşdan xoşlamadıqları, zəhlələri gedən lakin öyrədilməsi vacib olan şeyləri öyrətmək lazımdır. Deməli, Uşaqların tərbiyəsində oyun məqsəd deyil, vasitədir.

«Addım-addım» qruplarında tematik planlaşdırmadan istifadə olunur. «Hörümçək» adlanan bu bəsit, bəzən qondarma plana uyğun olaraq qrupda müəyyən mərkəzlər yaradılır: elm, ədəbiyyat, riyaziyyat, incəsənət, tikinti, qum və su, süjetli rollu oyunlar, kulinariya.

Burada, yəqin ki, inteqrasiya, ətraf aləmin qarşılıqlı əlaqədə, vəhdətdə bütöv bir tam kimi qavranması nəzərdə tutulur. Belə mərkəzləşmənin məntiqi mə'lum deyil. Sual oluna bilər: «Niyə məhz bu mərkəzlər?» Bəs tibb (sağlamlıq) mərkəzi, fiziki mədəniyyət və idman mərkəzi, milli adət-ənənələr mərkəzi, kənd təsərrüfatı mərkəzi, sənaye mərkəzi, küçə- hərəkəti qaydaları mərkəzi, ekologiya mərkəzi və s. mərkəzlər niyə olmasın? Stolüstü oyunlar nə üçün riyaziyyat mərkəzi ilə birlikdə verilib? Nə üçün ümumiyyətlə oyunlar deyil, məhz stolüstü oyunlar mərkəzi verilib? Nə üçün kulinariya mərkəzi verilib, əmək mərkəzi verilməyib? və s. Məgər həyatımızın bütün sahələrinə dair məsələləri həmin mərkəzlər əhatə edə bilərmiz?

Biz Sumqayıt və Quba uşaq bağçalarında tətbiq olunan «Gül», «Qızlar», «Taxıl – Azərbaycanın sərvəti», «Heydər Əliyev», «31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının həmrəylik günüdür» mövzusunda «hörümçək» planların məzmununu nəzərdən keçirdik. Tərbiyəçilərlə müsahibə zamanı və anketlərə cavablardan aydın oldu ki, gündəlik fəaliyyət göstərən mərkəzin sayı 2-dən artıq olmamalıdır. Bağçalarda isə çox vaxt məcburən 8 mərkəzlə iş planlaşdırılır. Belə şəraitdə məşğələ təxminən 40-45 dəqiqə tələb edir. Tərbiyəçinin uşaqlarla məşqi, uşaqların müstəqil əylənmələri də nəzərə alınarsa, onlar saat yarımədək fasiləsiz məşğul olurlar. Belə məşğələlər bəzən cansıxıcı olur və uşaqları yorur. Uşaqların inkişafında ləngimə bəzən bu səbəbdən baş verir.

«Hörümçək» plana daxil olan mövzular üzrə həftəlik işin gedişindəki saysız-hesabsız nöqsanlar üzərində dayanmağa isə ehtiyac yoxdur.

«Addım-addım» texnologiyası ilə fəaliyyət göstərən məktəbəqədər müəssisələrdən Xətai rayonundakı tarixən güclü pedaqoji kollektivi olan 257, 248 nömrəli, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işi, demək olar ki, yaxşıdır. Bakıdakı Soros uşaq bağçalarının metodmərkəzi olan 257 nömrəli məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsində uşaqlar dövlət rəmzlərini tanıyır, fəsillər haqqında müəyyən mə'lumata yiyələnmişlər, 20-dək saymağı, 10 dairəsində düzünə və tərsinə saymağı bacarır, ədədərin tərkibini bilir, sadə məsələləri həll edir, ev heyvanları və quşları, vəhşi heyvanlar və quşlar, köçəri quşlar, meyvə və tərəvəz, ictimai hadisələr, təbiət hadisələri haqqında, yol

hərəkəti qaydaları haqqında biliklərə malikdirlər. Uşaqlar haırcavab və fəal olmaqla müstəqil çalışır, suallara yığcam cavab verir, şe'rləri ifadəli oxuyurlar.

Xətai rayonunun digər məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tədqiqat aparənlər qeyd edirlər ki, «Soros» uşaq bağçalarında səhər idmanı keçilmir, uşaqlarla fərdi iş aparılmır, əmək və təsviri fəaliyyət növlərinin icrası tam əhatə olunmur, uşaqlarla savad təlimi üzrə iş aparılmır, musiqi məşğələləri hər yaş qrupunda deyil, uşaqların hamısı ilə birlikdə bayram günlərində və əyləncə saatlarında keçirilir, rəsmləri zəif cizmaqaradır, rəngləri və rəng çalarlarını fərqləndirməkdə çətinlik çəkirlər, suallara çətinliklə cavab verirlər, ədədlərin tərkibini bilmirlər, bitkilər və heyvanlar haqqında mə'lumatları çox zəifdir».

Xətai rayonundakı ən'ənəvi məktəbəqədər müəssisələrindən (332) bəhs edən elmi işçilər təsviri sənətin proqram tələblərinə uyğun təşkil olunduğunu, uşaqların yaxşı şe'r oxuduqlarını, rəqs etdiklərini, tarixi günlər, bayramlar, şəhərdə nəqliyyatın növləri, hərəkəti, meyvələr, ağaclar, çiçəklər, heyvanlar və quşlar, təbiət və cəmiyyət haqqında mə'lumatlara yiyələnmələrini ilkin riyazi təsəvvürlərinin qənaətbəxş olduğunu qeyd edirlər.

245 nömrəli müəssisədə məktəbəhazırlıq qrupunda uşaqların 17 hərfi tanıdığını, çap şəklinin böyüyünü yazdığını, 20-dək saya, 10-dək tərsinə saya bildiyini, rəsətmə, applikasiya, yapma bacarıqlarının qənaətbəxş olduğunu bildirirlər.

288 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının rus bölməsinin məktəbəhazırlıq qrupunda səviyyənin yüksək olduğu, azərbaycanlı uşaqların rusca sərbəst danışdıqları, məsələ həll etmələri, əlifbanı oxuya bilmələri qeyd edilir.

Nəsimi rayonunun məktəbəqədər müəssisələrində araşdırma aparən elmi işçilər maraqlı bir cəhətə toxunaraq yazırlar: «Sorgu anketlərinə baxsaq, belə görünür ki, Soros texnologiyası ilə təlim və tərbiyə alan uşaqlar daha çox müvəffəqiyyət əldə ediblər. Ən'ənəvi qruplarda uşaqlar zəifdir, amma onu da qeyd edək ki, eyni yaşlı «Addım-addım» qrupları da bir-birindən fərqlənir: məsələn, 162 nömrəli uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupu «Qərənfil» uşaq bağçasının hazırlıq qrupu ilə müqayisədə daha dərin biliklərə malikdir, halbuki qrupların ikisi də Soros texnologiyası üzrə işləyir. «Qərənfil» uşaq bağçasının ən'ənəvi hazırlıq qrupu isə heç də həmin bağçanın Soros hazırlıq qrupundan geri qalmır. Tərbiyəçilərin çoxu «Soros proqramı (proqram yoxdur) uşağa daha çox sərbəstlik verir» deməklə, sərbəstliyi-qəbul edilmiş adi ictimai qaydalara riayət olunması ilə qarışıq salırlar».

Yasamal rayonunun məktəbəqədər müəssisələrində araşdırmalar aparmış elmi işçilərin arayışında oxuyuruq: «Tədqiqat nəticəsində aydın oldu ki, ən'ənəvi proqramla işləyən uşaq bağçalarında olduğu kimi, Soros qrupları da bir-birindən fərqlənir: məsələn, 11 nömrəli uşaq bağçasının məktəbəhazırlıq qrupunun uşaqları digər «Addım-addım» qrupları ilə müqayisədə daha əhatəli biliklərə malik idilər. 18 nömrəli uşaq bağçasında isə vəziyyət acınacaqlıdır».

«Pedaqoji ustalığı, səriştəliliyi, yaradıcı olması, sənətini sevməsi kimi mühüm amillərə görə fərqlənməyən tərbiyəçilərin işlədikləri 99 nömrəli uşaq bağçasının ən'ənəvi proqramla işləyən məktəbəhazırlıq qrupunda uşaqların səviyyəsi «Addım-addım» qruplarından geri qalmır, əksinə daha yüksək səviyyə müşahidə edilir». Tədqiqatın nəticələrinə nəzər salaq:

1. Uşaqların ətraf aləm haqqında mə'lumatlarının səviyyəsi.

«Addım-addım» qrupları (238 uşaq)

yüksək - 38
orta - 143
aşağı - 57

Ən'ənəvi qruplar (240)

yüksək - 42
orta - 155
aşağı - 43

2. Məktəbəhazırlıq qruplarında savad təlimi üzrə (hərfləri tanıma, səs təhlili, hecalara bölmə)

«Addım-addım» qrupları (91 uşaq)

yüksək - 28

orta - 21

aşağı - 42

Ən'ənəvi qruplar (89 uşaq)

yüksək - 42

orta - 28

aşağı - 19

3. Nitq inkişafı (nitqinin xüsusiyyəti, səs tonu, tələffüz)

«Addım-addım» qrupları (238 uşaq)

nitqi rəvan, aydın - 150

tələskənlik - 38

tın-tınlıq - 50

Ən'ənəvi qruplar (240)

nitqi rəvan, aydın - 182

tələskənlik - 30

tın-tınlıq - 28

4. Musiqi duyumu, mahnı oxuma.

«Addım-addım» qrupları (238 uşaq)

yüksək - 37

orta - 85

aşağı - 136

Ən'ənəvi qruplar (240)

yüksək - 48

orta - 103

aşağı - 89

5. Bədən tərbiyəsi (mənzillərə bölünmə, müxtəlif idman yerləşləri və hərəkətlərin icrası)

«Addım-addım» qrupları (238 uşaq)

yüksək - 18

orta - 25

zəif - 195

Ən'ənəvi qruplar (240 uşaq)

yüksək - 68

orta - 49

zəif - 123

6. Təsviri fəaliyyət (rəsm, gil işi, kəşib- yapışdırma)

«Addım-addım» qrupları (238 uşaq)

yüksək - 29

orta - 103

zəif - 106

Ən'ənəvi qruplar (240 uşaq)

yüksək - 47

orta - 132

zəif - 61

Xətai rayonunun məktəbəqədər müəssisələrində araşdırma aparən elmi işçilər «Addım-addım» texnologiyası ilə işləyən bağçalar haqqında yazırlar: «205 nömrəli uşaq bağçasında uşaqların fəallığı, bilikləri çox zəifdir...». 199 nömrəli bağçanın orta qrupunda uşaqların hazırlığı çox zəifdir». 8 nömrəli uşaq bağçasında uşaqların bilik, bacarıq səviyyələri qənaətbəxşdir».

Bu faktlar düşünməyi, qiymətləndirmə prosesində situasiyanı nəzərə almaqla obyektiv olmağı tələb edir.

Araşdırmalar göstərir ki, «Addım-addım» texnologiyası ilə işləyən məktəbəqədər müəssisələrində musiqi və fiziki tərbiyə məşğələləri nəzərdə tutulmayıb. Ümuminkişafetdirici hərəkətlər və digər proqram tələbləri üzrə iş aparılmır. Savad təlimi üzrə iş zəif təşkil olunur. Ətraf aləmlə sistemli iş getmir. Eyni mövzunun bir neçə həftə davam etməsi yeni mə'lumatın əldə olunmasını ləngidir. İncəsənət mərkəzində (ümumiyyətlə, mərkəzlərdə) işin təşkili bütün uşaqlarla fərdi iş aparmağa imkan vermir.

Tərbiyəçi bütün qruplarda uşaqların fəaliyyətinə rəhbərlik edə bilmir. Nəzarətsiz qalan uşaqların bir qismi fəaliyyətsizliyə alışır.

«Addım-addım» texnologiyasında diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri valideynlərin köməyindən istifadədir. Xarici ölkələrdə gördüyümüz bu tədbirlər, şübhəsiz, böyük əhəmiyyətə malikdir, lakin bizim şəraitdə bu, özünü doğrultmur. Valideyn övladının tərbiyəsi xatirinə həftədə bir gün təmənnasız işləməyə vaxt tapmır, yaxud sadəcə olaraq işləmək istəmir. Bu, valideynin şüuru, vətəndaşlıq borcu

ilə bağlı olan cəhətdirsə, ikinci cəhət onun həmin fəaliyyəti yerinə yetirməyə elmi və mə'nəvi hazırlığının olub-olmamasıdır. Hər hansı valideyni uşaq kollektivi ilə işləməyə cəlb etmək olarmı?

Müşahidələr göstərdi ki, «Addım-addım» qruplarında uşaqlara verilən sərbəstlik, müstəqillik bir çox hallarda davranış qaydalarının, gözlənilməməsinə, etik normaların pozulmasına gətirib çıxarır.

Məktəbəqədər müəssisələrin bir çoxunda tərbiyəçilərlə aparılan müsahibələr, anket sorğularının nəticələri göstərdi ki, tərbiyəçilərin böyük bir qismi «Addım-addım» texnologiyasının mahiyyətini dərk etməmişlər. İldə bir-iki dəfə onlarla keçirilən treninqlərdə metodik planda hazırlıq işi aparılmır. Tərbiyəçilərə istiqamət verən və rəhbərlik edənlərin bir çoxu məktəbəqədər tərbiyə üzrə mütəxəssis deyil, onların pedaqoji və psixoloji hazırlığı yoxdur (ən yaxşı halda çox aşağıdır), tərbiyəçilərə təqdim edilmiş ədəbiyyat ingilis dilində nöqsanlı olan ədəbiyyatın eybəcər tərcüməsidir. Həmin ədəbiyyatı Azərbaycanda oxuyub başa düşən tərbiyəçi bəlkə də tapılmaz. Belə olan halda onlar uşaqlarla necə işləyə bilirlər?

Açıq Cəmiyyət İnstitutu Respublikanın bir neçə bölgəsində treninq mərkəzi yaratmışdır. Bu mərkəzlərlə tanışlıq göstərir ki, oraya xeyli vəsait sərf edilmişdir. Avadanlığın bir qismi müasir tələblərə cavab versə də digər qismi lazımsızdır. «Qəsrlər, qalalar», «Yerin coğrafiyası», «Kainat», «Okeanın həyatı» və s. adlı rus dilində çox irihəcmli ensiklopediyalar, sorğu kitabları yalnız Milli Elmlər Akademiyası və Universitetlərin kitabxanalarına verilə bilər. Bəlkə orada kimlərə isə lazım olar. Görk üçün yaradılmış belə mərkəzlər kimə lazımdır?

Sorosun təcrübəsində görk xarakterli işlər, xarici boya, təntənəli şoular çoxdur. Pilləkənin birinci pilləsindən başlayıb qrup otaqlarınadək ayaq (bə'zən divara ardıcıl yapışdırılmış ayaqqabı altı, uşaqların əllərinin kağızdan kəsilmiş şəkilləri, qruplarda yazı taxtasının yanından başlanıb otaq boyu yapışdırılmış irihəcmli rəqəmlər (bə'zən saat əqrəbi hərəkətinin əks istiqamətində), kəsmə əlifba (bütün hərflərin yazıldığı kartlar), sadələşmiş məktəbli şriftinə uyğun gəlməyən qondarma əl yazısı ilə əlifba cədvəli, klassik yazıçıların, qəhrəmanların şəkilləri, mürəkkəb və mücərrəd rəsm əsərləri, xəritələr uşaqlar adından tərbiyəçilərin çəkdiyi rəsmlər və s. belə lazımsız şeylərdir. Bütün bunlar uşaqların psixologiyasına ziddir. Hər gün on dəfə həmin şəkilləri görəndə uşaqlarda bir müddətdən sonra gördüklərinə laqeydlik, mənfi münasibət yaranır. Uşaqların maraqları sönür və şəkillər onlar üçün görünməz olur.

«Addım-addım» texnologiyası ilə işləyən bağçalarda mesaj adlanan lövhədən istifadə də bir çox cəhətdən mənasızdır. Uşaqlar üç ay hər gün xorla, bə'zən əlavə olaraq tək-tək həmin anda hansı fəslin olduğunu, 28-31 gün hansı ayın olduğunu, ayın neçəsi olduğunu, bir həftədə neçə günün olduğunu, həftənin hansı günü olduğunu (həm də hecaların yerini dəyişməklə (*çarşamba, cümə əvəzinə şənbaçar, məci*)), havanın necə olduğunu təkrar edirlər. Belə təkrar nəyə lazımdır?

Uşaqların boylarını ölçmək üçün şkaladan istifadə etmələri və portfelio, sadalamadığımız onlarla şey məhz məktəbəqədər tərbiyənin mahiyyətini bilməyənlərin gözlərini parıldatmaq üçündür.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri ilə tanışlıq göstərdi ki, Bakı şəhərində Soros texnologiyası üzrə fəaliyyət göstərən 20 məktəbəqədər müəssisədən yalnız 10-u lazımi avadanlıqla, demək olar ki, təchiz olunmuşdur. 10 müəssisənin isə heç birinə maddi kömək göstərilməmiş, yalnız tərbiyəçilər treninqə cəlb olunmuşlar. Bütün müəssisələrə verilən göstərişlər və tələblər isə eynidir. Mə'lumdur ki, eyni keyfiyyət alınma bilməz.

«Addım-addım» və ənənəvi məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin keyfiyyətinə yuxarıda ötəri də olsa toxunduq. İmkan olmadığından res-

publikanın müxtəlif rayon və şəhərlərində texnologiyanın tətbiq edildiyi məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrini əhatə edə bilmədik.

«Addım-addım» texnologiyası üzrə fəaliyyət göstərən məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin məzunlarının I sinifdə, sonrakı siniflərdə necə təhsil almaları da izləndikdən sonra daha dəqiq fikir söyləmək mümkündür.

Axtarışlara əsasən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar.

1. Xarici təcrübənin öyrənilməsi, qloballaşma və inteqrasiya indi dəbdə olduğundan, «Addım-addım» texnologiyasında şəxsiyyətin ümumi inkişafına az-çox təkan verən rüşeymlər görüldüyündən həmin texnologiya ilə işləyən bağçaların hələlik bir müddət də məhdud dairədə (yalnız təchiz olunanlar) saxlanması məqsədəuyğundur. Bu zaman mövcud proqram tələblərinin yerinə yetirilməsinə əməl olunmalıdır.

2. «Məktəbəqədər tərbiyə və təlim proqramları «Addım-addım» texnologiyasının əsasına qoyulmalı, yeni hesab edilən texnologiyaya uşaqların proqram həcmində bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrinə yönəlməlidir.

3. «Addım-addım» texnologiyası ilə əlaqədar çap olunan ədəbiyyatın bir qismi əsaslı şəkildə redaktə olunmalı, yerli şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır.

4. Tərbiyəçilərlə treninqi yalnız bu problemdən başı çıxan adamlar aparmalıdırlar.

5. Tərbiyəçiləri, uşaqları yükləyən, heç bir elmi-nəzəri, pedaqoji- metodik əhəmiyyəti olmayan şeylər «proqram» adı ilə məktəbəqədər müəssisələrə göndərilən sənədlərdən çıxarılmalıdır.

6. «Addım-addım» texnologiyası məktəbəqədər tərbiyəyə nələri gətirmək istəyirsə, təhsilin ibtidai mərhələsi ilə varisliyin gözlənilməsini təmin etməlidir.

7. Azərbaycanın görkəmli mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış pedaqoji, psixoloji, metodik ədəbiyyat Təhsil Nazirliyinin Elmi-Metodik Şurasında müzakirə olunduqdan sonra qrif verilir və çapa təqdim edilir. «Addım-addım» texnologiyası ilə əlaqədar hər hansı dolaşq, dumanlı fikirlərlə dolu «əsərləri»nə isə yaşıl işıq verilir. Yaxşı olar ki, həmin əsərlərə pedaqoji-psixoloji təhsili olmayan, məktəbdən bixəbər «mütəxəssislərin» rə'y vermələrinə, məsləhətçi olmalarına, redaktorluğuna son qoyulsun.

8. Balalarımızın məktəbə yarı-yarımçıq, birtərəfli hazırlanmalarının, şikəst olmalarının qarşısı alınmalıdır.

Biz elə bir zamanədə yaşayırıq ki, inkişaf etmək, yeniləşmək istəyirik. Azacıq xərc qoymaqla müxtəlif adda təcrübə uydurmaq və onu asanlıqla yaymaq mümkündür. Axı valideynlər övladlarını xoşbəxt görmək istəyir, onların yaxşı təhsil almaları üçün hər şeylərindən keçməyə hazır olurlar. Yeni tərbiyə ocağının adını, Amerika sözünü eşidən kimi övladlarını oraya verməyə çalışırlar. Beləliklə, imkanı olan valideynlərin övladları həmin qrupa toplanır. Tərbiyəçi də üzərinə yeni ad götürməyi (filankəs «Addım-addım» qrupunda işləyir) özünə şan-şöhrət hesab edir. Belələri həm uşaqları, həm valideynləri, həm də özlərini aldatdıqlarını yaxşı bilirlər.

Hər bir yeni təcrübə mövcud keyfiyyətin yaxşılaşdırılmasına xidmət etməlidir. Əgər yeni təcrübə adlandırdığımız mövcud keyfiyyəti heç cür üstələmirsə, təxminən ona bərabədirsə, onun yeniliyindən danışmaq olmaz. Yeni adlandırılan mövcud sistemdən aşağıdırsa, ondan yaxa qurtarmaq lazımdır. Zərərin yarısından qayıtmaq böyük xoşbəxtlikdir.

* * *

ƏN'ƏNƏVİ TEXNOLOGİYANIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İmaməddin Zəkiyev,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin Qusar şöbəsinin müəllimi

Pedaqoji texnologiya təlim formalarının optimallaşdırılması, təlim prosesini və texniki biliklərin hesaba alınması, eləcə də insan amilinin onlarla qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsini təmin etmək məqsədi daşıyan müasir yaradıcılıq üslubudur.

Pedaqoji texnologiya-pedaqoji məqsədlərə nail olmaqdan ötrü istifadə edilən fərdi, instrumental və metodoloji vasitələrin fəaliyyət və sistemlər toplusudur. Bu, qarşıya qoyulmuş pedaqoji məqsədlərə nail olmaq, pedaqoji funksiyalarının səmərəliliyini təmin etmək, müəllim-şagird birgə fəaliyyətinin formalarını müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan üsulların məcmunu kimi də xarakterizə olunur. Pedaqoji texnologiya həm də pedaqoji sistemdəki dinamik fəaliyyətin mahiyyətini təmin edən bir vasitə kimi çıxış edir.

Müasir məktəbin nəzəri və praktik fəaliyyət sahəsində təlim-tərbiyə prosesinə yardım göstərən çoxlu variantlar mövcuddur. Hər bir müəllim pedaqoji fəaliyyəti zamanı işin effektivliyi xatirinə özünün fərdi yeniliyini tətbiq etməyə çalışır. Burada müxtəliflik şübhəsizdir. Bu müxtəlif üsulları xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) ən'ənəvi təlimin xüsusiyyətləri;
- 2) məzmunun məqsədyönlü xüsusiyyətləri;
- 3) ən'ənəvi texnoloji üsulun xüsusiyyətləri.

Ən'ənəvi təlim dedikdə, didaktikanın prinsipləri əsasında formalaşmış sinif-dərs sisteminin təşkili nəzərdə tutulur.

1. Sinif-dərs texnologiyasının xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar;

- Sinif vahid plan və proqrama müvafiq dərs cədvəli üzrə işləyir, şagirdlər məktəbə müəyyən edilmiş vaxtda gəlirlər. Məşğələnin əsasını dərs təşkil edir.

- Dərsdə, bir qayda olaraq, şagirdlərin diqqəti eyni fənnə, eyni materiala və mövzuya cəlb edilir.

- Şagirdlərin işinə müəllim rəhbərlik edir. Müəllim öz fənni üzrə tədrisin nəticələrini, hər bir şagirdin bilik səviyyəsini fərdi qaydada qiymətləndirir, dərs ilinin sonunda isə şagirdlərin sinifdən-sinifə keçirilmələri haqqında qərar qəbul edir.

- Dərs ili, dərs günü, dərs cədvəli, tədris zamanı tətilər, tənəffüslər və dərsliklər sinif-dərs sisteminin atributlarıdır. Ən'ənəvi sistem, seçim azadlığı və variantlılıq deklarasiyasına baxmayaraq, hələ də adi hal olaraq qalır. Təhsilin məzmununun planlaşdırılması mərkəzləşdirilib. Bazis tədris planları bütün ölkə üçün eyni olan standartlara əsaslanır. Tədris fənlərini çərçivə içərisində müəyyən edir və uşağa bu çərçivədə hərəkət etmək imkanı verilir.

2. Məzmunun məqsədyönlü xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi formalaşdırılır:

- biliklər sisteminin formalaşdırılması, elmlərin əsaslarına yiyələnməsi;
- hər bir şagirdin hərtərəfli və ahəngdar inkişafı;
- vətənpərvər, mətin ideyalı mübarizlər kimi tərbiyə olunması;
- dərrakə və fəallıq (müəllim tərəfindən qoyulmuş məqsədi öyrənmək və tapşırıqların yerinə yetirilməsində fəallıq göstərmək);

- nəzəriyyənin əyaniliklə əlaqələndirilməsi;
- fərdi və yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.

3. Ən'ənəvi texnologiyanın xüsusiyyətləri.

Ən'ənəvi texnologiya, ilk növbədə, avtoritar tələblər pedaqogikasından ibarətdir. Təlim şagirdin daxili aləmi, onun çoxcəhətli sorğuları və tələbləri ilə çox zəif surətdə bağlıdır, fərdi xüsusiyyətlərin aşkara çıxması üçün heç bir şərait yoxdur.

Təhsil prosesinin avtoritarizmi aşağıdakılarda özünü büruzə verir:

- 1) təhsil proseduralarının məcburiliyi, fəaliyyətin reqlamentləşdirilməsi;
- 2) nəzarətin mərkəzləşdirilməsi;
- 3) müəllim fəaliyyətinin orta səviyyəli şagirdə görə orientasiya edilməsi.

Bu sahədə şagird və müəllim mövqeyi də maraqlıdır: şagird tədris vasitəsilə tə'sirə tabe edilmiş obyektədir; şagird borcludur; şagird hələlik mükəmməl şəxsiyyət deyil, sadəcə öyrənəndir.

Müəllim komandirdir, yeganə təşəbbüskar simadır, hakimdir.

Biliklərin qavranma metodları aşağıdakı müddəalara əsaslanır:

- 1) hazır biliklər haqqında mə'lumat;
- 2) nümunəyə əsasən tə'lim;
- 3) induktiv məntiq, yə'ni fərdiyyətdən ümumiliyə doğru getmək;
- 4) mexaniki hafizə;
- 5) verbal anlatma (izah etmə);
- 6) reproduktiv təqlid etmək (təkrarlamaq).

Tə'lim prosesi ən'ənəvi tə'lim fəaliyyəti kimi müstəqilliyin yoxluğu şagirdin təhsil əməyinin zəif əsaslandırılması ilə xarakterizə olunur. Tə'limin məqsədini müəllim müəyyən etdiyindən uşağın təhsil fəaliyyətinin tərkibində müstəqil məqsədyönlülük olmur, çünki fəaliyyət kənarından planlaşdırılır. Burada şagirdin arzusu nəzərə alınmır.

Şagirdin əməyini müəllim qiymətləndirir. Belə şəraitdə tə'lim məqsədinin reallaşdırılması dövrü özünün bütün mənfə nətəcələri ilə birlikdə məcburi əməyə çevrilir (Şagirdin təhsildən soyuması, tənbellik, yalançılıq meydana gəlir.)

Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində ən'ənəvi pedaqogikada beşballı qiymətləndirmə me'yanı əsas qötürülür.

Qiymətə verilən tələblər: fərdi xüsusiyyət, diferensial yanaşma; nəzarət və qiymətləndirmənin sistemikliyi; hərtərəflilik; formaların mürəkkəbliyi; tələblərin eyniliyi; obyektivlik; aşkarlıq. Ən'ənəvi tə'limin təcrübəsində bu qiymət sisteminin öz mənfə tərəfləri də vardır. Çox vaxt qiymət müəllimin şagird üzərində hakimiyyətinin, şagirdə sosial və psixoloji təzyiqin vasitəsinə çevrilir. Qiymət idrak prosesinin nəticəsi kimi bə'zən şəxsiyyətlə eyniləşdirilir, şagirdləri "yaxşı" və "pis"lərə ayırır.

"2" qiymətinin problemi ayrıca mövcuddur. Bu qiymət geniş emosiyalar doğurur, şagirdin öz-özü ilə, müəllimlə, fənlə, məktəblə konfliktinə səbəb olur.

Ən'ənəvi tə'lim forması sinif-dərs formasıdır. Ali məktəblərdə mühazirə, seminar, məqbul sistemi də ən'ənəvi texnologiyaya aid edilir. Dərs materialı mühazirə üsulu ilə şagirdlərə çatdırılır, sonra isə əyani, praktik və laborator məşğələlərdə tətbiq edilir.

Tə'limin ən'ənəvi texnologiyasında iki metoddan istifadə edilir.

1. Tə'limin əyani-izahlı metodu (müəllim tədris materialını əyani surətdə nümayiş etdirir və izah edir). Bu, mühazirə, nağıl, söhbət, təcrübələrin və əməli işlərin nümayişi, ekskursiyalar şəklində həyata keçirilir.

2. Təlimin reproduktiv metodu (müəllim şagirdlərə verəcək tapşırığı biliklərin, fəaliyyət formalarının təkrarı və problemlərin həllinə əsasən tərtib edir).

Əyani-izahlı və reproduktiv metodların məgzi hazır və məlum biliklərin şagirdlərə çatdırılmasıdır.

Beləliklə, ən'ənəvi təlimdə təhsil prosesinə verilən tələblərlə real həyatın tələbləri arasında çox vaxt ciddi ziddiyyətlər meydana çıxır.

Vəzifə bu tələblərin tarazlaşdırılması üçün mövcud imkanlardan maksimum faydalanmaqdan ibarətdir.

ÖYRƏNMƏYİ ÖYRƏTMƏK TEXNOLOGİYASININ TƏTBİQİ

Elmira Mahmudova,
Bakıdakı 48 nömrəli məktəbin müəllimi

Təlimin başlıca vəzifələrindən biri şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək, onların biliklərə şüurlu yiyələnmələrini təmin etməkdir. Şagirdlərə müəllimi diqqətlə dinləməyi, müstəqil işləməyi, oxuduqlarını başa düşməyi, tutuşdurmağı, qiymətləndirməyi aşılamaq normal müəllim-şagird münasibətlərinin yaranması üçün mühüm vasitədir. Bu, təlimdə xüsusi vəzifə kimi qarşıya qoyulmadıqda şagirdlərin böyük bir qismi öyrənmənin səmərəli yollarından istifadə etməyi bacarmır, bir çox halda mexaniki öyrənmə, əzbərçilik yoluna düşürlər.

Mən şagirdlərimə öyrənməyi öyrətmək üçün, hər şeydən əvvəl, onlarda öyrənməyə tələbatı formalaşdırmağa çalışıram. Məlum olduğu kimi, insanı hər hansı fəaliyyətə sövq edən ilkin şərt onun tələbatıdır. Tələbat isə öz-özünə yaranmır; o, hər şeydən əvvəl, biliyə maraq və öyrənmək həvəsi əsasında formalaşır. Odur ki, ilk növbədə uşaqlarda hər bir fənnə maraq oyatmağa çalışıram. Şagirdlərdə biliklərə maraq, yaradıcılıq həvəsi yaradıram. Təlimin ilk günündən şagirdlərin şəxsi fəallığını yüksəldirəm. Biliklərin mənimsənilməsi, möhkəmləndirilməsi və tətbiqi prosesində şagirdlərin müstəqilliyini təmin edirəm ki, istədiyi vaxt sözünü deyə, müqayisə edə, əqli nəticəyə gələ bilsin. Təlim prosesində ayrı-ayrı fənləri əlaqələndirirəm ki, şagirdlər ümumiləşmiş məntiqi nəticəyə gələ bilsinlər, onların rabitəli nitqi formalaşsın.

Təcrübəmə əsasən belə bir nəticəyə gəlmişəm ki, ibtidai siniflərdə şagirdlərə müstəqil işləmək bacarığının aşılınması böyük nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqil iş bilikləri yaradıcı tətbiq etməklə şagirdlərin fikri inkişafına kömək edir. Bu isə, bir tərəfdən, uşağın yaxşı oxumasına imkan verir, digər tərəfdən isə, onu gələcəkdə yaradıcı işləməyə hazırlayır. Müstəqil iş şagirdlərdə öz biliklərinə inamı artırır, onlarda sərbəst iş vərdişləri formalaşdırır. Dərsdə müstəqil iş üzərində müntəzəm olaraq çalışmaq şagirdlər müxtəlif fənlər üzrə sərbəst işləmək bacarığı və vərdişləri əldə edirlər. Odur ki, dərs dediyim IV sinifdə şagirdlərin təlim əməyinə xüsusi əhəmiyyət verirəm. Kitab üzərində iş apararkən dörd başlıca vəzifənin yerinə yetirilməsini zəruri hesab edirəm:

- 1) oxunan materialı başa düşmək;
- 2) onun üzərində düşünmək;
- 3) müəyyən qeydlər aparmaq;
- 4) ümumiləşdirmə əsasında qısa rə'y söyləmək.

Öyrənməyi öyrətmək üçün mən əvvəlcə şagirdlərdə elmi biliklərə əsaslanan bacarıqlar yaradırəm. Çoxlu məşqlərdən sonra həmin bacarıqlar vərdişlərə çevrilir. İlk növbədə uşağa düşünməyi öyrətməyə çalışıram. Bilikləri əzbərləməklə yox, düşünməklə əldə etmək olur. Buna nail olmaq üçün fənlərarası əlaqə şəraitində inteqrasiyalaşdırılmış dərslərdən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Ana dili, oxu, riyaziyyat, təbiətşünaslıq fənlərinin inteqrasiyası ilə yaranan dərslər maraqlı məzmunu ilə şagirdlərin fəallığını təmin edir. Belə bir sistemlə aparılan öyrənmə şagirdləri yormur.

Uşaqlara düzgün oxumağı öyrətmədən onlarda sür'ətli oxu vərdişi yaratmaq olmaz. Kalliqrafik cəhətdən düzgün və sür'ətlə yazmaq bacarığı yaratmadan isə savadlı yazı vərdişi aşılamaq çətindir. Bacarıq və vərdişlər çalışmaları üzərində düşünmə nəticəsində formalaşır. Odur ki, çalışmaları üzərində şagirdlərə müstəqil işləməyi, düşünməyi, diqqətli olmağı, şərh edilən biliklərə əsaslanaraq nəticə çıxarmağı öyrədirəm.

Kitab üzrə iş prosesində şagirdlərə düzgün oxu vərdişi aşılamağı, düşünməyi, oxunan mətnin məzmununu dərk etməyi və nəticə çıxarmağı qarşıya qoyuram. Əgər şagirdlər mətnin məzmununu dərinlən mənimsəyiblərsə və mətni kitab dili ilə nəql etmək tələb olunursa, şagirdlərin nitqinə emosionallıq, bədiilik gətirən belə ifadələr işlənmirsə, suallar vasitəsilə şagirdlərin diqqətini bədii təsvir vasitələrinə, obrazlı dilə yönəldirəm. Bəzən elə hallar olur ki, şagirdlər məzmunu danışarkən kitab dilindən uzaqlaşırırlar: məsələn, «Ananın səsi» hekayəsinin məzmununu eynilə nəql etmək əvəzinə, öz sözləri ilə, bəzi məsələləri ixtisar və ya əlavə etməklə danışırırlar: «Böyük hökmdar qocalmışdı. Düşmənlər Azərbaycan ellərini öz əllərinə keçirməyə başladılar. Düşmənlər Bərdəni ələ keçirdilər». Nağılı saxlayaraq şagirdə sual verirəm: «Hansı hökmdar qocalmışdı?» (Ağvan hökmdarı). «Düşmənlər Azərbaycana nə vaxt hücum çəkdi?» (hökmdarın xəstələndiyini eşidəndə). «Onlar haralardan keçib Bərdəni tutdular?» (Araz çayını keçib Kürün sahilinə gələrək).

Təlim prosesində elə mətnlər verilir ki, mən şagirdləri həmin hekayə və nağılları öz sözləri ilə nəql etməyə məcbur edirəm, çünki bu onları quru əzbərçilikdən çəkindirir, məzmunu necə başa düşürlərsə, elə ifadə etməyə şərait yaradır. İşin belə təşkili şagirdlərdə düşünmək, sözdən istifadə etmək, müstəqil cümlə qurmaq vərdişini inkişaf etdirir, məzmunun şüurlu mənimsənilməsinə təmin edir. Şagird məzmunu öz sözü ilə ifadə edə bilmədikdə, «kitab dili» ilə danışdıqda düşündürücü suallar verirəm. Bu zaman o, kitabdakı cümlələrdən istifadə edə bilmir, məzmunu uyğun forma seçməli olur və məzmunu öz sözləri ilə sərbəst danışır.

Azərbaycan dili dərslərində də şagirdlərə kitab üzərində işləməyi, yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyi, sözləri seçib qruplaşdırmağı öyrətməyə çalışıram: məsələn, şagirdləri «Məsdər» mövzusunun mənimsəməyə hazırlamaq məqsədilə dərslərdən «Fe'l haqqında ümumi məlumat» hissəsini təkrar etdikdən sonra yazı taxtasında verilmiş cümlələrdəki fe'lləri müqayisə etməyi müstəqil iş kimi tapşırıram.

Əhməd yaxşı oxudu.

Oxumaq məktəblinin borcudur.

Ramiz tar çalır.

Mən də çalmaq istəyirəm.

Fe'lləri kök və şəkilçiyə ayırmağı, hər fe'lin sualını və hansı zamanı bildirdiyini tapmağı müstəqil iş kimi şagirdlərə tapşırıram. Beləliklə, şagirdlərin diqqət

tini fe'l və məsdərlərdəki oxşar və fərqli cəhətlərə yönəldib, onları yeni mövzunu daha yaxşı mənimsəməyə hazırlayıram.

Azərbaycan dilindən *q* samitinin *ğ* samitinə keçməsi qaydasını şagirdlərə öyrətmək işinə sonu *q* samiti ilə bitən sözlərin tapılmasından başlayıram. Şagirdlərə tapdıqları sözləri (*balıq, bavraq, torpaq, papaq*) hallandırılıb yazı taxtasında yazmağı tapşırıram.

Bütün sözlər hallandırılıb yazıldıqdan sonra şagirdlərin diqqətini sözlərdəki *q* samitinin dəyişməsinə yönəldirəm:

- İsmi hansı hallarında *q* samiti *ğ* samitinə keçir? (yiyəlik, yönük və təsirlik hallarında). Bir neçə şagirdə təkrar etdirirəm, sonra çalışma icra etməyi tapşırıram. Şagirdlər çalışmanın öhdəsindən sərbəst gələ bilirlər. Beləliklə, biliyin şüurlu və möhkəm mənimsənilməsinə nail oluram.

Riyaziyyat fənni şagirdlərin müstəqil işləri baxımından çox əlverişlidir. Şagirdlər müstəqil işləməyi əsas etibarilə dərstdə öyrənməlidirlər. Yeni biliyin mənimsənilməsi zamanı şagirdlərin müstəqil fikrini oymaqla problem vəziyyət yaratmağın böyük əhəmiyyəti vardır. Bu halda uşaqlar qoyulmuş suallar üzərində düşünür, təfəkkürlərini işə salır, müəyyən mülahizələr irəli sürürlər. Riyaziyyatdan «Hasilin yerdəyişmə xassəsi» mövzusunun tədrisi zamanı şagirdləri aşağıdakı misalların həllinə cəlb edirəm:

$$2 \times 4 = \quad 6 \times 3 =$$

$$4 \times 2 = \quad 3 \times 6 =$$

Sonra misallar əsasında müsahibə təşkil edilir. Şagirdlər sualların köməyi ilə vuruqların yerinin dəyişdiyini, hasilin isə dəyişmədiyini söyləyirlər. Beləliklə, qayda və qanunauyğunluq şagirdlərə hazır şəkildə verilmir, onların özlərinin fəal iştirakı ilə «tapılır».

Pedaqoji təcrübəmə əsasən yəqin etmişəm ki, şagirdlərə öyrənmək bacarığı aşılındıqda onların təhsili səmərəli, müəllimin əməyi isə müvəffəqiyyətli və uğurlu olur.

İNTEQRATİV TƏ'LİM BARƏDƏ DÜŞÜNCƏLƏR

Nigar Həsənova,

Yasamal rayonu, 18 nömrəli məktəbin müəllimi

Son zamanlar mətbuat səhifələrində və pedaqoji ədəbiyyatda interaktiv təlim metodlarından çox bəhs olunur, yeri gəldi-gəlmədi bu sahəyə geniş yer verilir. Əlbəttə, hazırda dərsləri müasir tələblərə uyğun qurmaq, dərstdə şagirdlərin müstəqilliyinə və əqli fəaliyyətinə geniş yer vermək, müəyyən məsələ barədə onların cəsarətlə fikir söyləmələrinə, mühakimə yürütmələrinə üstünlük vermək tələb olunur.

Bu sahədə dərc olunmuş materiallar, əsasən, ümumi xarakter daşıyır və burada bəzən ziddiyətli fikirlər də irəli sürülür.

Bir dəfə məktəbimizin dərslər hissə müdiri müəllimlərə e'lan etdi ki: «Filan məktəbdə açıq dərslər olacaq, dərslər interaktiv metodla keçiriləcək, kim istəyir, iştirak edə bilər». Belə bir imkan çoxdan gözləyirdim. Dərstdə müxtəlif məktəblərin müəllimləri iştirak edirdi. Dərslərin yüksək səviyyədə, müasir təlim metodlarına uyğun aparılacağını düşünürdüm. Əslində həmin dərslər heç də adi dərslərdən fərqlənmirdi. Müəllim mövzusu ilə əlaqədar kompüter yaddaşındakı əlavə materiallardan istifadə etdisə də, interaktiv təlim hissə olunmadı.

Mənə belə gəlir ki, interaktiv təlim tədrisən diferensiallaşma, fərdiləşmə deməkdir. Hər şey şagirdin imkan və bacarıqlarının aşkara çıxarılmasına yönəldilməlidir. Elə bir şərait yaradılmalıdır ki, şagird hər hansı bir nəticəni özü çıxara bilsin, eyni zamanda bunu aldığı bilik və bacarıqların hesabına etsin. Bu zaman şagird artıq təlimin obyektinə yox, subyektinə çevrilir. Yəni təlim prosesinin fəal iştirakçısı olur. İşin bu cür təşkili müəllimin fəaliyyətini də dəyişir, o artıq bilik verməkdən çox aparıcı rolunu oynayır. Təcrübə göstərir ki, müəllimin dərstdə şagirdlərin müstəqil düşünmək, əqli nəticə çıxarmalarına üstünlük verməsi təlimin keyfiyyətini yüksəldir.

İnteraktiv təlim metodundan istifadə edərək, əsasən, aşağıdakı cəhətlərə üstünlük verirəm: şagirdlərin müstəqil düşünmələri və əqli nəticə çıxarmaları; müəllimin nəzarəti və rəhbərliyi altında şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin təmin olunması; şagirdlərdə tədqiqatçılıq meylinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi; müəllimin şagirdlərlə və şagirdlərin bir-biri ilə əməkdaşlığı; şagirdlərin müəyyən mövzu ətrafında qruplar üzrə birgə fəaliyyəti; dərs zamanı əyləncəli və riyazi oyunlardan, süjetli və musiqili səhnəciklərdən istifadə; dərstdə sosial və psixoloji şəraitin yaradılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, interaktiv təlim metodunun fəaliyyət mexanizmi daha geniş və əhatəlidir. Belə ki, hər hansı mövzunun tədrisində interaktiv metoddan istifadə etmək mümkündür. Həmin metodun köməyi ilə şagirdlərin fəaliyyəti üçün (müstəqil düşünmək, əqli nəticə çıxarmaq, mövzu ətrafında müəyyən fikir söyləmək, öz fikir və hisslərini düzgün ifadə etmək) geniş imkan yaranır.

İnteraktiv təlim metodundan istifadə etməklə II sinifdə apardığım bir dərsin icmalı:

Mövzu: «Heca».

Dərsin məqsədi:

1. Öyrədici:

- heca haqqında şagirdlərdə düzgün təsəvvür yaratmaq;
- nitqdə hecanın əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdə onlara istiqamət vermək;
- hecanın düzəlməsində sait səslərin rolunu başa salmaq;
- orfoqrafiya təlimində hecaya verilən tələblər və onun tətbiqini şagirdlərə öyrətmək.

2. İnkişafedirici:

- sözlərin əmələ gəlməsi haqqında şagirdlərin əldə etdikləri biliklərin tətbiqinə nail olmaq;
- şagirdlərdə heca düzəltmək, təhlil etmək, onu müəyyən faktlarla müqayisə etmək bacarığını inkişaf etdirmək;
- hecanın düzəlməsində saitin rolu və əhəmiyyətini izah etmək, sübuta yetirmək, müəyyən nəticə çıxarmaq;
- nitqdə hecanın əhəmiyyəti və onun tətbiqi;
- şagirdlərdə axtarıcılıq və tədqiqatçılıq meylinin inkişaf etdirilməsi.

Əlavə yardımçı vasitələr (dərsin təchizatı): sul-cavab kartları, mövzu ilə əlaqədar test-suallar, kompüter yaddaşı, cədvəl və sxemlər, iş vərəqi.

Hazırlıq mərhələsi. Dərs üçün hazırlıq işləri aparıram. Yeni mövzunu şagirdlərə e'lan etməzdən əvvəl, bu barədə onların əvvəl öyrəndiklərini, xüsusilə «Səslər və hərflər», «Saitlər və samitlər» haqqında biliklərini təkrarlayıram. Şagirdlər azı 5 nəfərdən ibarət qruplara bölünür və hər qrupa bir nəfər rəhbər təyin edilir.

Dərsin gedişi. Yeni mövzu haqqında qısa mə'lumat verilir.

- Danışıq zamanı sözlər asanlıqla müəyyən hissələrə ayrılır. Sözün belə hissələri heca adlanır. Heca saitın iştirakı ilə düzəlidir. Hər bir hecada yalnız bir sait olur. Sözdə neçə sait olursa, o qədər də heca olur: məsələn: *a-na, nə-nə, nə-və, kə-pə-nək, mək-təb-li-lər* və s.

Danışıq zamanı hər hecadan sonra müəyyən fasilənin alındığını, bu zaman ağız boşluğunda dilin və dodaqların aldığı vəziyyəti şəkil və plakatlardan, hazır lent yazılarından istifadə etməklə şagirdlərə başa salıram.

Sonra qruplara sual kartları paylanır və hər kartın sağ küncündə qrupların nömrəsi qeyd olunur. Sualların yerinə yetirilməsi barədə sinfə qısa izahat verilir.

Qrup 1. Uzanan və uzanmayan səsləri seçib yazın.

qanad, tələ, get, beşik, kötük, zəmi, top, kitab

Qrup 2. Əvvəlcə saıtləri, sonra samıtləri seçib yazın.

qayıq, qoruq, meşə, dil, kötük, camaat

Qrup 3. Aşağıda verilmiş sözləri hecalara ayırın.

ana, əncir, sədr, nağıl, şamama, nar, araba, fəhlə, toxum, sünbül, alma

Qrup 4. Boş damaların yerinə sağ tərəfdə verilmiş hecalardan birini əlavə edib sözlər düzəldin.

par	<input type="text"/>	<input type="text"/>	mud			•	bı	•	ta
nər	<input type="text"/>	<input type="text"/>	ran			•	tar	•	rək
xal	<input type="text"/>	<input type="text"/>	çaq			•	ça	•	cey
çö	<input type="text"/>	<input type="text"/>	la			•	ar	•	giz

Qrup 5. Hecaların hər birinin əvvəlinə bir heca artırmaqla quş adları düzəldin: *çə, ğa, tal, rac, ruz, lək, yuq, na, bül, dək*

Tapşırıqların icrası iş vərəqində aparılır. Qruplarda işin gedişinə və tapşırıqların icrasına, əsasən, qrupun rəhbəri nəzarət edir. Şübhəsiz, burada müəllimin ümumi nəzarəti də mütləq lazımdır. Tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün müəyyən 3-5 dəqiqə vaxt verilir. Bu müddət ərzində tapşırıqların yerinə yetirilməsi şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Sonra hər qrupun rəhbəri işin icrası barədə mə'lumat verir və cavablar nümayiş etdirilir. Bu zaman düzgün və səhv cavablar kompüterdə qeyd olunur. Axırda hər qrupun işi təhlil edilərək qiymətləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür işin təşkilində fəal şagirdlərlə yanaşı, nisbətən zəif şagirdlər də fəallıq göstərməyə çalışır və qrupun yüksək xal qazanmasına sə'y göstərirlər.

TƏ'LİM PROSESİNDƏ FƏRDİLƏŞDİRMƏ

Tahirə Yaqubova,

266 nömrəli məktəbin direktor müavini

Fərdi yanaşma pedaqogikanın mühüm prinsiplərindən olub? aşağıdakıları tə'min edir:

- Ayrı-ayrı şagirdlərin təhsilində çətinlikləri aradan qaldırır;
- Təhsil alanların bilik və bacarıqlarının inkişafına imkan yaradır.

Tədris prosesində fərdi yanaşmanın uğurlu realizasiyası üçün ilkin zəruri şərt müəllimin pedaqoji taktıdır. Uşağa sakit tonla müraciət, həvəsləndirici sözlər, düzgün cavab üçün tə'rif kobud iraddan və ya qışqırıqdan daha çox səmərə verir. Xüsusilə zəif

HESABLAMA BACARIQLARININ FORMALAŞMASINDA ÖZÜNƏNƏZARƏT PRİYOMLARINDAN İSTİFADƏ

Aliyə Əliyeva,

Nəsimi rayonundakı 292 nömrəli orta məktəbin ali kateqoriyalı metodist müəllimi

Müstəqil iş bacarıqları içərisində özünə-nəzarət bacarıqları xüsusi yer tutur. O, şagirdlərin müstəqil fəaliyyətini təmin etməklə, təlim prosesinə şüurlu xarakter verir. Çox vaxt şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmə keyfiyyəti onların öz fəaliyyətlərinə necə nəzarət etmələrindən asılı olur.

Müşahidələr göstərir ki, belə bacarıqların aşılmasına I sınıfdən başlamaq məqsəddəuyğundur. Mən ilk növbədə şagirdlərə təlim prosesində özünə-nəzarətin əhəmiyyətini izah etməyə çalışıram. Bu məqsədlə onlar üçün daha əlverişli olan belə bir tapşırıqdan istifadə edirəm:

- Uşaqlar, biz sizinlə artıq 2-ni üstə gəlmə və çıxma cədvəlini tərtib etmişik. Siz onu yada salır, misalları səhsiz yerinə yetirməyi bacarırsınız. Gəlin bir tapşırığı müstəqil yerinə yetirək. Hər birinizə 2-ni üstə gəlmək və çıxmağa dair misallar yazılmış vərəqlər verirəm. Siz yalnız cavabları yazacaqsınız.

$$\begin{array}{ccc} 5 + 2 & 9 - 2 & 6 + 2 \\ 8 - 2 & 3 + 2 & 7 - 2 \end{array}$$

Partalararası gəzərək, səhv cavabları nəzərimdə qeyd alıram. Sonra uşaqlara deyirəm: «İndi mən sizə vaxt verirəm, yazdıqlarınızı yoxlayaraq, öz işinizə nəzarət edin. Əvvəlcə gəlin yada salaq. 2-ni üstə gəlməni necə yerinə yetirmək lazımdır? Səhvə yol vermiş şagirdlərin birindən soruşuram və belə cavab alıram:

- Əvvəlcə birini, sonra da birini gəlirik-əlavə edirik.
- Bəs 2-ni necə çıxırıq?
- Əvvəlcə birini, sonra da birini çıxırıq.
- Yoxlayın, görün siz düzgünmü həll etmişiniz? (yoxlayırlar).
- 5 + 2 misalını səhv həll edən şagirdlərdən birinə söz verirəm. O belə izah edir:
- Əvvəlcə 5-in üstünə 1 gəldim, elədi 6, sonra da 1-ni gəldim oldu 7.
- Bəs səndə neçə alınmışdır? (6) Onda cavabın üzərindən səliqə ilə xətt çək və düzgün cavabı onun üstündə yaz.

Uşaqlar bütün misalları bir də yoxlayır, bə'ziləri səhvlərini tapıb düzəldirlər. Nəzərdə tutduğum şagirdlərdən səhvlərini düzəldə bilməyənlər olsa, onlarla dərstdən sonra fərdi məşğul oluram. Əyanilikdən, didaktik materiallardan istifadə etməklə onları müstəqil fəaliyyətə alışdırıram.

- 8 çöp götür. Ondan 2-ni çıxmaq üçün nə etməlisən? (Əvvəlcə 1 çöp götürüb kənara qoyur, sonra da ikinci çöpü götürüb, o biri çöpün yanına qoyur).

- Neçə çöp qaldı? (6).

- Bəs vərəqdə sən neçə yazmışdın? (5).

- Səhvini düzəlt. (Şagird düzəldir).

- İndi bu misalların cavabını həmin qayda ilə tapıb mənə söylə: $6 - 2$; $5 - 2$; $9 - 2$;

Əgər şagird düzgün cavab verə bilsə, yazı taxtasında yazdığım misalları:

($10 - 2 = 9$; $5 + 2 = 8$; $4 + 2 = 6$; $7 - 2 + 4$;) yoxlamağı, səhv cavabları düzəltməyi

ona tapşırıram. Axırda vərəqdə səhv yazdığını ona yenidən həll etdirirəm.

- Uşaqlar, çöplər vasitəsilə misalları düzgün həll edib-etmədiyinizi yoxlaya bilərsiniz. Yoxlama zamanı hesab çötkəsindən də istifadə edə bilərsiniz.

10 dairəsində toplama və çıxmanın öyrədilməsi zamanı özünənəzarətin başqa bir priyomundan istifadə edirəm: məsələn, 1-in, 2-nin, 3-ün üstə gəlinməsi və çıxılması öyrədildikdən sonra təxminən 5 dəqiqəlik belə müstəqil iş verirəm:

$$4 + 1 \qquad 8 - 1$$

$$6 + 3 \qquad 5 + 2$$

$$7 - 2 \qquad 9 - 3$$

Uşaqlar tapşırığı həll edib qurtarandan sonra təklif edirəm ki, misalların cavabını yazı taxtasında yazılanlara baxıb yoxlasınlar. (Misallar əvvəldən yazı taxtasında yeri dəyişik olmaqla yazılıb, üstü örtülü olur. Yoxlama zamanı pərdəni onun üstündən çəkirəm).

$$9 - 3 = 6$$

$$7 - 2 = 5$$

$$4 + 1 = 5$$

$$8 - 1 = 7$$

$$6 + 3 = 9$$

$$5 + 2 = 7$$

Şagirdlərə tapşırıram ki, düzgün cavabların yanında nöqtə qoysunlar. Cavabı səhv olan misalları düzəltməklə həlli yolunu yenidən fikirləşib, aydınlaşdırmağa çalışsınlar. Belə şagirdlərin sayı az olur. Onların izahını bütün sinif diqqətlə dinləyir. Əgər hər hansı şagird bunu izah edə bilməsə, digər şagirdlər ona «köməyə gəlir». Növbəti dərisdə həmin şagirdlərlə bir daha fərdi sorğu keçirirəm.

Özünənəzarət məqsədilə xətkəşdən də istifadə etmək olar. Bu, olduqca əhəmiyyətlidir, çünki şagirdlər hər dəfə 0-dan başlamağı, hər bir bölgünün arasının 1 sm olduğunu xatırlayırlar. Müəllimin izahatından sonra başa düşürlər ki, 3 dedikdə bunu yalnız 0-la 3 bölgüsü arasında deyil, həm də 2 ilə 5, 4 ilə 7 və s. arasında da götürmək olar. Bu zaman şagirdlərin diqqətini toplayanda soldan sağa, çıxanda sağdan sola hərəkət etməyə yönəldirəm. Cavabın hansı əməl zamanı artacağı, hansı əməl zamanı azalacağını və bunun səbəbini bir daha xəbər alıram. Şagirdlər $4 + 2 = 6$ misalını yoxlayarkən xətkəş üzərində qələmini 0-dan 4-ə qədər, daha sonra isə 2 bölgü - 4 ilə 6 arası onu havada gətirib dayanır, cavabın düzgünlüyünü yoxlayırlar. Çıxma əməli üzrə də belə iş aparmaq olar.

Dairəvi misallardan istifadə etmək özü də özünənəzarət bacarıqlarının aşılmasına müəyyən dərəcədə kömək edir. Şagirdləri bu priyoma alışdırmaq üçün belə müstəqil iş ($6 + 4$; $8 - 1$; $9 - 4$; $10 - 2$; $7 + 2$; $5 - 3$) verib deyirəm:

- Uşaqlar, bu misalları həll edərkən daha diqqətli olmalısınız. Mən onları yazı taxtasında qarışıq halda yazmışam. Siz birinci misaldan başlayaraq, həll etməlisiniz. Onun düzgün cavabı başqa bir misalın başlanğıcı olmalıdır. Sonra həmin misalı yazıb həll edəcəksiniz. Hər dəfə iş belə davam edəcək. Yox, əgər cavabda tapdığınız ədədlə başlayan misal orada yoxdursa, deməli, əvvəlki misal düzgün həll edilməmişdir. Axırda sıra ilə düzgün yazılmış misalları sizə təqdim edəcəyəm. Onlara baxıb, işi necə yerinə yetirdiyinizi bir daha müşahidə edəcəksiniz.

Bela iş birincilər üçün əvvəlcə bir qədər çətin olsa da, onlar tədricən buna alışırlar. Gətdikcə işi bir qədər çətinləşdirirəm. Nisbətən daha mürəkkəb iş verirəm. Bu priyom da şagirdlərin marağına səbəb olur. Müstəqil iş üçün nəzərdə tutulan misalların düzgün cavabları və əlavə 2 səhv cavab vərəqin əvvəlində göstərilir:

12, 13, 11, 14, 16, 19, 15, 17

Onun altında həll ediləcək misallar verilir:

$$9 + 5 \qquad 8 + 7$$

$$7 + 4 \qquad 7 + 5$$

$$8 + 8 \qquad 9 + 4$$

Şagirdlər misalları həll edib qurtardıqdan sonra yuxarıdakı rəqəmlərin içərisində səhv göstərilməşləri tapıb, üstündən xətt çəkirlər.

Özünənəzarətin başqa priyomlarını tətbiq etməklə, hesablama bacarıqlarını inkişaf etdirir, şagirdlərin sıra haqqında anlayışlarını möhkəmləndirir, həm də müvafiq hərfləri birləşdirməklə söz düzəltmələrinə nail olurlar.

1. Şagirdlərə tapşırıram ki, misalları həll etdikdən sonra cavabda alınmış rəqəmlərin birinci hərflərini götürüb, aşağıda yan-yanı yazsınlar. Əgər qohumluq bildirən söz alınsa, deməli misallar düzgün həll edilmişdir.

5 - 4		5 - 4 (bir, 1-ci hərf b)
4 + 2		4 + 2 = 6 (altı, 1-ci hərf a)
9 - 4	həlli:	9 - 4 = 5 (beş, 1-ci hərf b)
3 + 3		3 + 3 = 6 (altı, 1-ci hərf a)

Şagirdlər mö'tərizədə göstərilənləri yazmır, yalnız fikirləşirlər. Sonra isə birinci hərfləri götürüb, yan-yanı yazır və *həba* sözünü alırlar. Əgər kimdəsə söz oxunmursa və ya alınan söz qohumluq bildirmirsə, deməli, misal düzgün həll edilməyib.

2. Cavabda alınan rəqəmin son hərflərini götürməklə şərtə müvafiq (məsələn, yırtıcı heyvanlardan birinin adı-*şir*) sözün alınması şagirdlərdə misalların düzgün həllinə əminlik yaradır.

15 - 10		15 - 10 (beş, son hərf ş)
12 - 10	həlli:	12 - 10 = 2 (iki, son hərf i)
11 - 10		11 - 10 = 1 (bir, son hərf r)

Misalları düzgün həll etmiş şagirdlər *şir* sözünü alırlar. Əlbəttə, I sınıfta özünənəzarət priyomlarını bunlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Onların rəng-rəngliyi müəllimdən yaradıcılıq tələb edir.

Müşahidələr göstərir ki, xüsusi istiqamətlənmiş və düzgün təşkil edilmiş təlim şəraitində kiçikyaşlı məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarını tədricən formalaşdırmaq olar.

NATURADAN MƏNZƏRƏNİN ÇƏKİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN

METODİKASI

Yeganə Cəlilova,

Sumqayıt özəl orta ixtisas kollecinin müəllimi

Mənzərə-təsviri sənətin janrlarından biridir. Uşaqların təsviri fəaliyyətində naturadan mənzərə rəsmlərinin çəkilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Onlar mənzərə şəklini böyük məmnuniyyətlə çəkir və bu işlə məşğul olmağı çox sevirlər. Bunu onların təbiətə məhəbbəti kimi izah etmək olar.

Rəngkarlıqda və ya qrafik təsvirdə əşyaların tutumluluğu və fəza dərinliyi yastı təsvir vasitələri ilə verilir. Odur ki, uşaqların ümumtəhsil məktəbində rəsm təlimində rast gəlinən ən başlıca çətinliklərindən biri təsviri müstəvinin «psixoloji maneəsini» aşmaq, rəsm prosesində dərinlik hissini, üçölçülü fəzanın aşılması zərurəti ilə bağlıdır. Nadir müstəsnalardan başqa (biz onları adətən «qabiliyyətli uşaqlar» adlandırırıq) şagirdlər kağız vərəqinin materiallığından azad ola bilmir, karandaş vasitəsilə kağızın xəyali dərinliyinə «gedə» bilmirlər. Adətən, uşaq çəkdiyi əşyaları vərəq müstəvisində «düzür», çünki oyun zamanı o, oyuncaqları da döşəmənin və ya stolun müstəvisində düzmüş olur. Görünməyən mənəəni aşmaq o qədər də asan deyil. Yalnız səriştəli əldə karandaş «mö'cüzəli açar» kimi bir neçə strixlə tilsimlənmiş müstəvidə qadağanı götürür. Sanki ağ vərəqdə bir pəncərə açıq ki, orada həm səma, dumanlı geniş sahələr, həm də illuziya dərəcəsinə qədər əşyaların həcmli formaları görünür.

Naturadan mənzərə rəsmini çəkərkən əvvəlcədən uşaqlara mə'lumat verilməlidir ki, onlar təsvir edəcəkləri yerdə müşahidə aparacaq və cisimlər arasında olan fərqləri, təbiətdə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edəcəklər.

Gözəlliyin seyrindən sevinc hissini yaranması üçün uşaqlara ətraf həyatı görməyi öyrətmək, müşahidə olunan əşya və hadisələr barədə onların anlamına uyğun biliklər vermək lazımdır. Məktəbin həyatına ekskursiya zamanı müəllim oradakı gözəllikləri uşaqlara emosional şəkildə göstərmək üçün müşahidə olunanı, özü də hiss etdiyini sözlə ifadə etməli və onların diqqətini istiqamətləndirməlidir. Yaxşı tanış olan sadə əşyaların seyr olunması prosesində onlarda sevinc, nikbinlik hissi oyatmalıdır.

Ekskursiyalar zamanı müəllimin uşaqlara aydın ola biləcək şeyləri qabartması, emosional tonu – bütün bunlar onlarda öz şəhərinə, kəndinə dərin məhəbbət hissələri yaradır. Poetik söz isə ikinci signal sistemi kimi uşağa müşahidələrdən aldığı təəssüratları ümumiləşdirməkdə kömək göstərir. Obrazların çoxsaylı təkrarı nəticəsində o, əşyaların və hadisələrin elə əlamətlərini təsəvvür etməyə başlayır ki, onları əvvəllər qavramayıb. Yəni şeylərin «anlayış» mahiyyətini əks etdirən poetik nitq tanış obrazı yeni variantlarda tanımağa imkan verir. Təbiət haqqında şe'rlər uşağı bu və ya digər situasiyanı düzgün təsəvvür etməyə, təsviri kağız vərəqində yerləşdirməyə alışdırır. Ona görə də müəllimin şagirdlərlə təbiəti seyr edərkən müvafiq şe'rlər oxumasının böyük əhəmiyyəti var.

Uşaqlar ətrafdakı gözəlliyi anlamağa başlayır, onlarda təkcə estetik deyil, həm də mə'nəvi, vətəndaş duyğuları tərbiyə olunur. Məhz hissələr təsvir olunan münasibəti bildirmək ehtiyacı yaradır. Rəsmi mövzusu şagirdi nə qədər tutursa, o, bir o qədər rəsmi ifadəli verməyə çalışır. Uşağın ifadəli rəsmi yaranmasının zəruri şərti onun təsviri savada, yəni real rəsm sahəsinin sadə vərdişlərinə, bacarıqlarına yiyələnməsidir.

Mənzərənin lazımı səviyyədə təsvir olunması üçün müəllim uşaqların müşahidə aparmalarına şərait yaratmalı və onları ruhlandırmalıdır. Müəllim ilk növbədə gördüklərini albom vərəqində düzgün kompanovka etməyi şagirdlərə öyrətməlidir. Bunun üçün nişanlayıcıdan istifadə olunur. O, möhkəm kağızdan və ya kartondan təqribən 11 x 8 sm ölçüdə hazırlanır. Düzbucaqlı deşik-göz rəsmi yerinə yetiriləcəyi kağızın ölçülərinə uyğun olmalıdır. Deşiyin ölçüsü təqribən 8 x 5 sm olur. Uşaqlar üçün nişanlayıcı ilə iş bir növ «foto ilə şəklini çəkmə» oyununu xatırladır. Bu, tədrisin başlanğıcı sayılır.

Müəllim uşaqlara başa salmalıdır ki, müxtəlif ağaclara, kollara, havaya, otlara baxmaq, onları vərəqdə gözəl yerləşdirmək üçün isə «fotoaparət»dan istifadə etmək mümkündür. Çəkmək istədiyini yerə deşikdən bir gözünü yumaraq baxmalı, fotoaparətə ən maraqlı hissəni tapana kimi yuxarı, aşağı, sağa, sola

hərəkət etdirməlisən. Onu gözündən uzaqlaşdırmaq və ya ona yaxınlaşdırmaqla deşikdən bir halda çox, digər halda isə az cisim görmək olar.

Bu yol uşaqlara ən maraqlı görünən təbiət güşəsini və baxış nöqtəsini seçməkdə kömək edir. Belə seçmə onları bir çox səhvlərdən qoruyur. Onlar nişanlayıcı vasitəsi ilə hər bir təbiət cismini vərəqdə necə yerləşdirəcəklərini müəyyənləşdirirlər. Bu isə onları düzgün kompozisiya həllini tapana kimi işlərini dönə-dönə pozmaqdan qoruyur. Bə'zən kompozisiya elə qurulur ki, ön planda uşaq iri əşyaları təsvir edir, sonra fəza gəlir, vərəqin yuxarısında isə kiçik əşyalar yerləşdirilir. Nişanlayıcının köməyi ilə uşaqlar görürlər ki, belə kompozisiya həllində böyük cisimlər o biri əşyaların qarşısını tutur və digər cisimlər yaxşı görünür. Rəsmi ifadəliyi seçilən kağız vərəqinin üfüqi və ya şaquli vəziyyətindən də çox asılıdır.

Şagirdlər vərəqdə cisimlərin yerini müəyyənləşdirəndən sonra onların ən çox buraxdıqları səhv perspektivdə və cisimlərin nisbi ölçülərinin verilməsində olduğundan müəllim bu sahədə uşaqlara istiqamət verməli, xətti və hava perspektivi haqqında bilikləri uşaqların yadına salmalıdır, çünki mənzərədə perspektiv qanunlar həlledici əhəmiyyətə malikdir. Əşyaların ölçüsü insan gözü ilə olduğu kimi deyil, bir qədər dəyişilmiş şəkildə qavranılır. Bu da baxış nöqtəsilə müəyyən cisim arasındakı məsafədən asılıdır. Biz yaxındakı əşyaları iri həcmdə, rəngləri aydın, uzaqdakıları isə xırda həcmdə, solğun görürük. Bununla yanaşı, hamımız müşahidə etmişik ki, uzaqdakı cisimlər yüngül mavi tüstü ilə örtülmüş kimi görünür, çünki baxış nöqtəsi ilə həmin əşya arasında qatı hava təbəqəsi cismin əsl rənginə tə'sir göstərir. Buna görə də eyni yaşıl rəngli ağaclar onların yaxında, yaxud uzaqda yerləşməsindən asılı olaraq, müxtəlif rəng təzadlarında təsvir edilir. Müəllim diqqət etməlidir ki, uşaqlar göz önündə olan ağacların ölçülərinə və rənginə fikir versinlər. Onlara cisimləri ölçməyi təklif etməli, bunun üçün bir gözü yumub, o biri ilə lazımi cismə baxmaq, karandaş olan əli isə düz qabağa uzadaraq ön və arxa planlarda yerləşən eyni cisimləri ölçmək lazım olduğunu başa salmalıdır. Bu zaman şagirdlər görürlər ki, doğrudan da, əşyalar arasında fərq var. Eyni cisimlər də rənglərinə görə bir-birindən seçilir. İş zamanı müəllim hamının diqqətini çox vacib olan nisbilik qanununa da yönəltməlidir. Onlara başa salmalıdır ki, perspektivdə verməmişdən əvvəl təbiət cisimlərinin ölçülərinə baxsınlar. Müəllim uşaqlara aşağıdakı suallarla müraciət edə bilər:

- Ağac və kol eyni planda olduqda hansı ölçülərə malikdir?

- Kol böyükdür, yoxsa ot?

Sonra başa salmalıdır ki, həmin cisimlər perspektivdə verildikdə də onların nisbi ölçüləri nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda deyilənlərdən sonra uşaqlar mənzərələrin eskizini sərbəst şəkildə qura bilirlər. Şagirdlər cisimlərin, sadəcə olaraq, yerlərini müəyyənləşdirməli, müəllim onlara istiqamət verməlidir.

Mənzərə rəsm edərkən şagirdlərin çətinlik çəkdikləri sahələrdən biri də cisimlərin qurulmasıdır. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün müəllim ayrı-ayrı cisimlərin eskizinin hazırlanmasını təklif etməlidir. Bunun üçün uşaqların hər biri onun dayandığı baxış nöqtəsindən lazım olan əşyaları seçməlidir. Yə'ni albom vərəqində artıq eskizini verdikləri mənzərənin hissələrini – ağacı, kolu ayrı bir vərəqdə və ayrı-ayrılıqda cizma-qara etməlidirlər. Müəllim yaxınlaşmalı lazımi istiqamət verməli, onların diqqətini, əsasən, cisimlərin xarakterik xüsusiyyətlərinə yönəltməlidir. Eskiz edilən zaman müəllim uşaqlarla birlikdə təhlil aparmalı və diqqəti ağacların müxtəlif olmasına yönəltməlidir. Çalışmalıdır ki, uşaqlar qarşılarında duran əşyanın fərdi səciyyəvi əlamətlərinə fikir versinlər. Uşaqlar təbiət cisimlərini ayrı-ayrı vərəqlərdə

cızma-qara etdikdən sonra onların köməyi ilə mənzərə eskizindəki əşyaların forma və quruluşunu dəqiqləşdirməlidirlər.

Sonra mənzərənin rəngli karandaş və ya akvarel boya ilə rənglənməsi üzrə iş gedir.

Səməni təsvir etmək üçün fırçaya göy rəngi alıb, vərəqin yuxarisından enli zolaq çəkmək, sonra isə fırçanı suya batırıb bu zolağı yaymaq lazımdır. Bu, üfüq xəttinə kimi davam edilməli və ora çatdıqda isə səma açıqlanmalıdır. Yerin çəkilməsində də eynilə belə yol tətbiq edilə bilər. Bu halda boya iki çalardə götürülməlidir. Otu nisbətən açıq, ağacları isə tünd yaşıl boya ilə çəkmək məsləhətdir (ağaclar uzaqdadır, ona görə də palitrada yaşıla mavi rəng qatılır).

Yer və səmadan sonra buludların da çəkilmə yolu göstərilməlidir. Bunun üçün yumru forma, ağ boya ilə sür'ətli, dolğun yaxıllarla işlənməlidir. Ağacları çəkəndə yaxıllar hamar çəkilmir, çünki ağaclar hamar deyil.

Bu texnikanı öyrətmək üçün çalışma zamanı uşaqlar ağac eskizlərini götürüb, seçdikləri yerdə dayanaraq, ağacın yarpaqlı hissəsini müəllimin göstərişilə sarı rəngdə rəngləməlidirlər. Sonra açıq-yaşıl rəngi fırçanın ucunda götürüb onu vərəqə yüngülcə toxunduraraq, yarpaq təəssüratı yaratmaq üçün nöqtələr qoymalıdırlar. Saralmış yarpaqları çəkmək üçün isə qırmızı və sarı rənglərdən istifadə edə bilərlər. Ağacın yarpaqlarının tünd yerlərində palitrada yaşıla göy rəng əlavə edilir. Nəticədə yarpaqlı ağacın etüdü alınır. Həmin etüdlərdən istifadə edərək mənzərəni çəkmək asan olur.

Uşaqlar bilirlər ki, tünd fonda işıqlı fonlar işıqlı, işıqlı fonda isə tünd görünür. Mənzərənin koloritdə həllinə çox cəhətdən təbiətin məqsədli müşahidələri, rəssam – mənzərəçilərin əsərlərindən reproduksiyaaların nəzərdən keçirilməsi kömək edir. Ona görə də müəllim məşhur rəssamların mənzərə təsvirlərindən nümunələr göstərə bilər.

İş zamanı müəllim uşaqlara yaxınlaşmalı, çətinlik çəkənlərə başqa bir albom vərəqində göstərişlər verməlidir.

Rəsmlərin qiymətləndirilməsində aşağıdakı me'yarlar nəzərə alınır:

- kompozisiya müxtəlifliyi (əşyalar arasında əlaqə, onların birləşdirilməsi, baş obrazın qabardılması);

- formanın, onun səciyyəvi əlamətlərinin, detallarının təsviri;

- əşyaların nisbətlərinin, ölçülərinin verilməsi;

- rənglə təbiət obrazlarının çalarlarının, ümumi koloritin, hava perspektivinin balaca rəssamın ovqatının verilməsi.

Şagirdlərin yaradıcılığı zamanı qazanılan c keyfiyyətlər bacarıq hesab olunur. Onlar tək cə müşahidə olunanı təkrar etmir, həm də qavranılanı dəyişdirir. Öz təşəbbüsünü təsvir olunanın məzmununa, niyyətinə, formasına daxil edir.

ŞAĞIRDLƏRİN TƏ'LİM FƏALİYYƏTİNİN ARTIRILMASINDA DİDAKTİK OYUNLARDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Əziz Musayev,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

İbtidai siniflərdə riyaziyyatın qarşısında duran ilkin vəzifələrdən biri şagirdlərə hesablamə bacarıqları və vərdişləri aşılamaqdan ibarətdir. Bu vəzifənin həllində didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar əhəmiyyətli rol oynayır. Görkəmli fransız riyaziyyatçısı və filosofu B.Paskal yazırdı: «Riyaziyyat fənni o qədər çətin ki, onu azacıq əyləncəliləşdirmək imkanından istifadə etmək faydalı olar».

Dədə-balarımız uşaqlara sayı-hesabı öyrətmək üçün nağıllardan, tapmacalardan, qıfılbəndlərdən, atalar sözlərindən, hesab məsələlərindən yeri gəldikcə istifadə etmişlər. Aşağıdakı tapmacalara nəzər salaq: «İki kürkün var, on qardaşa çatar», «İki həlqə, iki uc, ortasında bircə puç», «Bir yumru üzü var, mincə dənə gözü var» və s. Uşaqlar həmin tapmacaların cavabını taparkən hesab əməliyyatı aparmağa, rəqəmləri yadda saxlamağa məcbur olurlar. Babalarımız uşaqları daha dərinə düşünməyə, nisbətən çətin hesablamalar aparmağa təhrik edən tapmacalar da yaratmışdır.

1. Bir dərədə yeddi təpə, hər təpədə yeddi yuva, hər yuvada yeddi tülkü, hər tülkünün yeddi balası, neçə edər hamısı? (cavab 2401).

2. Az getdilər, uz getdilər, ata, bala, baba, nəvə yollarını düz getdilər. Neçə nəfər yollarını düz getdilər? (cavab 3 nəfər: ata, oğul, nəvə).

İnkişafıba bağlı olan məktəb həmişə təlimin məzmunu, forması və tədris metodlarını dəyişdirməyi, yeniləşdirməyi tələb edir.

Riyaziyyat təlimində tətbiq olunan metodlardan biri də didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar metodudur. Şagirdlərin təlim fəallığını artırmaq üçün bu metodların mühüm rolu var. Bu metod qısa şəkildə necə öyrətməli sualına cavab verir.

Bunun üçün:

1) aydın olmalıdır ki, bu və ya digər mövzu nə üçün öyrədilir və şagirdlər hansı bilik, bacarıq və vərdişlər qazanacaqlar.

2) müəllim öyrədilən materialların strukturu, məzmunu və onun müvafiq dərsləkdəki şərhini yaxşı başa salmalıdır.

3) müəllim təlim obyektini, yəni öyrənənlərin təkəkkür səviyyəsini bilməli, onların bilik, bacarıq və vərdişləri ilə tanış olmalıdır.

Məlum olduğu kimi, pedaqogika və psixologiya uşağın yaradıcı fəaliyyətində oyunların rolunu xüsusi qiymətləndirir. Oyun prosesində uşaq ətraf mühiti, həyatı əyləncəli şəkildə bir qədər asan, lakin dərinə dərk edir. Bununla da o, real aləmin fəza formaları və miqdarı münasibətlərini öyrənir.

Riyaziyyat dərslərində oyun və əyləncəli çalışmalardan istifadə təlimi canlı və maraqlı edir, şagirdləri fəallaşdırır.

Təcrübə və psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar təlimin effektivliyinin artmasını təmin edir. Odur ki, bu çalışmalar metodik priyom kimi tətbiq olunan didaktik tələblərə cavab verməlidir. Bu zaman müəllim qarşısına aşağıdakı problemlər çıxır:

- 1) təşkilatı çətinliklər;
- 2) sinfin həddən çox fəallığı;
- 3) vaxt limiti (proqramın çərçivələri);
- 4) əlavə vaxtın və enerjinin sərf edilməsi;
- 5) uşaqların suallarına cavab verə bilməmək qorxusu;
- 6) uşaqların motivasiya problemi;
- 7) səs-küy;
- 8) bəzi uşaqların digərləri ilə işləmək istəməmələri;
- 9) çoxlu sayda kağız və əlavə materiallardan istifadə olunması.

Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün aşağıdakılara əməl etmək lazımdır:

- 1) dərsi əvvəlcədən planlaşdırmaq və paylama materialı hazırlamaq;
- 2) nəyə və nə qədər vaxt ayrılacağını əvvəlcədən müəyyən etmək;
- 3) dərstdə vaxt kartları, testlərdən, istifadə etmək;
- 4) uşaqlarda birlikdə sınıfdə işləmək qaydalarını formalaşdırmaq;

- 5) qruplara bölünmə zamanı müxtəlif əsaslar seçmək;
- 6) uşaqların təfəkkür səviyyəsini nəzərə almaqla çalışmaları seçmək;
- 7) şagirdlərin qiymətləndirilməsini bütün siniflə həyata keçirmək;
- 8) differensiallaşdırılmış qiymətləndirmədən istifadə etmək;
- 9) çalışmaların həlli zamanı iştirakçıların rollarını dəyişmək;
- 10) bir neçə mövzunu bir məşğələdə birləşdirmək və qoşa dərs saatlarından istifadə etmək.

Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar elə seçilməlidir ki, onların həlli və hesablama üsulları şagirdlər üçün çətinlik törətməsin.

Aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirək:

1) 101010, 99999, 333333, 1111111, 88888888 yazısında bə'zi rəqəmlərin arasında toplama, çıxma, vurma, bölmə işarələrini elə qoyun ki, alınan ifadələrin hər birinin cavabı 1000-ə bərabər olsun.

Uşaqlar bu cür çalışmaların cavablarını asanlıqla tapa bilmirlər. Ona görə də belə çalışmalar çox vaxt evə vermək lazımdır. Onlar evdə çalışmalarını yerinə yetirirlər. Nəticədə həm onların əvvəlki bilikləri möhkəmlənir, həm də öyrəndiklərinin mahiyyətini dərk edə bilirlər. Bu da şagirdlərin fəallaşmasına səbəb olur.

2) Hasili cəmindən kiçik olan bir neçə ədəd yazın.

$$1 \cdot 2 < 1 + 2$$

$$1 \cdot 3 < 1 + 3$$

3) Elə ədədlər tapın ki, onların qiyməti hasilərinə bərabər olsun.

$$2 : 1 = 2$$

$$2 \cdot 1 = 2$$

$$a : 1 = a$$

$$a \cdot 1 = a$$

4) Elə ədədlər seçin ki, onları topladıqda və vurduqda nəticə bərabər olsun.

$$2 + 2 = 4$$

$$2 \cdot 2 = 4$$

$$1 + 1 + 2 + 4 = 8$$

$$1 \cdot 1 \cdot 2 \cdot 4 = 8$$

Bu tip çalışmalar maraqlı olmaqla, şagirdlərin təlim fəallığının yüksəlməsinə səbəb olur. Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar dərsin canlı, maraqlı keçməsinə səbəb olur. Aşağıdakı çalışmalara diqqət yetirək:

Məsələ 1. Ananın 5 oğlu, hər qardaşın da 1 bacısı var. Ananın cəmi neçə uşağı var? (cavab 6).

Məsələ 2. Atanın 27 yaşı olanda oğlunun 3 yaşı var idi. İndi isə oğlunun yaşı atanın yaşından 3 dəfə azdır. İndi ata və oğlunun neçə yaşı var? (atanın 36, oğlunun 12).

Məsələ 3. Kiçik Savalandan babasının yaşını soruşanda o dedi. Mənim babamın yaşı 34 böyük ikirəqəmli ədədlə ən böyük birrəqəmli ədədin fərqinə bərabərdir. Babanın neçə yaşı var? (cavab: $99 - 9 = 90$).

Bu məsələlər uşaqların marağına səbəb olur. Bu cür məsələlər onların yorğunluğunun qarşısını alır, onları fəallaşdırır.

Dərsdə şagirdlərin fəallığını artırmaq üçün yaradıcı təfəkkür böyük rol oynayır. Yaradıcı təfəkkürün əsas göstəricisi fikir çevikliyi və cəldliyi, orijinallıq, hər şeyi bölmək həvəsidir. Şagirdlərin təlim fəallığı dərsin səmərəliliyini o vaxt artırır ki, dərsdə keçirilən didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar düzgün tətbiq olunsun, hər bir şagirdin müstəqil işləməsinə imkan versin.

Məsələ 1. 12 metrlik bir ağac var. Bir qarışqa həmin ağaca çıxır. Qarışqa gündə 4 m qalxır və 3 m düşür. Deyin görək neçə günə ağacın başına çatar? (Cavab: 9 günə).

Məsələ 2. İki ovçu meşədə ov edirdi. Onlar bir neçə dovşan vurdular. Evə dönəndə ovçulardan biri o birinə dedi:

- Əgər sən vurduğun dovşanlardan birini mənə versən, mənim dovşanlarımın sayı səninkindən 2 dəfə çox olar. Deyin görək, hər ovçu neçə dovşan vurub. (Cavab: 5 və 7).

Məsələ 3. Qutuda yaşıl, sarı və qırmızı karandaş var. Yaşıl karandaş sarı karandaşdan, sarı karandaş qırmızı karandaşdan qısadır. Karandaşlardan hansı daha qısadır? (Cavab: Yaşıl karandaş).

Məsələ 4. Bir dəstə göyərçin bir ağaca yaxınlaşır. Bunlardan bir hissəsi ağacın budağına, bir hissəsi isə ağacın altında yerə qonur. Budaqdakılar yerə qonan göyərçinlərə deyirlər.

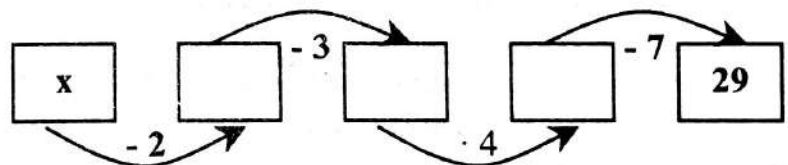
Əgər sizlərdən biriniz uçub yanımıza gəlsə, onda sizin sayınız bizdən 3 dəfə az olar. Əgər bizdən bir nəfər sizin yanınıza ensə, onda sayımız bərabərləşər. İndi deyın görək, budaqda və yerdə neçə göyərçin var idi? (Cavab: budaqda 5, yerdə 3).

Məsələ 5. Bir gün bir qaz göydə uçan qazlara deyir: «Ay göydə uçan 100 qaz». Göydə uçan qazlardan biri cavab verir: «Biz 100 deylik. Bir biz, bir bizim qədər, bir bizim yarımız, bir bizim dördüdə birmiz qədər, bir də sən gəlsən, 100 olarıq». Göydə neçə qaz var idi? (Cavab: 36).

Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar şagirdlərin təlim fəallığını, məntiqi təfəkkürünü, yaddaşını, diqqətini, əqli fəallığını artırır. Axı riyaziyyat dərslərində uşaqlar tez yorulurlar. Ona görə də bu cür çalışmalar uşaqların fərdi fəallığının yüksəlməsinə xidmət edir.

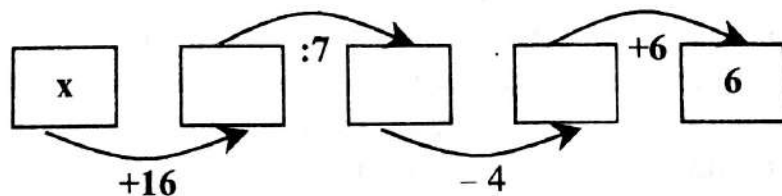
Fəal təlim metodu ilə işlədikdə şagirdlərin fəallığı daha da artır. Bu zaman dərstdə daha çox müvəffəqiyyət qazanmaq olur. Məqsəd isə şagirdlərin dərse marağını, əqli, idrakı fəallığını artırmaqdır.

Riyaziyyat dərslərində verilən didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar müəllimdən yaradıcılıq və tədqiqatçılıq bacarığı tələb edir. Aşağıdakı sxemdə x-in qiymətini tapmaq lazımdır:

Cavab isə belədir: $x = (29 + 7) : 4 + 3 + 2 = 14$

Aşağıdakı sxemə baxaq:

Cavab: $x = 12$

Əlbəttə, belə çalışmaları həll edərkən əyani vəsaitlərdən istifadə etmək lazımdır. Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar əyani vəsaitlə verildikdə şagirdlərin maraq dairəsi genişlənir, müşahidə qabiliyyətləri inkişaf etdirir. Bu isə təlimin fəallığını artırır. Uşaqların zehni yorğunluq vaxtı didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmaların verilməsi nəinki onların yorğunluğunun qarşısını alır, həm də onların təlim fəallığının yüksəlməsinə kömək edir.

Riyaziyyat dərslərində «Sehrli kvadrat»ların böyük əhəmiyyəti vardır. Məsələn, aşağıdakı nümunəyə baxaq:

1-dən 9-a kimi rəqəmləri boş xanalara elə yazın ki, sətirlər, sütunlar və diaqonallar üzrə topladıqda həmişə 15 alınsın.

Cavab:

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar uşaqları həm əyləndirir, həm də düşündürür və fəallaşdırır. Ona görə də hər müəllim riyaziyyat dərslərinə hazırlaşarkən həmişə belə əyləncələri seçməli və yeri gəldikcə dərstdə istifadə etməlidir.

Bu oyunlar və əyləncələri keçərkən şagirdlər sürət, zaman, məsafə kimi kəmiyyətlərlə də tanış olurlar.

Şagirdlər xətkəşdən istifadə etməyi, həndəsi fiqurları ölçməyi öyrənirlər.

1. Beşmərtəbəli binanın dördüncü mərtəbəsinə qalxmaq üçün Kamran neçə mərtəbə qalxmalıdır? (Cavab: 3).

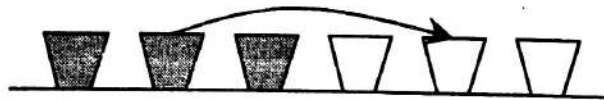
2. Beş metr uzunluqda olan şalbanı beş bərabər hissəyə böldülər. Şalbanı neçə dəfə mişaralamaq lazımdır? (Cavab: 4 dəfə),

3. At yolun yarısını 12 km sür'ətlə, yarısını isə 4 km sür'ətlə getdi. Atın orta sür'əti nə qədərdir? (Cavab: 6 km/saat).

4. Velosipedçi 500 m yol getdi. Bu zaman onun qabaq və arxa təkərlərindən hansı çox fırlanır? (Cavab: hər ikisi eyni fırlanır).

Didaktik oyunlar və əyləncəli çalışmalar şagirdlərin yaradıcı təxəyyülünün fantaziyasının inkişafına kömək edir. Aşağıdakı çalışmaya diqqət yetirək:

1. Stolun üstündə sıra ilə düzülmüş 6 stəkan vardır. Onlardan birinci üçü su ilə dolu, sonrakı üçü isə boşdur. Ancaq bir stəkana əl vurmaqla elə edin ki, sıra ilə düzülmüş stəkanlardan biri dolu, biri isə boş vəziyyətdə olsun.

Cavab: II stəkandakı suyu götürüb, beşinci stəkana tökmək və yenidən öz yerinə qoymaq lazımdır. Onda məsələ həll olunur.

Fasiləsiz təhsilin ən məs'uliyətli və mürəkkəb həlqəsi olan ibtidai təhsilin qarşısında şagirdlərin intellektual inkişafının səviyyəsini yüksəltmək, elmlərin əsasları üzrə sadə biliklər vermək vəzifəsi durur. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün riyaziyyat dərslərində təlim fəallığını yüksəltmək ən vacib məsələlərdən biridir.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ DİDAKTİK OYUNLAR

Rzayeva Ziyarət,

Qaradağ rayonu Ələt qəsəbəsindəki 127 nömrəli məktəbin müəllimi

Şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsi ibtidai sinif müəllimlərinin qarşısında duran son dərəcə mühüm vəzifələrdən biridir. Lüğət ehtiyatı zəngin olmayan uşaq öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkir, utancaq, qaradınmız olur. Belə uşaqlar, adətən, zəif oxuyurlar. Odur ki, xüsusilə I-II siniflərdə bütün dərstdə didaktik

oyundan istifadə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Didaktik materiallardan istifadə şagirdlərin nitqini, təfəkkürünü, mühakimə yürütmək bacarığını inkişaf etdirir.

Bu məqsədlə I sinifdə ana dili dərində didaktik materialların aşağıdakı növlərindən istifadə edirəm:

1) şəkillər; 2) tapmacalar, atalar sözləri, yanıltmaclar; 3) şe'rlər, hekayələr, nağıllar.

Heyvanlara, quşlara həsr edilmiş mövzulara aid şəkillərdən oxu, ətraf aləmlə tanışlıq, təbiətşünaslıq dərslərində istifadə edirəm. Dərsdə aparılan müsahibə zamanı hər bir heyvanın, quşun xarici görünüşü, hərəkəti, harada yaşaması, nə ilə yemlənməsi, insanlara faydası üzərində dayanıram. Yeri gəldikdə hər bir quşun, heyvanın necə səs çıxarması, necə hərəkət etməsi, balasını necə yemləməsi üzərində də iş aparıram. Ev quşlarına həsr olunmuş şəkil üzərində müsahibə apararkən şagirdlərin diqqətini yumurtaya, cücələrə cəlb edir, şagirdlərə başa salıram ki, yumurtadan cücənin çıxması üçün toyuğun 21 gün kürt yatması lazımdır. Şəkil üzrə müsahibə zamanı toyuğun xeyri haqqında da mə'lumat verirəm.

Didaktik materiallar kimi tapmaca, atalar sözləri və yanıltmaclardan da istifadə edirəm.

1) Hər qrupa bir tapmaca deyirəm. Qruplar öz aralarında müzakirə edir, liderlər cavab verirlər.

2) Bir qrup digər qrupa tapmaca deyir:

Dənləri turş,

Şirin və meyxos.

Bir sandıqçada

Yüzü oturmuş. (nar)

Qanadı var, uça bilməz

Quruda da qaça bilməz. (balıq)

Gün çıxar, gülər,

Axşam mürgülər. (günəbaxan)

Tapmacalar şagirdləri düşündürməyi öyrədir. Tapmacalardan əlavə yanıltacardan da istifadə edirəm; məsələn, ş hərfinin düzgün tələffüzünü öyrətmək üçün: Aşpaz Abbas aş asmış, asmışsa da, az asmış.

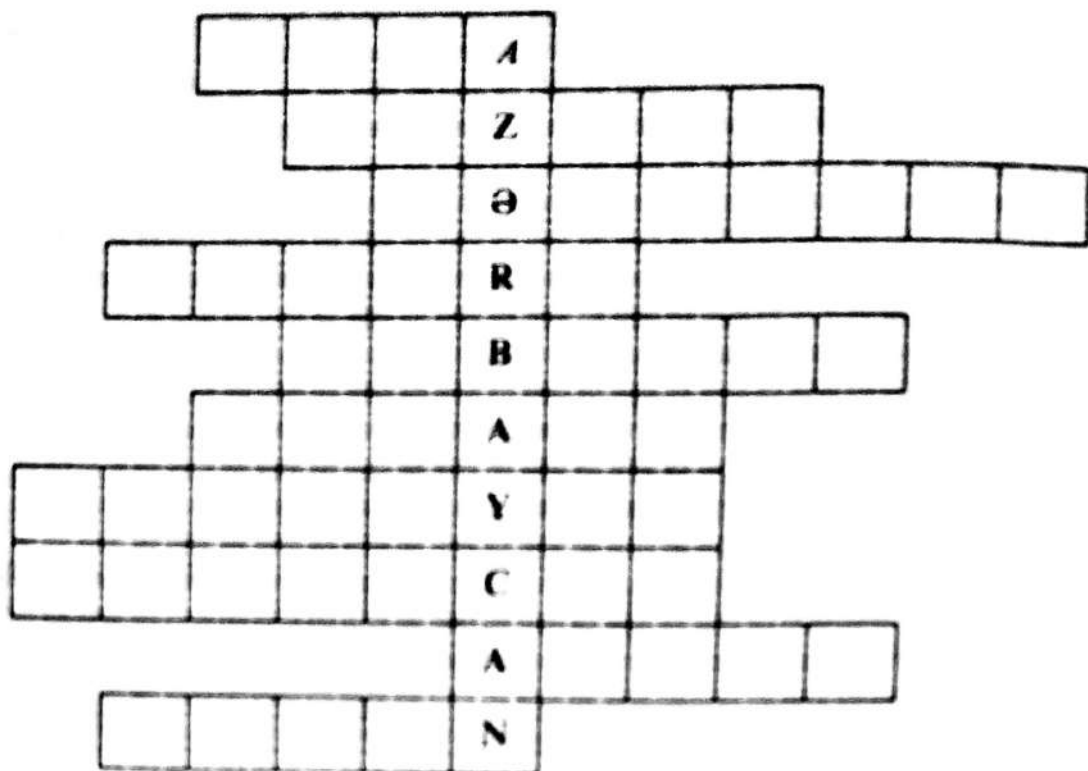
D hərfinin düzgün tələffüzü zamanı: Dadaş dayı Dəmirin danalarını damın dalında döydü.

- Dadaş dayı, danaları damın dalında döymə.

Dadaş dayı dedi:

-Dəmirin danaları damın dalındakı darıları dağıtdığından danaları döyəcəyəm.

Belə didaktik materiallardan istifadə şagirdlərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirir, onlara düzgün tələffüz vərdişləri aşılayır. Oxu dərində Vətənə, Azərbaycana aid mövzu keçərkən qruplardan birinə belə didaktik material verirəm. «Azərbaycan» sözünün hərflərindən işğal olunmuş bölgələrin adlarını düzəldin.

Qruplar öz aralarında müzakirə edənə kimi o bir qruplara testlər paylayıram.

Test №1

Nə üçün vətən düşməyə vermək olmaz?

- vətən gözəl yerdir,
- vətən azərbaycanlıların yaşadığı yerdir;
- vətən anadır, doğma torpaqdır, torpaqdan pay olmaz;
- vətəndə gözəl şəhərlər, kəndlər var.

Test №2

Nə üçün Azərbaycana vətən deyirik?

- Azərbaycanda yaşayırıq.
- Azərbaycan varlı ölkədir,
- Ata-babalarımız burada yaşamışlar, bura əcdadımızın torpağıdır.
- Köçüb Azərbaycana gəlmişik.

Test №3

Aşağıdakı atalar sözlərinin hansını xain qonşulara aid etmək olar?

- döymə qapını, döyərəm qapını;
- başı daşa döyməyə, ağı başına gəlməz;
- itlə yoldaş olanın ağacı əlində gərəkdir.

Azərbaycan dili dərslərində də didaktik materiallardan istifadə etmək səmərəlidir. III-IV siniflərdə Azərbaycan dili dərslərində «Fe'l» mövzusunun keçərkən kartoçkalardan istifadə edirəm.

Kartoçka №1

Aşağıdakı cümlələrdə fe'llərin altından xətt çəkin və hansı zamana aid olduğunu göstərin.

- O, müharibədə qəhrəmanlıqla vuruşdu.
- Heydər Əliyev bizim qəlbimizdə daim yaşayacaq.

3) O, məktəbimizdə müəllim işləyir.

Belə didaktik materiallardan məqsəddən asılı olaraq, dərsin hər hansı mərhələsində təşkil etmək olar.

«Fe'l» mövzusunı möhkəmləndirmək üçün hər bir şagirdin qarşısında siqnal kartoçkalarının (ölçüsü 3 x 15) üç rəngli olduğunu deyirəm.

M. - Bu rənglər harada olur?

Ş. - Müstəqil Azərbaycanın dövlət bayrağının üzərində olan rənglərdir.

M. - Bu rənglərin mənası nədir?

Ş. - Göy rəng – türkçülüüyü, qırmızı rəng – müasirliyi, yaşıl rəng – islamı ifadə edir.

Şagirdlərə izah edirəm ki, dərsimiz fe'lin zamanları olduğundan bu rənglərin hər birini bir zamana aid edəcəyik.

Göy rəng – kökümüzün türk olduğunu bildirərək, onun keçmiş zamana aid edirik.

Yaşıl rəng – islam dininin rəmzidir. Bizim dinimiz islam dinidir. Bu gün xalımız Allaha, Qur'ana inanır, məscidlərdə ibadət edir.

Qırmızı rəng – Azərbaycan xalqının daim müasirliyə can atması, mübarizliyi, gələcəkdə daha da möhkəmlənib inkişaf etməsini bildirir. Ona görə də gələcək zamana aid edirik.

Sonra isə fe'lin zamanlarına aid sözlər deyirəm və söz hansı zamana aiddirsə, o rəngdə olan siqnal kartoçkaları qaldırılır. Qruplardan hansı daha fəal, daha düzgün iştirak edib, səhvə yol vermirsə, o, qalib hesab olunur. Möhkəmləndirmək üçün başqa bir misal:

Şagirdlərin qarşısında perfokartlar olduğu bildirilir. Perfokartların yuxarı hissəsində fe'lin zamanları yazılıb, sol tərəfində isə cümlələrin sayı göstərilir. Burada cümlələr deyilir, cümlənin hansı zamana aid olduğu perfokartada üstəgəl işarəsi ilə qeyd edilir.

i.z. k.z. g.z.

1	○	○	○
2	○	○	○
3	○	○	○
4	○	○	○

Belə perfokartlar bütün şagirdlərə paylanır və düzgün qeyd olunması yoxlanılır. Siqnal kartoçkaları və perfokartlar vasitəsilə fe'lin zamanlarına aid olan söz və cümlələr vasitəsilə şagirdlərin bilikləri möhkəmləndirilir.

Rüblük materialın möhkəmləndirilməsi və qazanılmış biliklərin aşkar edilməsi üçün Azərbaycan d'li dərində loto oyunundan da istifadə etmək səmərəlidir. Rüblük material üçün 40 sual tərtib olunur (20 nəfər şagirdi olan sinif üçün nəzərdə tutulur). 20 karta iki sualın cavabı yazılır. Suallar isə kiçik kartlara yazılır. Hər şagirdə 1 ədəd kart verilir. Müəllim əlində suallar yazılmış 40 kartoçkanı qarışdıraraq bir-bir oxuyur. Şagird sualın cavabını qarşısındakı kartda axtarır. Əgər cavabı varsa, özündə olduğunu bildirir. Müəllimin tələbi ilə şagird cavabı deyir. Müəllim kartoçkanı şagirdə verir, o, cavabın üstünü örtür. Beləliklə, bütün cavabın üstü örtülür. 15 dəqiqə ərzində rüblük material təkrar edilir və möhkəmləndirilir. Dəqiq cavab verən bir neçə şagirdin biliyi qiymətləndirilir. Təbiətşünaslıq dərində də belə etmək olar. Bunun üçün iri ölçüdə ağ götürülür, onun üzərində kiçik kvadrlar ayrılır. Həmin kvadrların üstünə çiçək, ağac, bağ və bostan bitkilərinin şəkilləri yapışdırılır. Həmin şəkillərin bir surəti də (kvadrat ölçüsündə) müəllimdə olur. Müəllim kartoçkaları qarışdıraraq bitkilərin adlarını deyir. Şagird isə onu öz kartoçkaları arasında axtarır və özündə

olduğunu deyir. Müəllim həmin kartoçkanı şagirdə verir. Şagird kartın üstünü həmin şəkillə örtür. Birinci qurtaran şagird qalib hesab olunur. Adı çəkilən bitkinin bağ, bostan, meşə bitkisi olduğu haqqında müsahibə təşkil edilir. Belə oyunları quş, heyvan şəkilləri ilə də təşkil etmək olar. Onların ev quşları, ev heyvanları olduğu soruşulur. «Loto» oyunu keçirilərkən: 1) vaxta qənaət olunur; 2) bütün şagirdlər sual ətrafında istər-istəməz fikirləşməli olurlar; 3) müsahibədə 1-2 suala cavab verən şagird arxayınlaşır, fəallıq göstərmir, amma «Loto» oyununda isə hamı fəallıq göstərməyə can atır; 4) dərsin az bir hissəsində bütün şagirdlər rüblük materialı təkrarlamalı olurlar.

Beləliklə, sinifdə olan zəif, orta, əlaçı şagirdlər özlərinə müvafiq kartoçkalar alır. Bu zaman zəiflər başqasının köməyinə bel bağlamır. Hərə öz tapşırığını həvəslə yerinə yetirir.

Çalışıram ki, riyaziyyat dərsi də yorucu, cansıxıcı keçməsin. Bunun üçün didaktik materiallardan müntəzəm istifadə edirəm. Bu, şagirdlərdə hazırcavablıq, cəld fikirləşmək, əməkdaşlıq kimi müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır.

Təcrübə göstərir ki, uşağa riyazi oyunlardan istifadə etmədən öyrətməyə cəhd göstərdikdə, o, riyazi hesablamaları çətinliklə qavrayır. Belə uşaqlarda riyazi anlayışlar oyun prosesində yaranır və inkişaf edir. Ədədlərin toplanması və çıxılması zamanı «Riyaziyyat lotosu»ndan istifadə edirəm.

«Riyaziyyat lotosu» oyununda şagirdlərin hamısı iştirak edir. Oyun üçün aşağıdakı kimi didaktik materiallar hazırlanır:

	4+3		20-5		20	15
7+3		16+4		10-2		

Kartoçkalarda cavabı 20-dək olan müxtəlif riyazi əməllər yazılır. Balaca ölçülü kağızlarda 1-dən 20-dək ədədlər yazılır. Kartoçkalar və üzərinə rəqəmlər yazılmış kağızlar şagirdlərə paylanılır. Şagirdlərə izahat verdikdən sonra belə bir rəqəm deyilir: 15.

Hansı şagirdin kartoçkasında cəmə, fərqi görə 15 rəqəmi alınan əməl varsa, şagird onun üzərini 15 yazılmış kağızla örtür. Kimin kartoçkasındakı bütün əməllərin üzəri örtürülmüş olsa, o şagird qalib hesab olunur. «Riyaziyyat lotosu» oyunu şagirdlərin müstəqil işləmələrinə imkan yaradır. Oyun zamanı təkçə qüvvətli uşaqlar deyil, zəif uşaqlar da fəallıq göstərirlər. Bu oyun uşaqların riyaziyyata həvəsini artırır, onları müstəqil işləməyə alışdırır.

«**Kim tez**» oyunu. Şagirdlər üç komandaya bölünür. Hər komandaya ad verir: məsələn, «Azalan», «Çıxılan», «Fərqi». Hər komandada 7 uşaq olur (21 şagird üçün nəzərdə tutulur). Yazı taxtası da üç hissəyə ayrılır. Hər hissəyə 7 misal yazılır və komandalar yazı taxtasının qarşısında bir-birinin ardınca üç sətirə düzülür. Şagirdlərə tapşırırlar ki, hərə bir misal həll edib, arxaya keçsin. Komandalarda işi başa çatdıqdan sonra həmin misallar müzakirə olunur. Komandalar yerini dəyişdirərək misalları özləri yoxlayırlar. Səhvlər tapılır, düzəliş edilir. Oyunda misalları hansı komanda daha tez və düzgün həll edibse, qalib hesab olunur.

«**Kim tez**» oyununda şagirdlər cəld fikirləşir, cəld hesablamağa can atırlar.

«**Cədvəli bilirəm**» oyunu. Oyunçular iki komandaya bölünür. Hər komandada 9 nəfər olmalıdır. Komandalar bir-birinə paralel olmaqla üzbəüz dayanmalıdır. Aralarındakı məsafə 2-3 m olmalıdır. Hər komandanın uşaqları 1-dən 9-a qədər ardıcıl sayır və uyğun nömrəni yaxalarına taxırlar. Müəllim cədvəl üzrə hər hansı hasili deyir: məsələn, 54. Şagirdlər bu hasilin hansı ədədlərin hasili (6 və 9)

olduğunu tez deməlidirlər. 6 və 9 nömrəli oyunçular cərgədən çıxıb, əks tərəfə qaçmalı və öz yerini tutmalıdırlar. Hansı komandanın oyunçuları çox xal qazanalar qalib hesab edirlər. Bu oyun cədvəl üzrə vurmanı möhkəmləndirir.

«Ədəd fikirləş» oyunu. Müəllim şagirdlərə təklif edir ki, 10-dan kiçik ədəd fikirləşsünlər. Sonra bu ədədi 15 ədədindən çıxıb, fərqi neçə olduğunu desünlər. Bu zaman müəllim uşaqların hansı ədədi fikirdə tutduğunu deyə biləcək. Uşaq fikirdə 7 ədədi tutur, 15-dən 7-ni çıxır, fərqi 8 olduğunu müəllimə deyir. Müəllim isə fikirdə 15-dən 8-i çıxır və uşağın 7 ədədi fikirləşdiyini deyir. Beləliklə, oyun davam edir, düz fikirləşən uşaq qalib hesab olunur. Bu oyunda uşaqların məchul çıxılanın tapılmasına aid bilikləri möhkəmləndirilir.

Didaktik materialdan istifadə dərsin şüurlu mənimsədilməsi, möhkəmləndirilməsi üçün ən səmərəli yoldur.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

Oxucuların sayının azalması redaksiya hey'ətini narahat edir. Təcrübə göstərir ki, oxucuların bir qismi onu yalnız proqram materiallarının planlaşdırılmasından istifadə etmək məqsədilə alır. Əslində proqram materiallarının bölgüsünü hər bir müəllimin özü aparmalıdır. Bunun üçün müəllimin ümumpedaqoji hazırlığı, nəzəri biliyi, hərtərəfli mə'lumatı olmalıdır. Bunları isə jurnaldağı digər məqalələri oxumaqla əldə etmək mümkündür.

Jurnalımıza abunə il boyu davam edir. Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin orqanı, sinif müəllimləri və məktəbəqədər işçilərin yeganə elmi-pedaqoji jurnalı olan «İbədai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalına abunə yazılmaq nazirlik tərəfindən tövsiyə olunduğu halda, ona əhəmiyyət verməyən təhsil şö'bələrinin olması təəssüf doğurur.

«Bizim müəllimlərimizin hər birinin 25-30 illik stajı var. Onlar hər şeyi bilirlər. Onlara jurnal lazım deyil» deyən Qəbələ təhsil şö'bəsinin müdiri Əhməd bir nəfərin belə abunə yazılmasına yol verməmişdir.

Jurnala abunə yazılmayan rayonlar sırasında Ağsu, Oğuz, Goranboy, Bərdə, Salyan, Cəlilabad, Xanlar, İmişli, Yardımlı rayonlarını, Əli-Bayramlı şəhərinin adlarını da çəkmək olar.

Bəzi rayonlar 1-2 nüsxə yazılır. Məqsəd jurnalda çap edilmiş proqram materiallarının bölgüsünün üzünü çıxarıb müəllimlərə «hədiyyə etməkdir». Beləliklə, onlar müəllimləri pedaqoji, psixoloji köməkdən məhrum edirlər. Hər nömrə üçün Ağcabədi, Neftçala, Biləsuvar rayonları 1 ədəd, Ağdaş, Naftalan, Ağdam, Samux rayonları və Gəncə 2 ədəd, Mingəçevir, Kəlbəcər 3 ədəd yazılmışdır.

Abunə yazılışında birinci yer İsmayilli rayonuna məxsusdur. Bu rayon 108, Xaçmax 90, Gədəbəy 79, Masallı 50 ədəd abunə yazılmışdır.

Respublikamızda müəllim və tərbiyəçilərin üçdə birini əhatə edən bu jurnal belə münasibət, ümumiyyətlə təhsilə, ümumi inkişafımıza olan münasibətdir.

İlqar İsgəndərov,
redaksiyanın əməkdaşı

DİFERENSİAL TƏ'LİM VƏ FƏRDİ YANAŞMA TƏCRÜBƏSİNDƏN

Sədaqət Rəhimova,

Xətai rayonu 240 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri

Müasir inkişaf mərhələsində təhsil sisteminin ən aktual problemi hər bir uşağın şəxsiyyət kimi formalaşdırılması, əsl vətəndaşın yetişdirilməsindən ibarətdir. Şəxsiyyətin formalaşmasının bünövrəsi uşaq bağçasında qoyulur. Milli ənənələrə sadıq, ümumbəşəri dəyərlərə söykənən, xalqına, vətənə, dövlətə və dövlətçiliyə bağlı vətənpərvər vətəndaşlar tərbiyə edilməsində uşaq bağçasının rolu təkid edilməzdir.

Uşaq kollektivinin fəaliyyətinin bir növü onların məşğələdə təlimidir. Məşğələ zamanı uşaqlar düşünür, məsləhətləşir, cavab verirlər.

Bu gün dünya təcrübəsində geniş yayılmış yeni pedaqoji informasiya texnologiyalarından, interaktiv təlim metodlarından istifadə olunur.

«İnteraktiv» termini – dialoq, qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmək kimi izah olunur. İnteraktiv təlim metodları və priyomlarının tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir.

Tərbiyəçilərimiz məşğələni hər bir uşaq üçün daha əhəmiyyətli və maraqlı fəaliyyət sahəsinə çevirir, məşğələdə fəallığın artmasına zəmin yaradır, bununla da təlimin inkişafetdirici aspektini nəzərə cərpacaq dərəcədə gücləndirirlər.

Burada tərbiyəçinin fəaliyyəti ilə yanaşı, uşaqların fəallığı, öz üzərində işləmələri, onlarda özlərini inkişaf etdirmək həvəsinin olması da zəruridir.

Təlim uşaqların həyatı dərk etmələrinə, təbiət, cəmiyyət və tənqidi tənqidlərinin inkişafına obyektiv inkişaf qanunlarını başa düşmələrinə, tənqidi tənqidlərinin inkişafına xidmət edir. Təlim-tərbiyə prosesinin diferensiallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi baxımından uşaq bağçasında metodik iş kompleks şəkildə aparılan yaradıcı fəaliyyətdir. Diferensiallaşdırma və fərdiləşdirmə dedikdə, əsasən, müstəqil işin təşkili nəzərdə tutulur. Məşğələ zamanı hər bir uşağı əhatə edən fərdiləşdirmə üçün optimal şərait yaradılır, bütün qrup üçün anlaşılıqlı olan təlim metodikası ilə iş aparılır. Tərbiyəçilərimiz məşğələ zamanı uşaqları qruplara bölür, bütün uşaqlar üçün dərk etmə bacarıqlarına uyğun şərait yaradır, mövzunu bütün uşaqlara çatdırır, hər bir uşağa fərdi yanaşaraq kömək göstərir, onu fəal uşaqlara çatdırmağa çalışır. Məşğələnin mövzusu uşaqların arzusu ilə seçildikdə uşaqlar fəal olurlar.

Tərbiyəçilərimiz təlimin ənənəvi metodları ilə yanaşı, fəal təlim metodlarından da geniş istifadə edirlər.

İnteraktiv təlim metodu üçün aşağıdakılar səciyyəvidir:

- uşağın fəal fəaliyyəti;
- tərbiyəçinin uşaqlarla və uşaqların bir-biri ilə əməkdaşlığı;
- didaktik oyunlardan geniş ölçüdə istifadə olunması;
- uşaqların qrupda qeyri-ənənəvi yerləşdirilmələri.

İş təcrübəmizdə interaktiv təlim metodlarına geniş yer veririk. Bu metodlarla aparılan məşğələlərdə proqram materiallarının bütün uşaqlardan soruşulması və onların biliyinin bir məşğələdə qiymətləndirilməsi həm tərbiyəçinin, həm də uşaqların məs'uliyətini artırır. Bu metodun tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir və məşğələdə uşaqların fəallığı maksimum artır. Nəticədə mövzu onlar üçün maraqlı olur.

Məşğələ zamanı istifadə etdiyimiz «söz assosiasiyası», «fəallaşdırma məşqi», «əqli hücum», «rollu oyunlar», «diskussiya» və s. yollar uşaqları müstəqil, azad, sərbəst hərəkət etməyə, fikir yürütməyə həvəsləndirir. Bu zaman uşaqların şəxsiyyətinə, ləyaqətinə hörmət edilir, onlar şəxsiyyət kimi qiymətləndirilirlər. Uşaqların biliklər qazanmalarına, onların bacarıq və vərdişlərinin möhkəmləndirilməsinə çox geniş imkanlar yaranır. Tərbiyəçi məşğələnin əsas amili kimi əks əlaqəyə girərək tərbiyəçi-uşaq əməkdaşlığında iştirak edir.

Tərbiyəçilərimiz fəal təlim metodlarından istifadə etməklə uşaqları daha da fəallaşdırırlar. Fəal təlim zamanı uşaqlar təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçıları olur və bilikləri fəal axtarış və kəşflər zamanı mənimsəyirlər. Uşaqlar tərəfindən biliklərin əldə edilməsi yolunda tərbiyəçi bələdçi rolunu yerinə yetirir, uşaqlar isə tədqiqatçı olurlar.

Fəal təlim metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər aiddir:

- uşaqların fəal öyrənmə mövqeyi;
- təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
- əməkdaşlıq – qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
- həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi.

Məşğələlərin müvəffəqiyyətli keçməsi üçün tərbiyəçilərimiz iki əsas şərti gözləyirlər:

1) məşğələdə iştirak etmə mədəniyyəti: diqqətlə dinləmə vərdişi; fəallıq; qarşılıqlı fəaliyyət; şən əhval-ruhiyyə;

2) fəal təlim üçün mühit: interaktivlik; uyğunluq; əyanilik; yaradıcılıq; səmərəlilik; ardıcılıq; təlimin müxtəlif vasitələrindən istifadə.

Pedaqoji kollektivimiz təlim zamanı daha çox «açıq» suallara üstünlük verirlər: «Bu düzdür, elə deyilmi?» «hə», «yox» kimi suallar uşaqların fəallığını azaldır və onları tərbiyəçi ilə razılaşmağa vadar edir.

«Açıq» suallar isə qrupun fəallığını artırır və uşaqların müxtəlif istiqamətlərdə fikirləşmək qabiliyyətini stimullaşdırır. Bu suallar uşağı dərin düşünməyə vadar edir, onu hadisələrə öz münasibətini bildirməyə, öz fikirini sərbəst ifadə etməyə yönəldir.

«Açıq» suallarda tez-tez «nə?», «hansı?», «necə?», «nəyə görə?» sözlərinə müraciət olunur.

- Sən bu məsələ haqqında nə fikirləşirsən?
- Nəyə görə sən belə fikirləşirsən?
- Bu problemi necə həll etmək olar?
- Bu çox maraqlıdır, bəs sonra?
- Bu dünzüdüürmü? Aydınlaşdır.
- Bu ədalətli dirmi? Nəyə görə?
- Sən necə hərəkət edərdin?

Rəhbərlik etdiyim pedaqoji kollektiv təlim metodlarından istifadə etməklə uşaqların fiziki, intellektual imkanlarını üzə çıxarır, hər bir uşaqla onun psixologiyasına uyğun rəftar edir.

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsini və müasir təlim-tərbiyə prosesinin vəhdətdə aparılmasını aşağıdakı prinsiplər əsasında qururuq;

- Təlim-tərbiyə prosesində uşaqlar şəxsiyyət kimi formalaşdırılır.
- Pedaqoji kollektiv bu prosesdə bütün qüvvəsini səfərbər edir. Səmimi tərbiyəçi-uşaq münasibəti formalaşdırılır, uşağın əqli, fiziki, intellektual imkanlarını aşkara çıxarmaq üçün şərait yaradılır.
- Uşaqlarda müstəqillik, prinsiplilik, qətiyyətlilik keyfiyyətləri formalaşdırılır.
- Tərbiyəçi öz mə'nəvi keyfiyyətləri ilə uşaq üçün şəxsi nümunəyə çevrilir, uşağın mə'nafeyi naminə peşəkar və mə'nəvi cəhətdən uyğun gəlməyən pedaqoji işlərə qarşı barışmaz münasibət bildirir.
- Müəssisəsinin idarə olunmasında inzibati amirlik metodlarından əl çəkilib, ciddi nizam-intizam şəraitində demokratik iş üslubu yaradılmışdır.

Pedaqoji prosesdə təlimin tərbiyələndirici, tərbiyənin isə öyrədici imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə edirəm. Təlim prosesini elə təşkil edirəm ki, o, uşağın tərbiyəsində mühüm vasitə olsun, onun əqli inkişafını təmin etsin. Çalırım ki, uşaq tədris materiallarından doğan didaktik ziddiyyətləri görə bilsin, onun həllinə sə'y göstərsin.

Programın yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirərkən pedaqoji prosesi müşahidə edirəm, uşaqlarla söhbətlər apararaq, onların işlərini təhlil edirəm. İnteraktiv təlim metodlarının təşkilində çətinlik çəkən tərbiyəçilərə lazımi məsləhətlər verirəm.

Son illərdə belə nəticəyə gəlmişəm ki, müasir təlim metodlarından istifadə etməklə diferensial təlim və fərdi yanaşma uşaqlarımıza sərbəstlik, müstəqillik, fəallıq, azad fikirlilik və s. kimi müsbət keyfiyyətlər aşılamaqla, gələcək üçün əsl milli və vətənpərvər vətəndaşların yetişdirilməsi sür'ətlənir.

UŞAQLARIN QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏNİN ROLU

Şahnaz Abdullayeva,
Sabunçu rayonu, 3 nömrəli uşaq bağçasının müdiri

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 31 iyul 2003-cü il tarixli, 731 nömrəli əmri ilə 2003-2004-cü dərs ili «Təhsil sistemində müasir yanaşmaların təşəkkülü ili» e'lan edilmişdir. Təhsil sistemində müasir yanaşmalar dedikdə təhsilin humanistləşdirilməsi, diferensiallaşdırılması, fərdiləşdirilməsi, təhsil işçilərində yeni pedaqoji təfəkkürün formalaşdırılması, uşağın təlim-tərbiyə prosesinin bərabərhüquqlu subekti kimi qəbul olunması, təlim prosesində onun meyli, marağı və potensial imkanları əsasında, «tərbiyəçi-uşaq» münasibətlərinin pedaqoji əməkəşlik şəraitində qurulması, pedaqoji prosesdə interaktiv təlim metodları və yeni texnologiyalarından istifadə, müasir idarəetmə modellərinin tətbiqi, təhsilin keyfiyyəti probleminin ön plana çəilməsi, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üzrə yeni mexanizmlərin tətbiqi və s. kimi məsələlərin diqqət mərkəzində olması deməkdir.

Təhsil sisteminin ilkin pilləsi olan məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri özünəməxsus iş prinsipləri ilə təhsilin digər mərhələlərindən ciddi şəkildə fərqlənir. Bu baxımdan məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində həyata keçirilən islahatlar özünəməxsus məzmun kəsb edir. Təhsil sistemində yeniləşdirmə, əsasən, 3 istiqamətdə aparılır: təhsilin humanistləşdirilməsi, differensiallaşdırılması və inteqrasiya edilməsi.

Məktəbəqədər müəssisələrdə humanistləşdirmə ilk növbədə uşaqlar üçün normal həyat şəraitinin yaradılmasından başlanır. Hər bir uşağa şəxsiyyət kimi yanaşmaq, onun hərəkətlərini düzgün səciyyələndirmək və istiqamətləndirmək vəzifəsi tərbiyəçilərin fəaliyyətində əsas amil sayılır.

İnteqrasiya tətbiq olunarkən yaş psixologiyasının ümumi qanunuyğunluqları və uşağın fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Şəxsiyyətin inkişafında fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması humanistləşmə baxımından həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Təcrübə göstərir ki, uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini hərtərəfli öyrənmək tərbiyəçinin əlində bir növ kompas rolunu oynayır. Ayrı-ayrı uşaqlarla apardığımız iş prosesində belə qənaətə gəlmişik ki, fərdi yanaşmadan düzgün və müntəzəm istifadə etdikdə təlim və tərbiyə işində daha çox müvəffəqiyyət qazanmaq mümkündür.

Rəhbərlik etdiyim uşaq bağçasında 70 uşaq tərbiyə alır. Tərbiyəçilər məşğələlərdə kartoçkalardan diferensial şəkildə istifadə etməklə zəif, orta və yüksək səviyyəli uşaqların qabiliyyətinə müvafiq tapşırıqların yerinə yetirilməsinə xüsusi yer ayırırlar. Onlar zəif, orta səviyyəli və qabiliyyətli uşaqları qruplara ayırarkən sadə psixoloji testlərdən istifadə edirlər. Belə bölgü tərbiyəçiləri təlim

prosesini diferensiallaşdırmağa, qabiliyyətli və iste'dadlı uşaqlarla məşğələdən kənar vaxtlarda xüsusi iş aparmağa istiqamətləndirir. Məşğələlərdə tərbiyəçilər qabiliyyətli və iste'dadlı uşaqlarla işə xüsusi diqqət yetirirlər. Tərbiyəçi X.Hüseynova, İ.V.Kasatkina, hər şeydən əvvəl, uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərini aşkara çıxaran, inkişafına təkan verən, aşağıdakı amillərdən istifadə edirlər: fəaliyyətin düzgün planlaşdırılması; məqsədin dərk edilməsi; onun üçün müvafiq şəraitin yaradılması; məşq yolu ilə fəaliyyət hərəkətlərinin formalaşdırılması; fəaliyyətdə təkidliliyin göstərilməsi.

Uşaqların qabiliyyətlərinin inkişafına erkən yaşlardan başlamaq daha böyük effekt verir. Daha qabiliyyətli uşaqlar müstəqilliyə can atır, müəyyən nəticəyə gəlmək üçün xüsusi təkidlilik göstərirlər.

X.Hüseynova uşaqların yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafı üzrə işi belə bir sistemlə qurur: **I mərhələ.** Bu mərhələdə tərbiyəçi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasını təmin edir. Bu, əks-əlaqə zamanı məntiqi mühakimə yürüdülməsi, diskusiya, təhlil və ümumiləşdirmələr aparılması üçün problem situasiya yaradılmasını tələb edir.

II mərhələ. Yaradıcılıq qabiliyyətinin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi. Bu, psixoloji diaqnostika xarakteri daşıyır.

III mərhələ. Yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafının təmin edilməsi üçün müəyyən işlər görülür.

Nəticədə rəsm üzrə bir neçə uşağın qabiliyyəti özünü göstərdi. Belə ki, uşaqlardan bir neçəsi gözəl rəsm çəkməyi bacarır.

Uşaqlarda fərqləndirmək müqayisə etmək, ümumiləşdirmə aparmaq bacarığı, riyazi anlayışların mənimsənilməsi üçün xüsusi şərait yaradır. Bu sahədə qabiliyyətlər üzə çıxır. Uşaqlar sadə riyazi əməliyyatlara həvəslə qoşulur və bu prosesdə xüsusi fəallıq göstərirlər.

Təlim-tərbiyə işinin nəticəsində uşaqlarda bədii qabiliyyətlər: şifahi nitqin tələblərini ödəmək, ifadəli nəqlətmə, emosional danışq tərz, təsviri fəaliyyət, mahmoxuma, rəqsetmə qabiliyyətləri aşkara çıxarılmışdır.

Musiqi rəhbəri F.Quliyeva uşaqlarla musiqi məşğələlərində təlim prosesini düzgün təşkil etdiyindən 20 uşaq musiqi qabiliyyətləri ilə fərqlənir. 5 ildir ki, bu sahədə iş təcrübəsi toplanmış, xor üzrə «iste'dad» mərkəzi, «İste'dad bankı» yaradılmışdır. Bağçamızın xor üzrə iste'dadlı uşaqları respublika miqyaslı tədbirlərdə məharətlə çıxış etmiş və fərqlənmişlər.

Repertuarın düzgün seçilməsi uşaqların səs diapozonun öyrənilməsinə kömək edir. Uşaqlarla oxu təlimi üzrə iş apararkən hər bir uşağın səs diapozonu müəyyənləşdirilir. Məşğələlər zamanı uşaqların müstəqil işləmələrinə, nəğmə, rəqs, oyun və uşaq musiqi alətlərindəki ifalarına kömək göstərilir.

Bu alətlər balacalarda böyük həvəs və maraq oyadır.

Bağçada uşaqlar not sətri ilə yaxından tanış olur, dairə şəklində kəsilmiş notların sətirələr üzərində necə yerləşdiyini, səslərin adlarını, qamma şəklində aşağı və yuxarı oxunduğunu musiqi rəhbərinin ifasında məşğələlər zamanı müşahidə edirlər. Yuxarı və aşağı səs düzümünü, səs bölgüsünü, melodiyaadakı səslərin istiqamətini fərqləndirmək məqsədilə öyrənilmiş, nəğmələr əsasında lazımı vərdişlərə yiyələnirlər. Bütün bu vərdişlər uşaq musiqi alətlərində ifa və musqiləritmik hərəkətlərin öyrədilməsi zamanı möhkəmləndirilir.

Məktəbəqədər tərbiyə təcrübəsində bədii ədəbiyyat nümunələrinin səhnələşdirilməsi, quraşdırma, riyazi anlayışlar əsasında təsvir, dekorasiya və s. sınaqdan

keçirilmiş məqsədyönlü integrativ formalar mövcuddur, lakin bu prosesi daha da təkmilləşdirmək günün vacib tələbidir.

Uşaq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi sahəsində bağçada valideynlərlə əlaqəli iş aparılır. Valideyn yığıncaqlarında və fərdi görüşlərdə onların diqqətini bu vacib məsələyə yönəldirik, qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi üçün şəraitin yaradılmasına dair faydalı tövsiyələr veririk. Valideynlər üçün «Açıq qapı» günləri təşkil edirik. Valideynlərin iştirakı ilə uşaqları konsertlərə aparırıq.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında qabiliyyətli və istedadlı uşaqlar üçün böyük imkanlar açılır. Bu baxımdan bizim bağçanın uşaqları öz istedadlarını xüsusi məktəblərdə davam etdirirlər. S.Əliyeva, R.Qafarov Bakıxanov qəsəbəsindəki mədəniyyət evində, N.Osmanova 12 nömrəli musiqi məktəbində, K.Səmədov mədəniyyət evi nəzdində fəaliyyət göstərən nağara qrupunda yaradıcı fəaliyyətlərini davam etdirirlər. İ.Hacimirzəyev uşaq studiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən xor kollektivində çalışır. R.Mirzəyeva «Aysel» rəqs qrupunda rəqs edir.

Bağçamızda uşaqların erkən yaşlarından qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi sahəsində təqdirəlayiq nəticələr əldə olunur, lakin bu, bizi arxayınlaşdırır.

MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ QRUPUNDA UŞAQLARIN TƏSVİRİ SƏNƏT ÜZRƏ HAZIRLIĞI

**Xalidə Məmmədova,
ARTPI-nin elmi işçisi**

Uşağın məktəb təliminə hazırlanmasında təsviri fəaliyyət böyük əhəmiyyətə malikdir. Ətraf aləmin əşya və hadisələrinə estetik münasibət, təsviri sənət əsərlərinin növlərinə, janrlarına uşaqlarda maraq oyatmaq, bədii ifadə vasitələri haqqında biliklər formalaşdırmaq onları təhsilə hazırlayır.

Təsviri fəaliyyət məşğələlərində əşyanın forma və rəngini, kompozisiyasını, dekorativ naxışlarda rənglərin uyğunluğunu, yapma zamanı hərəkətlərin formasının istənilən şəkllə salınmasını, applikasiyada süjetin ifadəliliyini verməyi uşaqlara öyrətmək imkanları var.

Təsviri fəaliyyət üzrə uşaqların məktəbə hazırlanmalarını təmin etmək məqsədilə bu işə ən geci böyük qrupdan başlamaq məqsədəuyğundur. L.S.Vıqotski qeyd etmişdir ki, ümumi psixi inkişaf ayrı-ayrı psixi funksiyaların deyil, funksiyalararası münasibətlərin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Yaxşı yaddaş, iti ağıl, aydın təxəyyül uşağın fərdi xüsusiyyəti ola bilər, lakin onlar öz –özünə uşağın psixi inkişafının hansı yaş pilləsində olması haqqında heç şey demir.

Uşağın məktəb təlimində psixoloji hazırlığı ondan ibarət deyildir ki, o məktəbə daxil olanadək onda məktəbli fərqləndirən psixoloji əlamətlər yaransın. Bu əlamətlər, ola bilər ki, məktəb təliminin gedişi prosesində ona xas olan həyat şəraiti və fəaliyyətinin təsiri ilə yaransın. Bu cür arzu uşaqların əksəriyyətində 5 yaşında yaranır. Beşyaşlının səviyyəsini, imkanlarını nəyə qadir olduğunu, yaşadığı şəraiti nəzərə almaq vacibdir.

Məktəb təliminə hazırlığı olmayan uşaq uzun müddət yeni həyat şəraitinə uyğunlaşa bilmir. Bir neçə gündən sonra təlim onun üçün cansıxıcı bir işə çevrilir. O, dərstdə özünü idarə etməyi, müəllimi dinləməyi, intizamı gözləməyi yoldaşları ilə mədəni rəftar etməyi, müəllimə sual verməyi, verilən tapşırığı yerinə yetirməyi bacarmır.

Uşağın psixoloji inkişafında fəaliyyətin müxtəlif növləri – oyun, rəsm, yapma, quraşdırma, həmçinin əmək tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Oyunda böyüklərin rolunu öz üzərinə götürür, onların hərəkətini təmsil edir, oyunun maraqlı olması üçün oyuncaqlardan, müxtəlif əşyalardan istifadə edir. Bu, təfəkkürün, təxəyyülün inkişafını təmin edir. Rəsm, yapma, quraşdırma, applikasiya kimi məhsuldar fəaliyyət uşaqların idrak qabiliyyətinin inkişafı üçün gözəl vasitədir.

Uşaq təsviri yaradıcılığı böyükləri öz orijinallığı, fantaziyası ilə valeh edir, lakin belə bir fikir də yayılıb ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təsviri fəaliyyətinin inkişafında böyüklərin rolu, uşağın özünü ifadə etmə prosesinə qarışmamaqdan ibarətdir. Uşaq yaradıcılığına belə yanaşmaq səhvdir. Yaradıcılıq üçün lazımı materialı olmayan, heç bir sadə təsviri bacarığa yiyələnmemiş, həyatı kasıb, zəif hisslərdən və təəssüratlardan ibarət olan uşaq nə ifadə edə bilər? Təsviri fəaliyyət haqqında ilk anlayışları, ilk təsəvvürləri, ilk köməyi uşaq ailə üzvlərindən sonra ətraf aləmdən, tərbiyə ocaqlarından alır.

Validənlər təsviri fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün uşaqlara şərait yaratmaqla onlarda rəsm, yapma, applikasiya quraşdırma işlərinə dərin maraq formalaşdırmış, qabiliyyətlərini inkişaf etdirmiş olurlar. Validənlər uşaq yaradıcılığına çox ehtiyatla, diqqətlə yanaşmalı və onlarda da belə münasibət tərbiyə etməlidir.

Uşaqlar çox erkən yaşlarından rəsm çəkməyə həvəs göstərirlər. Əvvəlcə onlar böyüklərin necə yazıb və rəsm çəkmələrini müşahidə edirlər. Onları kağız üzərində karandaşla hərəkət və orada izlərin qalması cəlb edir, sevindirir. Bu qırıq xətlər, cizgilər, ştrixlər, zolaqları adlandırmaqla (qırıq xətlər-ot, yağış; düz xətlər – yol, müstəvi şəkilli əşyalar; dairə şəkilli rəsmlər – şar, top, sap yumağı) uşaqlarda əşya təsəvvürü yaranır.

Tədqiqat göstərir ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar əşya və hadisələr arasında sadə qanunauyğunluqları, həmçinin qarşılıqlı əlaqələri dərk etməyə qabildirlər.

Uşaqlar əşyaların forması, quruluşu, rəngi, ölçüsü, fəzada yerləşməsi ilə tanış olur, onlarda görmə qavrayışı, duyğu və toxunma hissi inkişaf edir. Odur ki, ən əvvəl uşaqlara yapma, rəsm və applikasiyada təsvir ediləcək əşyaları müşahidə etmək üsulundan başlamaq zəruridir. Bu baxımdan meyvələri, tərəvəzləri müşahidə etməyi, onlara əlləri ilə toxunmağı uşaqlara təklif etmək, “Möcüzəli torba”, “Mən nə təsvir etmişəm?”, “Nə fikirləşdiyimi tap” oyunlarını keçirmək məsləhət görülür. Bundan sonra uşaqlara applikasiya məşğələlərində rəngli kağızdan meyvə-tərəvəz kəsmək, yapma məşğələlərində isə gildən yaptıkları tərəvəzləri rəngləmək tapşırığı verilməlidir.

Əvvəlcə uşaqlara sadə olan əşyaları: tərəvəz-meyvə, göbələk və s. rəsmini çəkməyi, növbəti məşğələlərdə kvadrat, düzbucaq, üçbucaq, oval formalı əşyalar təsvir etməyi təklif etmək mümkündür. Beləliklə, tərbiyəçilər tədricən uşaqları ağac, insan, heyvan və quşları təsvir etməyə sövq etdirir, onun yollarını öyrədir.

Bağçalarda məşğələdə və məşğələdən kənar vaxtlarda fərdi işə xüsusi diqqət verilir. Rəsm texnikasına zəif yiyələnmiş uşaqlara əvvəlcə təsvir ediləcək əşyanın formasını əlin hərəkəti ilə havada, tabaşirlə asfaltın üstündə, çöplə torpağın üstündə təkrarlamaq təklif olunur. Lazım gələrsə, uşağın əlindən tutub hərəkəti nümayiş etdirmək məsləhət görülür.

Rəsm məşğələlərində tapşırıqlar müntəzəm mürəkkəbləşdirilir: təkrar prosesində müxtəlif forma və yollardan istifadə edilir. Adam fiquru təsvir edərkən əvvəlcə fiqurun ölçüsü, sonra fiqurun hissələrini düzülüşünə, daha sonra cinsinə, yaşına, geyiminə, peşə ixtisasına görə fərqləndirilir, nəhayət, fiquru müxtəlif cür

hərəkət edərkən təsvir etmək təklif olunur. Beləliklə, uşaqlar quşları, heyvanları təsvir edirlər. Uşaqlar rəsm çəkməzdən əvvəl öz rəsmi haqqında ətraflı fikirləşməyi, kağızın üzərində boş yerin qalmaması üçün əşyanın harada yerləşdirilməsini planlaşdırmağı öyrətmək vacibdir.

Naturadan, süjet və niyyət üzrə rəsmləri təhlil edərkən, uşaqlar özünün və yoldaşlarının işini qiymətləndirməyi, gəzinti zamanı rəsm etdiyi əşya ilə gördüklərini müqayisə etməyi, fərqləndirməyi bacarmalıdır.

Süjetli rəsm zamanı uşaqlara əşyaların fəzada yerləşməsini öyrətmək məqsədilə məşhur rəssamların uşaqlara tanış olan reproduksiyyalarından (məsələn, S.Bəhlulzadənin "Tut ağacları" lövhəsi) istifadə olunur. Reproduksiyalara baxarkən uşaqların diqqətini ön planda yerləşən əşyaların böyük, ikinci planda yerləşən kiçik, uzaqda isə güclə seçilən rəngli ləkə və ya detalları aydın görünməyən alçaq, yastı bir əşya şəklində təsvir olunduğuna cəlb etmək, şəkildə boş yerin olmadığını onların nəzərinə çatdırmaq lazımdır.

Rəsmlərin ifadəli, cəlbedici, zövqoxşayan olmasında rənglərdən, onların çalarlarından istifadə olunması böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə məşhur rəssamların, heykəltəraşların, skulptorların əsərlərinə illüstrasiyalara, şəkillərə, reproduksiyalara baxmaq, rənglərin gözəlliyinə, incəliyinə, çalarına, ruhu oxşayan cazibədarlığa uşaqların diqqətini cəlb etmək lazımdır. Məktəbə hazırlıq qrupunda uşaqlar rəngli karandaşlar, tabaşırlar, flamasterlər, kömür, qara qrafit karandaş, quaş və akvarel boyalarla işləməyi, sadə kompozisiya yaratmağı, rəngləri qarışdıraraq açıq, tünd tonları almağı, mövzunun məzmununa uyğun kağız, fon seçməyi bacarırlar. Elə bunun nəticəsidir ki, uşaqlar payız, qış, yaz, gecə, səhər, günəşli səma fonunu yaratmağı öyrənirlər.

Milli dekorativ tətbiqi sənət əsərləri ilə uşaqları tanış etmək üçün tərbiyəçi tez-tez qrupa uşaqların müşahidəsi üçün milli qab-qacaq: kasa, fincan, məcməyi, bardaq, satıl, səhəng, paxça milli ornamentlərlə bəzədilmiş geyimlər, xalça və s. gətirməlidir. Uşaqların diqqətini onlardakı yarpaq, giləmeyvə, quş, heyvan, gül, buta, qövsvəri, dalgavəri nöqtələr, xətlər və digər ornamentlərin incəliyinə, gözəlliyinə cəlb etdikdə onlar müxtəlif həndəsi formaların ortasında, küncələrində həmin naxışların bəzilərini yerləşdirməyi bacarırlar. Bunun üçün əlin hərəkətini səlis, sərbəst, kağızdan ayrılmadan müxtəlif istiqamətlərə döndərmək bacarığı aşılmalıdır.

Uşaqlar evdə öz müvəffəqiyyətlərindən söz açırlar. Valideynlər uşaqlarının işləri ilə maraqlanaraq uşaq bağçalarında "Uşaq yaradıcılığı" mövzusunda təşkil olunmuş sərgiyə baxır, açıq məşğələlərdə iştirak edirlər. Tərbiyəçilər öz növbəsində valideynlər üçün "Uşağa rəsm çəkməyi və yapmağı necə öyrətməli" mövzusunda məsləhətlər təşkil edir. Evdə işləmək üçün xüsusi yerin ayrılması və zəruri materialın əldə edilməsi məsləhət görülür.

Odur ki, bağçalar məktəblə müntəzəm əlaqəli iş aparmalıdır. Tərbiyəçilər heç olmasa I sinifdə dərslərdə, əlifba bayramında iştirak etməli, təsviri fəaliyyət proqramı ilə tanış olmalıdırlar. Beləliklə, bağça valideyn və ibtidai sinif müəllimləri ilə sıx əlaqədə uşaqların gələcəkdə təhsil almaları üçün zəruri keyfiyyətlər formalaşdırılır.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN EKOLOJİ TƏRBIYƏSİ

Gülərə Nəbizadə,
Xətai rayonu, 223 nömrəli bağçanın tərbiyəçisi

Dünyanın ekoloqları hesab edirlər ki, bizim rifahımız naminə texnikanın, sivilizasiyanın nailiyyətləri ilə əlaqədar ətraf mühitin çirklənməsi heçə endirilə bilər.

Zəmanəmizdə ekoloji mühit sür'ətlə pisləşir. Son vaxtlar qəzet və jurnallarda ekoloji cəhətdən düşünülməmiş hərəktələr haqqında məqalələr tez-tez dərc edilir.

Söhbət insanların həyatı üçün təhlükəli olan kimyəvi maddələrdən gedir. Texniki və ərzaq mallarının keyfiyyətini yüksəldən, lakin suların çirklənməsinə, quşların, həşəratların, heyvanların məhvə bəis olan tikinti aparmaq naminə yaşıllıqların məhv edilməsi və s. haqda SOS signalı səslənməkdədir.

50 il bundan əvvəl planetimizin adi sakini olmuş, elə heyvanlar və bitkilər var ki, indi onların adları «Qırmızı kitab»a düşüb. «Qırmızı kitab»la yanaşı «Qara kitab» da var. Bu kitabda artıq kökü kəsilmiş canlıların adları qeyd edilir.

Bu faktlar mə'lumdur, lakin uşağa «kəpənəklər zərərli, onları məhv etmək lazımdır» deyənlər də var. «Uçan güllər» – təbiətin bu zərif nümunələri haqqında uşaqlara belə söz demək düz deyil. Yaşlılar yağış qurdlarını uşaqlara murdar həşərat kimi təqdim edirlər, halbuki həmin qurdların təbiətdə müsbət rolunun olduğunu, onların torpaqda daim iş gördüyünü uşaqlara başa salmaq lazımdır. Ümumiyyətlə, yaşlılar hər bir canlının insana xeyir verib-verməməsindən asılı olmayaraq yaşamağa haqqı olduğunu uşağa başa salmalıdırlar.

Böyüməkdə olan nəslə biz biosentrizm ruhunda tərbiyələndirməliyik, ona görə ki, bütün canlı orqanizmlər təbiət üçün qiymətlidir və ona görə də qorunmalıdırlar.

Əksər ekoloqlar insanların canlı və cansız təbiətə qayğıkeş olması ruhunda tərbiyə edilmələrinə inadkarlıq göstərir. Bu prinsip dünyanın müxtəlif ekoloqları tərəfindən qəbul edilib. Yeni nəsil sür'ətlə bu prinsipi mənimsəməlidir. Bu, sağ qalmağın şərtidir. İnsan elmin müasir nailiyyətləri ilə silahlanaraq güclü geoloji qüvvəyə malik olub. Təbiətin əsas daşıyıcı qüvvələrindən biri olan insan onu qorumağı bacarmalıdır.

Təbiətin sür'ətlə dağıldığı bir vaxtda biz nə etməliyik?

Ekoloqlar arasında belə bir fikir səslənir: Ən əvvəl etosrur (etosrura-yunan sözü olub «etos – ən'ənə, xarakter, etika-mədəniyyət, əxlaq) mədəniyyətin yarıdılması zəruridir. Etosrur dedikdə, söhbət təbiətlə davranış qaydalarını mənimsəmiş adamlardan gedir.

Artıq müəyyən dünyagörüşü formalaşmış, qaydalar içində itib-batmış, ani gəlir əldə etmək arzusunda olan insanı dəyişdirmək çox çətindir. Odur ki, bütün ümidimizi uşaqlarda erkən yaş dövründən təbiətlə düzgün rəftar etməyi tərbiyələndirməyə bağlamalıyıq.

Kiçikyaşlı uşaqlarda təbiətin törətdiyi hər bir canlıya hörmət, qayıqkeşlik hissələrini tərbiyə etmək uzunmüddətli, sistemli və müntəzəm iş tələb edir.

Mən məktəbə hazırlıq qrupunda uşaqlarla müxtəlif suallarla müsahibə təşkil edirəm:

- Çöl heyvanlarından hansılarını tanıyırsınız?
- Onlardan hansılar yırtıcıdır?
- Onlara nə üçün yırtıcı deyirlər?

Söhbət yırtıcılara münasibətdən gedir. Uşaqlar onların zərərli olmalarından danışır, məhv etməyi lazım bilirlər. Onlara başa salıram ki, yırtıcıların məhv edilməsi təbiətdə tarazlığı pozur, heyvanlar arasında yoluxucu xəstəliklər artır.

Ekoloji məsələyə həsr olunmuş məşğələlərdən birində uşaqların diqqətini Fransanın tarixində baş vermiş bir hadisəyə yönəltdim. Belə ki, Fransada ilanların məhv edilməsi gəmiricilərin yüksək dərəcədə artmasına səbəb olmuş, bunun nəticəsində vəba xəstəliyi yayılmış və əhalinin sür'ətlə məhv olması ilə nəticələnmişdir.

Uşaqların aldıqları mə'lumatı, təəssüratları, bilikləri təkınılləşdirmək məqsədilə onlarla müxtəlif oyunlar, testlər keçirirəm.

I. «Hansı canlı nə yeyir?» oyununu belə keçirirəm. Yazı taxtasında müxtəlif yırtıcı və otyeyən heyvanlar təsvir edilir. Onların qarşısında ot, ət, süd, bal, ağac qozaları və s. şəkillər də təsvir edilir. Uşaqlar heyvan və onun qidalandığı ərzağın şəklini xətlə birləşdirirlər.

II. «Vəhşi heyvanlar və ev heyvanları» mövzusunda aplikasiya üzrə kollektiv iş. Uşaqlar yazı taxtasındakı ev şəkli çəkilmiş hissəyə ev heyvanlarının, meşə şəkli çəkilmiş hissəyə vəhşi heyvanların şəkillərini yapışdırırlar.

Son vaxtlar meşələrdə ağacların kütləvi surətdə məhv edilməsi müşahidə olunmuşdur. Buna səbəb yaşlı ağacların çoxalması və qabıqyeyən həşəratların artması olmuşdur. Meşəni bu bələdan yalnız insanlar xilas edə bilirlər. Bunun üçün meşə qurumuş, çürük, qoca ağaclardan təmizlənməli, yeni ağaclar əkilməlidir.

III. Bunları uşaqlara sadə formada başa salmaq üçün «Ağaclar» mövzusunda «Sehrli ekran» oyun-məşğələ təşkil edirəm.

Ağaclar və meşə haqqında uşaqlara sadə ekoloji biliklər vermək, sualları düzgün cavablandırmağı uşaqlara öyrətmək, ağacların xeyri haqqında danışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

Vəsait: sehrli ekran.

T: Əgər Siz verdiyim tapmacanın cavabını düzgün tapsanız, bu ekranda cavabın şəklini görəcəksiniz, əks halda ekranda heç şey görməyəcəksiniz.

*Yazda sevindirir,
Yayda sərinlədir,
Payızda yedirdir,
Qışda isidir.*

U: Ağac.

T: Kim sübut edər ki, cavab düzgündür?

U: Yazda ağaclar gül açır, ətir saçır, öz gözəlliyi ilə bizi sevindirirlər.

U: Yayda ağacların kölgəsində sərinləyirik.

U: Payızda ağaclar bol bar verir, onların meyvələrini yeyirik.

U: Qışda qurumuş, yaşlı ağacları kəsir, odunla peç qalayır, evi qızdırırıq. (Ekranada ağac şəkli göstərilir).

T: Uşaqlar biz sizinlə bir oyun oynayacağıq.

«Pis-yaxşı»

T: Hündür ağac yaxşıdır?

U: Yaxşıdır: sərinlik, təmizlik, gözəllik, sağlamlıqdır.

T: Bəlkə pisdirdir?

U: Ağaclar sıx bitəndə günəşin qabağını bağlayır, küləkdə yığılaraq, dağıntı əmələ gətirə bilər.

T: Doğrudur, uşaqlar biz ağacları çox sevirik. İstəyirik ki, onlar çox olsun, lakin onlar insanlar üçün təhlükə yaratmamalıdırlar.

U: Ağacları təmizləmək lazımdır. Çürümüş, qurumuş ağacları vaxtında kəsmək, yerinə təzələrini əkmək lazımdır.

Tərbiyəçi ekrana kiçik şəkil qoyur.

Siz ekranda nə görürsünüz.

U: Ağacın hissələrini.

T: Kim onları sadalayır?

U: Ağacın gövdəsi qabıqla örtülüb, gövdədə budaqlar bitib, budaqlarda ağacın yarpaqları, bari var, içində tumu, toxumu var.

T: İstəyirsinizmi ekranda yeni şəkil olsun?

Onda yeni tapmacanın cavabını tapın:

*Ey hər tərəfdən açıqdır,
Örtüklə bağlıdır,
Yaşıl evə daxil ol,
Sirlərə sahib ol.*

U: Bəlkə bu meşədir? Axı meşə hər tərəfdən açıqdır, hansı tərəfdən istəsən ora girə bilərsən. Ağaclar çoxdur. Onlar, səmanı bağlayır, altını yağışdan qoruyur.

U: Meşədə yaşayan heyvanlar, həşəratlar və s. isə sirlərdir.

Məşgələ, gəzinti, təbiətlə tanışlıq zamanı uşaqlara təbiətdə zərərli heç bir bitki olmadığını və hər bir bitkiyə qayğı göstərmək lazım olduğunu başa salıram.

IV. Bunu uşağa daha aydın başa salmaq üçün xüsusi tablo hazırlamışam, bu tabloda müxtəlif şəkillər çəkilib.

1. Qız çəmənlikdə gəzir, onun ətrafında quşlar uçurlar, bala quş çəmənlikdədir, qız onu tutmaq istəyir. Olar – olmaz?

2. Qız çəmənlikdə çiçəkləri dərir. Olar – olmaz?

3. Oğlan heyvanları qəfəsdə saxlayır. Olar – olmaz?

4. Uşaq kəpənək tutur. Olar – olmaz?

Təcrübəmdən belə qənaətə gəlmişəm ki, uşaq təbiət, təbiət hadisələri haqqında nə qədər çox bilsə, onunla təmasda olsa, onu daha çox sevecək, qoruyacaq. Odur ki, təbiətin bütün bölmələri üzrə keçirilən məşgələlərdə uşaqların ekoloji tərbiyəsini həyata keçirməyə, biliklərini zənginləşdirməyə çalışıram.

V. Rəsm məşgələsində uşaqlara test – tapşırıq verirəm: «Hansı budaqdan yarpaq düşübsə, çək». Yaxud gəzinti zamanı uşaqlarla «Yarpağa görə ağacı tap» tapşırığı verirəm. Uşaqlar bir neçə qrupa bölünür, sahədə olan ağacların yarpağı paylanır və hər qrup öz ağacını tapır.

Təbiət və təbiət hadisələri ilə uşağı tanış edərkən – əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, uşaqda canlı təbiətə müsbət hisslər tərbiyə edilsin. Bu işin əsası canlı təbiətdə müşahidələrin təşkilidir. Müşahidələrin təşkili zamanı çalışıram ki, uşaq və təbiət arasınca emosional təmas yaradılsın. Gəzinti və ekskursiyalardan qabaq onlara bu

gəzintinin məqsədini izah edirəm: «Tanış ağaca qonaq gedək», «Parkda hansı həşəratlar yaşayır?», «Payızın ətri necədir?» və s. Belə müşahidələr uşaqlarda sevinc, heyrət, təəccüb hissləri, mərhəmət hissləri oyadır. Bu hisslər qısaömürlü, epizodik xarakter daşıyır, çünki tez əmələ gəlir, tez keçir. Belə hisslərin uşaqların qəlbində dərin kök salmasına nail olmaq üçün oyun testlərdən geniş istifadə edirəm.

VI. Fəsillər haqqında uşaqların biliklərini sistemləşdirmək üçün xüsusi payız, qış, yaz, yay tabloları hazırlayır, onların əlamətlərini əks etdirən kartları uşaqlara paylayıram. Uşaqlara hər fəslə dair kartlar paylanır və uşaqlar hər fəslə müvafiq olaraq kartları düzürlər. Uşaq tapşırığı yerinə yetirərkən onun nə üçün məhz bu və ya digər fəslə uyğun olduğunu izah etməlidir. Getdikcə tapşırıq mürəkkəbləşir: uşaq kartı düz qoymaqla yanaşı, fəslə uyğun şe'r, nəğmə, tapmaca söyləməlidir.

Görülən belə işlərin nəticəsində uşaqlarda təbiətə, canlılara qulluq etmək arzusu baş qaldırır və bu istək uşaqların əmək vərdişlərinə, bacarıqlarının inkişafına zəmin yaradır.

Bağçamızda uşaqların təbiətdə əməyinin təşkili üçün çox gözəl şərait yaradılıb. Belə ki, uşaqlar ekologiya kabinetində qrupun öz güllüyünə qulluq edir. Guşədəki canlı obyektlərə (dələ, kirpi, dovşan və s.) də uşaqlar qulluq edirlər. Təbiətdə əmək – uşaqlarda təbiətə humanist hisslərin fəallaşmasına şərait yaradır. Bu hisslərin tərbiyəsi poeziyadan istifadə etməklə daha da gücləndirilir: məsələn, Şahin Xəlil «Vətən» şe'rində belə deyir:

*Vətən mənim
Dağım, düzüm,
Çöllərimdir.
Vətən mənim
Görən gözüm,
Həm döyünən,
Ürəyimdir*

*Vətən mənim
Dağ, düzümdür.
Çaylarımda,
Dənizimdə
Ürəyimdə
Sözümdədir.*

Uşaqlara bitki və ağacların quruluşunu izah edərkən şəkildə nümayiş etdirilən «Kök» şe'rindən misraları oxuyuram.

*Otun, gülün kökü var,
Yoxsa solar, quruyar.
Onu kökü saxlayır.
Lalə dedi: Bəs mənim
Köküm hanı, ay ata!
– Sənin kökün vətəndir,
Bizim ana torpağımız.*

Təbiət oyanır, yaşayır, hiss edir, sevinir və kədərlənir – insana doğru irəliləyir – ondan kömək, diqqət, məhəbbət gözləyir. Təbiətin yiyəsi olan bizlər öz şüurumuz ilə, güclü qəlbimiz ilə xeyirxah olur, ona diqqət yetirir, onu dinləyir, başa düşür və müdafiə edirik.

Mən əminəm ki, biz uşaqlarımızı təbiətə məhəbbət, humanizm prinsipləri əsasında tərbiyələndirsək, onlara ilkin ekoloji biliklər versək, təbiət də, insanlar da sağlam olar.

YENİLİKLƏR SORAĞINDA

175 nömrəli «Şənlik» körpələr evi-uşaq bağçası 1987-ci ildən fəaliyyət göstərir. Burada 137 uşağı əhatə edən 6 qrup fəaliyyət göstərir. Uşaqların hərtərəfli inkişafı, sağlamlığı, məktəbə hazırlanmaları üçün yaradılmış şərait işin təşkilinə müsbət tə'sir göstərir.

Uşaq müəssisəsi təşkil edildiyi gündən ona öz peşəsini sevən, işinə məs'uliyətlə yanaşan, 27 illik pedaqoji təcrübəyə malik, ali ixtisas təhsilli Zenfira Əsədova rəhbərlik edir. Onun başçılığı ilə müəssisənin çalışan, əməksevər kollektivi müasir tələblərə uyğun şəkildə işləməyə, yeni yaradıcılıq axtarışları aparmağa yönəldilir.

Tərbiyəçilərə metodik köməyin göstərilməsi və onların ixtisaslarının artırılması üçün bağçada bədii və metodik ədəbiyyatlarla, tərbiyəçilər tərəfindən hazırlanmış əyani vəsaitlərlə, texniki tə'lim vasitələri ilə təchiz edilmiş metodkabinet fəaliyyət göstərir. Metodkabinetə metodik işdən tərbiyə və tə'limin müasir forma və metodlarından məharətlə istifadə edən, daim öz üzərində çalışan metodist-tərbiyəçi Minarə Bayramova rəhbərlik edir.

Vaxtaşırı keçirilən metodik şuralarda məktəbəqədər tərbiyəyə aid aktual məsələlər müzakirə olunur, proqramın daha səmərəli həyata keçirilməsi yolları müəyyən edilir.

Uşaqların məktəb tə'liminə hazırlanmaları kollektiv qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu işdə tərbiyəçilərdən Sevinc Behbudova, Rəhilə Əliyeva, Xalidə Məmmədova, Aynur Ağayeva xüsusi sə'ylə çalışırlar. Onlar uşaqların əxlaq tərbiyəsi, xüsusilə, vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə də

ciddi məşğul olurlar. Uşaqlarda bir-birinə, qocalara, xəstələrə, körpələrə qayğı ilə yanaşmaq, torpağı, vətəni sevmək kimi yüksək insani keyfiyyətlərin tərbiyəsinə nail olurlar.

Tərbiyəçilər uşaqlarda birlik, xalqa bağlılıq, yoldaşlıq və dostluq, qayğıkeşlik və xeyirxahlıq, vətənpərvərlik kimi əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına da çalışırlar.

Azərbaycanın tarixinə, qədim mədəniyyətinə aid nümunələr, milli liderimiz Heydər Əliyevin xidmətlərini əks etdirən stendlər, albomlar, şəkillər, milli atributlarımız olan Dövlət Gerbi, Dövlət Bayrağı və Dövlət Himninin saxlandığı güşə, milli bayramlarımızı əks etdirən şəkillər, tarixi şəxsiyyətlər haqqında mə'lumatlar bağçada xüsusi zövq və həsəvlə hazırlanmışdır. Bütün bunlar barədə uşaqlarla dialoqlar keçirilir, onların yaşlarına uyğun mə'lumatlar verilir.

Bağçada yaradılmış milli muzey uşaqlarda mə'nəvi keyfiyyətlərin inkişafına, adət və ən'ənələrimizin öyrənilməsinə, milli iftixar hissənin aşılmasına xidmət edir. Burada milli geyimlər, qədim əşyalar, milli musiqi alətləri, nağıl qəhrəmanlarının şəkilləri əks olunur.

Körpələr evi-uşaq bağçasında uşaqların estetik zövqlərinin inkişafına, təsviri fəaliyyətinə də böyük əhəmiyyət verilir. Bağçanın musiqi rəhbəri A.Vəliyevanın rəhbərliyi ilə xor və rəqs kollektivi, uşaq teatri və orkestri yaradılmışdır. Məşğələlər zamanı oyun formasından, musiqili-ritmik hərəkətlərdən istifadə edilərək uşaqlarda musiqi savadı inkişaf etdirilir, estetik zövqləri formalaşdırılır.

Körpələr evi-uşaq bağçasında uşaqların fiziki tərbiyəsinə də ciddi fikir verilir. «Ministadion», «Avtoşəhərcik» canlı guşə, üzgüçülük hovuzu uşaqların ən çox sevdikləri guşələrdir. Uşaqların sağlamlığının möhkəmləndirilməsi üçün səhər gimnastikası, idman məşğələləri keçirilir. Uşaqların voleybol, futbol, basketbol və s. oyunlar oynamaları üçün həyətdə sahə ayrılmış və xüsusi avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Burada fiziki tərbiyə bölməsinə gimnastika üzrə məşqçi Aidə Əliyeva rəhbərlik edir. O, bağçada sağlamlaşdırma işləri ilə yanaşı uşaqlarla «İdman estafeti», «İdman startları» kimi yarışlar da təşkil edir. Balaca idmançılar müxtəlif yarışlarda, bayramlarda çıxışlar edirlər.

Körpələr evi-uşaq bağçasında uşaqların əmək tərbiyəsinə də qayğı ilə yanaşılır. Uşaqlarda əməyə, əmək adamlarına, öz ata-analarının əməyinə hörmət hissi tərbiyə olunur. Bağçanın «Canlı guşə»sində dovşan, tısbağa, kirpi, müxtəlif quşlar, balıqlar saxlanır. Uşaqlar onlara böyük həvəslə qulluq edir və onlarda canlı və cansız təbiətlə tanışlıq, təbiəti sevmək, onu qorumaq kimi hisslər inkişaf etdirilir.

Bağçanın ərazisində gül kolları, meyvə və bəzək ağaclarına uşaqlar qulluq edir və meyvəsindən bəhrələnirlər.

Kollektiv valideynlərlə sıx əlaqədə işləyir. Ayda iki dəfə «Açıq qapı» günü keçirilir. Valideynlər uşaqların bağçadakı gündəlik həyatına, təlim-təربiyəsinə maraq göstərir, bu işdən razı qaldıqlarını bildirirlər. Xarici dili bilən valideynlər ictimai əsaslarla uşaqlara rus və ingilis dilini öyrədirlər.

Körpələr evi-uşaq bağçası dəfələrlə rayon icra hakimiyyətinin, Bakı şəhər Baş Təhsil İdarəsinin, Nizami Rayon təhsil Şöbəsinin müxtəlif diplomları, Fəxri fərmanları ilə təltif olunmuşdur. Respublika üzrə keçirilən müxtəlif səviyyəli tədbirlərdə dəfələrlə I yer tutmuş, Təhsil Nazirliyinin fəxri fərmanına layiq görülmüşdür. Bağça «İlin ən yaxşı təlim-təربiyə müəssisəsi» müsabiqəsində I yer tutmuşdur.

Bağçanın müdiri Z.Əsədova Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayının nümayəndəsi olmuş, bu mö'təbər məclisdə çıxış etmiş, qarşıda duran problemlər və onların həlli yollarını təkliflərlə açıqlamışdır. O belə hesab edir ki, məktəbəqədər təربiyə müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi vahid orqan tərəfindən aparılmalı, burada çalışan təربiyəçilərin iş saati azaldılmalı, uşaqlar məktəbə birbaşa ailədən yox, məktəbəqədər müəssisələrdə hazırlıq keçdikdən sonra getməlidilər.

Kollektiv qazandığı müvəffəqiyyətlərlə kifayətlənmir. Onlar başa düşürlər ki, uşaqların milli zəmində təربiyə olunmaları, ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnmələri, məktəb tə'liminə asanlıqla alışmaları, onların gələcək inkişafı məktəbəqədər təربiyə və tə'lim prosesinin düzgün təşkilindən çox asılıdır. Bunu heç vaxt unutmayan kollektiv daim öz üzərində çalışır, yenilikləri öyrənir və səmərəli olanları öz işlərinə tətbiq etməyə çalışırlar. Fasiləsiz təhsili sisteminin ilk pilləsi sayılan məktəbəqədər ictimai təربiyəni daha da təkmilləşdirmək, inkişaf etdirmək üçün yeni iş formaları və metodları daim araşdırılır.

Kollektivə yeni yaradıcılıq uğurları, işlərində müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

Sevda Abbasova,
pedaqoji elmlər namizədi,
Adilə Məmmədova
elmi işçi

* * *

ŞAĞIRDLƏRƏ PSIXOLOJİ BİLİKLƏRİN VERİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Sevda Cabbarova,
Müəllimlər İnstitutu Zaqatala Filialının müəllimi

Dünyanın ən böyük mö'cüzəsi elə insanın özüdür. Bu mö'cüzə ta qədim zamanlardan bu günümüzədək müzakirə obyektinə olmuş, öyrənilməyə başlanmışdır.

Deyirlər ki, XXI əsr psixologiya əsri olacaq. Yəni insan psixikası, insanın potensial imkanları, onun idrak və sosial fəallığı, fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri, şəxsiyyətlərarası münasibətləri daha çox nəzərə alınacaq. Həqiqətən də, müasir insanın özünüdərk etmə istəyi, meyli qabarıq şəkildə özünü göstərir. İnsan nəinki özünü, hətta başqa adamları da dərk etməyə, onları «psixoloji maska»-sız «görməyə» çalışır. Doğrudur, bu o qədər də asan proses deyil, insan bəzən yanla da bilər, amma hər halda insan özü və başqası haqqında müəyyən təsəvvürlərə, mə'lumatlara yiyələnə bilər. Bu bacarığı təbiət özü bizə bəxş edib. Sadəcə olaraq, fəaliyyət və ünsiyyət prosesində psixoloji xüsusiyyətləri düzgün nəzərə almaq lazımdır. İndi biz elə bir dövrdə yaşayırıq ki, həyatda normal ünsiyyət şəraitində yaradıcı fəaliyyət göstərmək, vətənə, bütün bəşəriyyətə yararlı, kamil insan yetişdirmək üçün mütləq psixoloji biliklərə yiyələnməli və lazım gəldikdə bu bilikləri həyatın müxtəlif sahələrində tətbiq etməliyik.

Müasir dövrdə insanı 200-dən artıq elm sahəsi öyrənir. Bu elmlərin hər biri zəruridir, lakin onların heç birini psixologiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil. İnsan psixologiyasını bilməyən müəllim, həkim, zabit, jurnalist, hüquqşünas, kosmonavt, biznesmen, rəhbər işçi mükəmməl, özünü tam doğruldan, həssas, humanist peşə sahibi ola bilməz. Hər bir peşə sahibinin, hər bir insanın elmi biliklərinin təməli məhz məktəbdə qoyulur. Yazıb-oxumaq, dünyanın tarixi, quruluşu, fauna, florası haqqında biliklərə yiyələnmək, insanın anatomiya və fiziologiyasını öyrənmək, texniki və humanitar fənlərə yiyələnmək nə dərəcədə zəruridirsə, insanın daxili aləmi, onun psixoloji xüsusiyyətləri, idrak prosesləri haqqında ilkin mə'lumatları öyrənməyə başlamaq da bir o qədər vacibdir.

Əgər biz uşaqların təlimə münasibətlərini müsbət motivlərlə istiqamətləndirmək istəyiriksə, onlara müsbət və mənfi motivlər haqqında mə'lumat verməliyik. Əgər uşaqda özünüdərk etməni, özünütərbiyəni, özünüqiymətləndirməni tərbiyə etmək istəyiriksə, onlara bu haqqında bilgiler verməliyik. Yəni uşaq öz fəalliyyətinin məqsədini və məramını dərk etməlidir. Belə olan təqdirdə uşaqda təlimə olan maraq daha da artacaqdır.

Dünyanın bir çox sivil ölkələrində məktəbdə «İnsan psixologiyası» fənni tədris olunur. Bu fənn insanın nə üçün görməsi və eşitməsi, müşahidə etməsi, məkan və zamanı qavraması, onda hisslərin, iradənin necə yaranması, əhval-ruhiyyənin tez-tez dəyişməsi, kəşflərin necə baş verməsi və s. haqqında mühüm məsələlərə cavab tapmaqda uşağa kömək edir. Uşaqda müşahidəçilik qabiliyyətinin formalaşdırılması onun bir çox məsələlərə düzgün qiymət verməsinə kömək

göstərir: məsələn, ağac şəkli çəkməyi və onun yarpaqlarını rəngləməyi tapşıranda, belə də olur ki, o, yarpaqların ölçüsünü, formasını, bəzən rəngini düz verə bilmir. Bu, onu göstərir ki, həmin uşaqda müşahidəçilik kifayət qədər istiqamətləndirilməyib. Yaxşı olmazdı ki, biz uşağa bu işi tapşıranda, o bizə sualla müraciət edəydi ki, ağacın yarpağını hansı fəsilə uyğun rəngləyim? Uşaqların dünyagörüşünün, düşünmə tərzinin, öz fikirlərini ifadə edə bilmək bacarığının, rəftar və davranışlarının yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün onları psixoloji biliklərlə zənginləşdirmək lazımdır.

Psixologiya fənni duyğu, qavrayış, hafizə, təxəyyül, təfəkkür, diqqət, hisslər, iradə, nitq, xarakter, qabiliyyətlər, temperament və s. haqda ilkin mə'lumatlar verir. Məktəbdə hər yaş mərhələsinə uyğun məqsədyönlü şəkildə bu proseslərin şagirdlərə öyrədilməsi və başa salınması tə'limin daha da yaxşılaşmasına və daha asan mənimsənilməsinə şərait yaradacaqdır.

Tə'lim fəaliyyətində hər bir idrak prosesinin necə baş verməsi, onun dinamikası haqqında müəyyən təsəvvürlərə malik olmaq çox yaxşı nəticələr verə bilər: məsələn, götürək elə diqqəti. Şagirdlərdən hər zaman diqqətli olmaq, diqqətini dərsə cəlb etmək, yayındırmamaq, bir neçə obyekt üzərinə paylaya bilmək və s. tələb olunur. Şagird diqqətin növlərini və xüsusiyyətlərini bilsə, lazım olan obyektin üzərinə yönəltməyi, orada mərkəzləşdirərək saxlamağı, lazım gəldikdə «keçirməyi», «paylamağı», «davam etdirməyi» və s. daha yaxşı icra edə biləcəkdir. Öz diqqətində ixtiyariliyi daha tez formalaşdıracaqdır. Şagirdlərin diqqətinin inkişaf etdirilməsində bir sıra trening oyunların, test və metodikaların çox böyük əhəmiyyəti və müsbət nəticələri var. Belə metodikaların və testlərin keçirilməsinə şagirdlərdə böyük maraq doğurur. Verilən tapşırıqları onlar çox həvəslə icra etməyə çalışırlar: məsələn, hafizənin yoxlanılması üçün «Obrazlar üzrə yaddaş», «Rəqəmlər üzrə yaddaş», «Operativ yaddaş» metodikalarının keçirilməsi daha məqsədəuyğundur.

«Obrazlar üzrə yaddaş» metodikası diqqəti və obrazlı yaddaşı düzgün müəyyən etməyə imkan verir. Metodikanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdə 16 obrazdan ibarət cədvələ 20 saniyə ərzində baxmaq, bu obrazları yadda saxlamaq, 1 dəqiqə ərzində onları test blankında çəkmək və ya adlarını yazmaq tapşırılır.

Testləşmənin nəticələrinin qiymətləndirilməsi düzgün əks olunmuş obrazların sayı ilə hesablanır. 6 və daha çox düz cavab – norma hesab edilir. 6-dan az düz cavab – yaddaşın və diqqətin zəifliyinə dəlalət edir. Metodika fərdi və qrup halında keçirilə bilər.

Xarakter və temperament, ünsiyyətin, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin, intellektual səviyyənin, xüsusi qabiliyyətlərin, sinir sisteminin öyrənilməsinə yönəldilmiş test və metodikaların tətbiqi tə'lim fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına daha maraqlı və cəlbədiciləşdirici olmasına xidmət edir.

Artıq neçə ildir ki, təhsil sahəsində islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar ölkəmizin həyatında baş verən yeniliklərdən irəli gəlmişdir. Son zamanlara qədər Azərbaycanda təhsil sistemi sovet pedaqogikası prinsipləri əsasında qurulmuşdur ki, orada da şəxsiyyətin inkişafı, fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmır. Kollektiv düşüncə tərzini üstün götürülürdü. İndi isə təhsil sistemi üzünü şagirdə doğru çevirir. Nəinki şəxsin fərdi, etnopsixoloji xüsusiyyətləri, tələbatları, maraqları

ları, qabiliyyətləri, böyüdüyü, tərbiyə aldığı mühit, təlim-tərbiyə sahəsindəki çətinliklərinin səbəbləri, onun qarşılaşdığı demoqrafik problemlər və s. nəzərə alınır, araşdırılır.

Yeni cəmiyyətimizi idarə etmək üçün daha bacarıqlı, hazırlıqlı, öz fikrini dolğun ifadə edə bilən, müstəqil düşünmək və fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malik olan şəxslər yetişdirilməlidir. Cəmiyyətimizə ümumi, mücərrəd insan yox, təkrarsız şəxsi keyfiyyətləri olan, hərtərəfli inkişaf etmiş, geniş dünyagörüşə malik, intellektual səviyyəli şəxsiyyətlər gərəkdir. Buna nail olmaq üçün isə hələ lap kiçik yaşlarından uşağa insan həyatının, onun psixikasının saysız-hesabsız sirlərini açıqlamaq, hər yaş dövrünə uyğun olaraq, uşağa psixika, psixi hadisələr, idrak prosesləri, fərdi-psixoloji xüsusiyyətlər, fəaliyyət, ünsiyyət, şəxsiyyətin istiqamətləri, maraqları, motivləri və s. haqqında ilkin mə'lumatları çatdırmaq lazımdır, çünki inkişaf etməkdə olan şəxsiyyət elmi biliklərə yiyələnməklə yanaşı, həm də özünü dərk etməyi bacarmalıdır. Özünü dərk edən, özünü qiymətləndirməyi bacaran insan neqativ tə'sirlərdən daha çox kənar olur, uzaqlaşır və həyatının yolunu düz seçir.

Övladlarımızın aydın zəkaya, şüura, nümunəvi həyat tərzinə malik olmaları üçün, onların inkişaf etmiş kamil insan kimi yetişmələri üçün, ifadəli, səlislə, məntiqli danışmaq qabiliyyətinə malik olmaları üçün müasir məktəb şəraitində psixoloji biliklərin professional tətbiqi yollarını müəyyənləşdirmək, bütün təlim və tərbiyə prosesini psixoloji cəhətdən təmin etmək ən ümdə vəzifələrdəndir.

MÜƏLLİM-ŞAĞIRD MÜNASİBƏTLƏRİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Mahirə Hüseynova,

Nərimanov rayonu, 45 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Təhsil islahatı proqramının əsas istiqamətlərindən biri təhsilin demokratikləşdirilməsi, humanistləşdirilməsi, təhsil işçilərində yeni pedaqoji tərəkürün formalaşması, təhsilə müasir yanaşmalar təşkil edir. Bunların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi müəllimdən, onun pedaqoji ustalığından, geniş erudisiyasından, yüksək peşə etikasından, insani keyfiyyətlərindən asılıdır.

Qədim dövrün «əxlaq peyğəmbəri» sayılan Sokratdan soruşurlar: «İnsanda ən çox nəyi qiymətləndirirsiniz?» O demişdir: «İnsaniyyəti». «Bəs insaniyyət dedikdə nəyi başa düşürsən?» sualına o: «İnsana layiq keyfiyyətləri», - cavabını vermişdir. Bir gəncin dahi Nizamiyə «Ayın işığı, gülün ətri var, bəs insanın nəyi var?» sualına o: «İnsanlığı, xeyirhəliyi» demişdir.

Bu gün ümumtəhsil məktəblərində aparılan tədris-tərbiyə işinin səviyyəsi, səmərəliliyi, istər müəllimin, istərsə də şagirdin müvəffəqiyyəti məhz onlar arasında olan insani münasibətlərdən, bu münasibətlərin demokratik, humanist prinsiplərə müvafiq qurulmasından asılıdır. Müəllim-şagird münasibətləri pedaqoji, psixoloji, sosial, hüquqi, ictimai-siyasi, etik-estetik tərəflər baxımından müxtəlif vəziyyətlərə

malikdir. Bu yazıda biz ancaq müəllim-şagird münasibətlərinin bəzi psixoloji aspektlərini aydınlaşdırmağa çalışacağıq.

Müəllim-şagird münasibətlərinin psixoloji baxımdan məqsədəuyğun, humanist, dostluq və yoldaşlıq fonunda bərqərar olması onlar arasında əməkdaşlığın ən mühüm cəhətidir. Şagird məktəbə gəlidiyi ilk gündən müəllimin tərbiyəvi təsiri ilə üzləşir, onlar arasında müəyyən əlaqə və münasibətlər yaranır. Münasibətlərin əsası müəllimlik sözü, əməli işi əsasında qoyulur. Münasibətlərin mahiyyətini açmaq üçün uşaq sözə həssaslıqla yanaşmağa başlayır. Söz hissələrin, emosiyaların, formalaşmasına zəmin yaradır. Müəllimin sözü şagirdin birbaşa psixikasına təsir göstərir, onda müsbət və ya mənfi emosiyalar yaradır. Ona görə də müəllim unutmamalıdır ki, söz məhəbbət də yaradır nifrət də.

Humanist pedaqoq F.Melenxton səhər-səhər məktəbə daxil olarkən uşaqlara üzünü tutub deyərmiş: «Sabahınız xeyir, gələcəyin məşhur, müdrik, şöhrətli alimləri, səfirləri, hakimləri, katibləri, professorları, sabahınız xeyir!». Çox vaxt ona gülənlərə deyərmiş: «Mən zarafat etmirəm, ciddi deyirəm. Mən uşaqlara indiki uşaqlar kimi baxıram... Mən əminəm ki, bu uşaqlar gələcəkdə dediyim kimi alim, konsler... olacaqlar».

Şagird şəxsiyyətinə müəllimin belə münasibəti, hörməti, insanı uşağa qol-qanad verir, gümrəhliq gətirir, onu ruhlandırır, öz qüvvəsinə inamını yüksəldir.

Müəllim-şagird münasibətləri çoxcəhətli və mürəkkəb xarakterə malik olmaqla tərəflərin bir-birilərini düzgün qavramaları nəticəsində yaranır. Məhz bu zaman münasibət onların birgə ünsiyyətinə və fəaliyyətinə təsir göstərir. Bu işə təlim-tərbiyənin keyfiyyətində əsaslı dönüş yaradır.

Mə'lumdur ki, hər bir müəllim sinfə qədəm qoyduğu ilk gündən şagirdlərdə özü barəsində müsbət rəy yaratmağa cəhd göstərir, lakin bəzən arzu olunan nəticəni əldə etmək mümkün olmur, çünki tədrisən yaranan bu rəyin müsbət və mənfi istiqamətdə inkişafı bir çox şərtlərdən asılıdır. Bunlara aiddir müəllim şəxsi keyfiyyətləri, bilik, bacarıq və qabiliyyəti, davranış və rəftarı, simpatiya və antipatiya doğuran görkəmi, şagirdlərin fərdi qavrama, dərk etmə qabiliyyəti, tənqidi tənəkkürü və s.

Bəs müasir yanaşmalara uyğun müəllim-şagird münasibətləri hansı əsas üzərində qurulmalıdır? Şagirdlərə rəhbərlik üslubuna görə müəllimlər bir-birindən kəskin surətdə fərqlənirlər. Pedaqoji psixologiyada müəllim-şagird münasibətlərinin yaranıb möhkəmlənməsində müxtəlif rəhbərlik üslubuna rast gəlirik: avtokratik, avtoritar, demokratik və liberal. Təcrübəmdə müşahidə etmişəm ki, şagirdlər avtokratik, avtoritar müəllimlərlə ünsiyyətdə olmaq istəməzlər, çünki belə müəllimlər professor Ə.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi siniflərdə bir növ nağıllarda təsvir olunan padşahları xatırladırlar. Elə bil qırmızı libas geyinib taxta çıxmışdır. Qəzəbli görünürlər, sifətləri gülmür, kinli-qəzəbli baxışlarla sinfi gözdən keçirir, hədə-qorxu mühiti yaradır və s. Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimin rəhbərlik üslubu onun şəxsi keyfiyyətləri, xarakter əlamətləri, temperament xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır.

Şagirdlərlə apardığım söhbətlərdən aydın olur ki, onlar daha çox demokratik müəllimləri sevirlər, onlara rəğbət bəsləyirlər. Belə müəllimlərin dərslərində xoş-əhval ruhiyyə olur. Şagirdlərin təlim marağı yüksək olur. Şagird öz dərdini, sevincini müəllimlə bölüşməyə cəhd göstərir.

Dərs dediyim III sinifdə şagirdlərlə apardığım sorğunun cavabları olduqca maraqlıdır. Sinfə belə bir sorğu ilə müraciət etdim.

Hansı xüsusiyyətə malik olan müəllimə rəğbət bəsləyirsiniz?

Şagird S. Müəllim sinfə gülürüz daxil olanda mən çox sevinirəm.

Şagird T. Sinifdə xoş əhval-ruhiyyə olanda, müəllim mənimlə mehriban, səmimi olanda özümü yaxşı hiss edirəm. Oxumağa həvəs artır.

Şagird L. Mən həm yaxşı bilik öyrədən, həm də mehriban rəftar edən müəllimi çox sevirəm. Belə müəllim dərsi də yaxşı öyrədir, lakin bunun əksi də olur.

Amerika pedaqoqları C.Brofi və T.Qudda «Müəllim və şagird münasibətləri» əsərində müəllimin subyektiv ünsiyyətinin xüsusiyyətlərini təhlil edirlər. Müəyyən olunmuşdur ki, pedaqoqlar rəğbət göstərdikləri uşaqlara daha çox müraciət edirlər. Biganə qaldıqları şagirdlər müəllimin diqqətindən kənar qalırlar. Müəllimlər intellektlərə, daha intizamlı icraçı şagirdlərə yaxşı münasibət bəsləyirlər. Qeyri-fəal şagirdlər ikinci yerdə dururlar. Müstəqil, fəal və özünə güvənən şagirdlər müəllimin hüsn-rəğbətindən, demək olar ki, məhrumdurlar.

Müəllimlər belə nəticə çıxarırlar:

Əgər müəllim şagirdlərlə ünsiyyətini təbii və fərəh hissi ilə qurmursa, onu özünə ağır bir yük sayırsa, belə müəllim artıq məktəbdən getməlidir.

Belə sorğu maraqla qarşılandı.

Hansı müəllimi xoşlamırsınız? Nə üçün?

Şagird K. Tez-tez uşaqları danlayan, sinfə hirsli daxil olan müəllimi xoşlamıram.

Şagird M. Müəllim sinfə qaş-qabaqlı girəndə bildiyim də yadımdan çıxır. İstəyirəm ki, bu cür dərs tez qurtarsın.

Bu cür nümunələrin sayını artırmaq olar. Cavablardan görünür ki, qarşılıqlı hörmət, ehtiram, məhəbbətə əsaslanan müəllim-şagird münasibətləri müsbət səmərə verir və bu tədrisin keyfiyyətinə əsaslı dərəcədə ciddi təsir göstərir.

Demokratik müəllim sinifdə şagirdlərin böyük yoldaşdır. O, yoldaş kimi özünə də, şagirdlərə də «uşaqların gözü ilə» baxır. Onlarla məhz yoldaş kimi dialoqa girir, mübahisə etməyi xoşlayır. Şagirdlərin daxili aləminə xüsusi diqqət yetirir, rə'yini öyrənir, ideyalarından bəhrələnir, hörmət hissini tələbkarlıqla üzvi surətdə uzlaşdırır. Belə müəllimlərə şagirdlər nəinki hörmət edir, həm də sevirilər.

Müəllim-şagird münasibətlərində şagirdin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq olduqca zəruridir. Şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almadan onunla münasibət yaratmaq mümkün deyildi. Ona görə də müəllim şagirdlərin fərdi xüsusiyyətini öyrənməli; onların müsbət xüsusiyyətlərinə istinad etməli; onlarda özlərinə möhkəm inam yaratmalı; onların xarakterində yaranan dəyişiklikləri görməyi bacarmalı; şagird şəxsiyyətinə hörmət etməlidir.

Təcrübədə belə nəticəyə gəlmişəm ki, müəllimin psixoloji cəhətdən səhv hərəkəti şagirdin təlimə münasibətinə nəzərə çarpacaq dərəcədə mənfi təsir göstərir. Kiçikyaşlı şagirdlərlə müəllim-şagird münasibətlərinin yaranmasında şagirdlərin təsiri yox dərəcəsindədir. Bu münasibətləri müəllim özü yaradır, özü istiqamətləndirir. Kiçikyaşlı məktəblilər müəllimin heç bir tələbinə e'tiraz etmirlər.

ƏQLİ GERİLİYİ OLAN KİÇİKYAŞLI UŞAQLARIN DƏRSDƏ İŞGÜZARLIĞININ ARTIRILMASI YOLLARI

Səadət Dadaşova,
TPI-nin böyük elmi işçisi, defektoloq

İntellektual inkişafı problemlə uşaqlar üçün yardımçı məktəblərin əsas məqsədi orada təhsil alan şagirdlərin psixofiziki inkişafının korreksiyasıdır. Bu məsələni həll etmək üçün məktəbin rejimini və uşaqlarla fərdi korreksiyaedici-tərbiyəvi işi düzgün qurmaq lazımdır.

Əqli inkişafında çatışmazlıqları olan uşaqlar üçün ali sinir fəaliyyətinin, eləcə də qavrama, iradi diqqət və yaddaş, söz-məntiqi təfəkkür, nitqin ümumiləşdirici və idarəedici funksiyası kimi ali psixi funksiyaların normal inkişafının pozulması xarakterikdir. İdrak proseslərinin formalaşması uşağın işgörmə qabiliyyətinin inkişafı ilə sıx əlaqədardır.

Uşağın işgörmə bacarığı, işgüzarlığı azalarkən hər hansı fəaliyyətə marağı da sönür, özünə inamı azalır, başladığı işi tamamlamadan atmağa meyl güclənir. Bununla yanaşı, bu şəraitdə uşaqlarda diqqəti cəmləşdirmək, onu iradi şəkildə yönəltmək, hər-hansı bir mə'lumatı yadda saxlamaq imkanları azalır, baş ağrıları, yorğunluq artır, o, daim yuxulu olur. Belə halları keçirən şagirdlərin bə'zilərində ümumi ruh düşkünlüyü, əzginliklə xarakterizə olunan «torpid» vəziyyət əmələ gəlir. Digərlərində isə, əksinə, yüksək qıcıqlanma dərəcəsi və artıq hərəkətlərlə səciyyələnən hiperdinamik reaksiyalar müşahidə olunur.

İntellektual inkişafında müxtəlif çatışmazlığı olan uşaqlar şəxsi xüsusiyyətlərin bürüzə verilməsi baxımından çox müxtəlifdirlər. Buna baxmayaraq, yardımçı məktəb kontingenti olan oliqofren uşaqların bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri də var.

İlk növbədə, söhbət tədris materialının qavranılması xüsusiyyətlərindən, mənimsənilməsindən gedir. Bu sahədə aşağıdakı çatışmazlıqlar özünü göstərir:

1. Qavrama prosesinin çox ləng getməsi (Mənimsənilən əşya və ya anlayış haqqında təsəvvür yalnız diqqəti dənə-dənə və uzun müddət ona yönəldikdə formalaşmağa başlayır).

2. Qavramanın çox «məhdud» olması (Mənimsənilən əşyaların sayı, adətən, çox az olur. Bunlar ən çox gözəçarpan, parlaq obyektlər, uşağa tanış əşyalardır).

3. Qavranılan əşyaların və ya anlayışların tam deyil, fraqmental olması (Uşaqlar mənimsədikləri obyektlər arasında əlaqəni görmür, bu əlaqəni yaratmaq iqtidarında olmurlar. Onlar bir-birindən təcrid olunmuş vəziyyətdə, hərəsi ayrı-ayrılıqda qəbul edilir).

4. Qavramanın diferensiallaşdırılması (Müxtəlif yönümlü əşyalar eyni xassəli kimi qavranılır. Əsasən, bir-birinə yaxın yerləşmiş irihəcmli obyektlər diqqəti cəlb edir).

Qavrama prosesinin çatışmazlıqları bir də onunla dərinləşmiş olur ki, intellektual inkişafı problemlə uşaqlarda qavranılan obyekt və bu obyektə keçmiş təcrübə arasında əlaqə çətin yaranır, çünki keçmiş təcrübə yeni tapşırığın məzmunu ilə əlaqələndirilib uyğunlaşdırılmır və olduğu kimi, dəyişmədən tətbiq olunur.

İntellektual qüsurları olan şagirdlərin diqqətinin aşağıdakı xüsusiyyətləri məlumdur: diqqətsizlik, fikri dağınıqlıq, dalgınlıq, səhv hərəkətlər.

Çox tez-tez əmələ gələn və daim özünü göstərən bu proseslər üzgünlük, zəiflik ilə bağlıdır. Bə'zən belə vəziyyət elə birinci dərstdə ən adi əqli işdən sonra yaranır.

Yardımcı məktəb şagirdlərinin əqli fəaliyyətinin xüsusiyyətləri, xüsusilə də ümumiləşdirmə və fərqləndirmənin kifayət qədər inkişaf etməməsi qəbul edilmiş dərs materialının yeni anlayışlar əsasında formalaşmasına mane olur.

Əqli inkişafında geriliyi olan şagirdlərin təfəkkürünün başlıca çatışmazlığı – onun hədsiz dərəcədə konkret xarakterli olmasıdır.

Yadda saxlamaq, keçmiş təcrübəni canlandırmaq bu kateqoriyadan olan uşaqlarda böyük çətinliklərlə həyata keçirilir. Mücərrəd formada olan, yalnız **şifahi** izah olunan əyani materiallar, obrazlar və hərəkətlərlə bərkidilməyən yeni dərs materialları, qısa müddət yadda qalır. Obrazlı, emosional, praktik formada **təklif** olunan material isə tez qavranılır və uzun müddət yadda qalır.

İntellektual qüsurları olan şagirdlərin yaddası aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir: 1) **dərs materialının** tam dərk olunmaması; 2) şagirdlərin fəal yadda saxlamağa zəif **yönləmələri**; 3) əvvəllər dərk olunmuşları yadda saxlamaq istəyinin olmaması.

Əqli problemləri olan uşaqlar mənimsədikləri məzmun içərisində əsas fikri seçmək imkanına malik deyillər. Çox vaxt onlar az əhəmiyyətli faktlar üzərində dayanır, mətnin məzmununa, onun dərinliyinə sirayət etmədən, sözlərin mənasını bilmədən mətni mexaniki əzbərləyirlər. Müəllim hər bir dərsdə materialın məzmununun şagirdlər tərəfindən yadda saxlanmasına çalışmalıdır. Yalnız bu halda yadda qalma uzunmüddətli olur.

Yerinə yetirilən işin mürəkkəb və ya uşaqların qavrama dərəcəsinə uyğun olmasından asılı olaraq, daha rəşional planlaşdırılması üçün şagirdlərin iş qabiliyyətinin optimal səviyyəsini bilmək, onun nə vaxt ən yüksək, nə vaxt aşağı dərəcədə olmasını bilmək lazımdır.

Təcrübə göstərir ki, hər bir yardımcı sinifdə bütün dərs müddətində məqsədyönlü surətdə özünü səfərbər edərək işləyən uşaqlarla yanaşı, diqqətini təlim tapşırığına toplaya bilməyən uşaqlar da var. Beləliklə, intellekti qüsurlu uşaqların müstəqil işə sərff etdiyi vaxtı ölçmək üçün iş qabiliyyətinin optimal «zona»larını müəyyən etmək lazımdır.

Əqli geriliyi olan uşaqların təlim fəaliyyətinə daxil olması prosesi çox ləng gedir. Adətən, birinci dərslərdə tədris materialının mənimsənmə dərəcəsi nisbətən aşağı olur. Mənimsəmənin səmərəliliyi yalnız ikinci-üçüncü dərslə kimi artır. Dərsdə yardımcı məktəb şagirdlərinin sərbəst işinin optimal dərəcəsi orta hesabla 20-25 dəqiqə davam edir. Bu uşaqların az bir hissəsi 30 dəqiqəyə qədər işləyə bilər. Bu, əsasən, yerinə yetirilən işin xüsusiyyətindən asılıdır. Belə ki, səssiz, «ürəyində» oxuma, riyazi məsələ və misalların həlli, üzündən köçürmə, yaradıcı işlərin yazılması, əl əməyi və s. eyni vaxt tələb edir. Dərsin əvvəlində, 5-10 dəqiqəsindən 20-25 dəqiqəsinə kimi, dərsin 20-25 dəqiqəsindən 45 dəqiqəsinin sonuna kimi olan müddət şagirdlərin fəaliyyətinin ən az effektiv vaxtı kimi qiymətləndirilir.

Mə'lum olduğu kimi, belə uşaqlar tez yorulur, onların diqqəti yayınır, yeknəsəq iş zamanı onlarda bir qədər də dərinləşən müxtəlif neqativ davranış xüsusiyyətləri özünü göstərir.

Belə halların aradan qaldırılması və qarşısının alınması, həmçinin əqli qüsurlu şagirdlərin işgörmə bacarığının, işgüzarlığının müddətini və səviyyəsini artırmaq üçün dərs boyu müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə etmək və onları tez-tez dəyişmək lazımdır.

Fiziki hərəkətlərin yerinə yetirilməsi məşğələ zamanı beyin qabığının müəyyən zonalarında əmələ gələn qıcıqlanmanın digər zonalara verilərək, bu mərkəzlərin

qısamüddətli istirahət etməsinə imkan yaradır. Bundan başqa, parta arxasında uzunmüddətli, hərəkətsiz oturma ayaqlarda, bədənin aşağı hissəsində, qarında qan dövranını pozur, skeletin onurğa, döş qəfəsi və çiyin hissəsinin əyilməsinə gətirib çıxarır. Fiziki hərəkətlərin köməyi ilə fəal istirahət qan dövranının yaxşılaşmasına, onurğanın düzəlməsinə və ümumilikdə, şagirdlərin iş qabiliyyətinin artmasına gətirib çıxarır.

Dərs zamanı dinamik fasilənin keçirilməsi vaxtı bütövlüklə şagirdlərin vəziyyətindən asılıdır. Zəruri olduqda dərslərin istənilən mərhələsinə daxil edilə bilər. Təcrübə göstərir ki, I-II sinif şagirdləri üçün fəal istirahətin optimal vaxtı dərslərin 4-cü, 6-cı və 26-cı dəqiqəsi; III siniflər üçün isə 26-cı dəqiqəsidir. Fəal istirahətin ən rəşional müddəti 2-3 dəqiqədir. Bu vaxt müddəti iş qabiliyyətinin səviyyəsinin qalxması və enməsi haqqında əldə edilən mə'lumatlara əsaslanır.

Uşaqlar tərəfindən yerinə yetirilən tapşırıqlar onların həddən artıq yorulmalarına və ya qıcıqlanmalarına gətirib çıxarmamalıdır. Odur ki, istirahət dəqiqələri hər hansı tapşırığın yerinə yetirilməsindən sonra aparılarsa yaxşıdır. Bu, həm də idman dəqiqələrinin səmərəliliyini, dərslərin sonrakı vaxtına göstərdiyi müsbət tə'siri artırır.

I-II siniflərdə fəal istirahət, yə'ni dərslərdəki idman dəqiqələrində imitasiya metodundan istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Uşaqlara təklif olunan insan, heyvan və quşların təbii hərəkətləri oyun xarakterli məşğələlər və kompleks şəkildə canlı, maraqlı yerinə yetirilir.

Hərəkətlər səslərin xor şəkildə tələffüzü, söz birləşmələrinin təkrarı, əl çalmaqla müşahidə olunduqda dərslər canlanır və iş qabiliyyətinin bərpasına kömək edir. Təcrübə göstərir ki, düzgün seçilmiş fiziki məşğələlər daha güclü tə'sirə malik olmaqla, yeknəsəqliyin azalmasına, həmçinin dərslərin emosionallığına tə'sir göstərir. İş düzgün aparıldıqda onun həcmində artması, əqli fəaliyyətin keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşması müşahidə olunur. Şagirdlər işə daha tez cəlb olunur, onların əməyi daha mütəşəkkil olur, diqqətləri bütün dərslər boyu fəallaşır, az yayınır. Bütün bunlar işgörmə qabiliyyətinin artması ilə izah olunur.

Yardımcı məktəb kontingentindən olan şagirdlərin çoxu üçün əqli fəaliyyətə marağın olmaması, diqqətsizlik, yayınlıq, öz gücünə inamın olmaması, dərslərdəki çətinlikləri aradan qaldıra bilməmək xarakterikdir. Çox vaxt söz vasitələrinə istinad edən tədris prosesi uşaqların inkişaf potensialından tam istifadə etmək imkanını məhdudlaşdırır. Korreksiyaedici xüsusi təhsil ocaqlarında işləyən müəllimlər tədrisin məzmunundan asılı olaraq, işin priyomlarını daha rəngarəng etməli, onun stereotip və şablon formalarından uzaq olmalıdırlar.

Maraqlı iş, rəngarəng metodlar inert uşaqları fəallaşdırır, həddən çox əlavə hərəkətlər edən, bir yerdə qərar tuta bilməyən şagirdləri materialı qavramağa səfərbər edir. Fikri tez-tez yayınan, tez yorulan uşaqlar daha diqqətli və dəqiq olurlar. Onların fəaliyyətə marağı qat-qat artır.

Beləliklə, həm hipodinamik (çox asta), həm də hiperdinamik (çox hərəkətli) əqli çatışmazlığı olan uşaqların ümumi fəaliyyəti tənzimlənir, işgörmə bacarığı, işgüzarlığı artır. Bu, uşaqların tə'limdə müvəffəqiyyəti üçün zəmin yaradır.

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARLA İŞƏ DAİR

Dilarə Dostuzadə,
TPI-nin elmi işçisi

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında qanunda xəstə uşaqların məktəbə cəlb edilməsi, onların valideynlərinə, tərbiyəçi-müəllimlərə qayğı hiss olunur. Bu qanun sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir, xüsusi təhsilin təşkilati-hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir. Son illər bəzi xəstəliklərin çoxalması ilə əlaqədar olaraq sağlamlığı məhdud olan uşaqların sayı respublikamızda daha da artmışdır.

Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə zəruri bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşdırılmasını, o cümlədən özünəxidmət vərdislərinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Hazırda respublikamızda sağlam uşaqlarla yanaşı, nitq inkişafı geri qalan, zəif görən, zəif eşidən, əqli və fiziki cəhətdən zəif inkişaf etmiş uşaqlar qayğı ilə əhatə olunurlar. Sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsili və tərbiyəsi ilə orta ümumtəhsil məktəblərində də məşğul olurlar.

Xüsusi təhsil şöbəsinin əməkdaşları sağlamlığı məhdud olan uşaqlarla işləyən müəllimlər ilə aparılan metodik işlərin təşkilinə, yardımçı məktəblərdə, məktəbə-qədər tərbiyə müəssisələrində, uşaq evlərində, xüsusi rejimli internatlarda, evdə təhsil məktəblərində dərslərin günün tələbləri səviyyəsində qurulmasına çalışırlar. Onlar çalışırlar ki, sağlamlığı məhdud olan uşaqlarla işləyən müəllim-tərbiyəçilər, loqopedlər ixtisasartırma kurslarında adi dinləyici deyil, fəal iştirakçı olsun, hər bir müəllim ona tapşırılan sahənin işini lazımi səviyyədə yerinə yetirilməsinə məs'ulüyyət daşdığını hiss etsin.

Ərazisində xüsusi məktəb olmayan şəhər, qəsəbə, rayon və kəndlərdəki qüsurlu uşaqlar internat tipli məktəblərin müvafiq siniflərinə cəlb olunurlar. Internat tipli məktəblərin olmadığı yerlərdə adi məktəblərdə oxuyan əqli və fiziki cəhətdən sağlamlığı məhdud olan uşaqlarla məktəbdə yox, ailədə xüsusi təhkim olunmuş müəllimlər tərəfindən dərs aparılır. Beləliklə, sağlamlığı məhdud olan uşaqların heç biri təhsildən, ümumi tərbiyə prosesindən kənar qalmır, məktəbin, pedaqoji kollektivlərin nəzarət və köməyi ilə onların normal inkişafı təmin olunur.

Sağlamlığı məhdud olan uşaqlarla ailədə məşğul olmaq düzgün yol sayılır. Bu ilk növbədə uşağın sağlamlığını, rahatlığını və sərbəstliyini təmin edir. Onlar evdə təlim prosesində özlərini daha sərbəst hiss edir, sıxılırlar, çünki evdə onların xəstəliyini, qüsurlu yoldaşları və ya kənar adamlar görmürlər.

Məktəb sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsil və tərbiyəsində məs'ulüyyət daşıyır, onların cəmiyyət üçün gərəkli vətəndaş kimi böyümələrində mühüm rol oynayır. Təcrübə göstərir ki, sağlamlığı məhdud olan yardımçı məktəbdə mütəxəssis olmadıqda ibtidai sinif müəllimlərinin dərs deməsi daha məqsədə-uyğundur, çünki onlar xəstə uşağa zəruri əmək vərdisləri aşılaya bilirlər.

Sağlamlığı məhdud olan uşaqlarla təlim-tərbiyə işi aparılarkən nəzərə almaq lazımdır ki, burada əsas yeri program materiallarının mənimsənilməsi tutmalıdır. Şagirdlərin biliyi eyni dərəcədə mənimsəyə bilməmələrinin bir sıra səbəbləri var. Ümumtəhsil məktəblərində bu səbəbləri araşdırarkən belə bir nəticəyə gəlmişik ki, uşaqlar məktəbə qəbul edilərkən onların sağlamlığı əsaslı qaydada öyrənilmir. Uşaq xüsusi qəbul komissiyasından keçmir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müxtəlif qüsurları olan uşaqlar üçün respublikamızda xüsusi məktəblər, internatlar fəaliyyət göstərir, lakin bəzi valideynlər öz uşaqlarını bu məktəblərdə oxutmaq istəmirlər. Onlar uşaqlarının qüsurlarını bilə-bilə müəllim və həkimdən gizlədir və nəticədə zəif eşidən, zəif görən əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu uşaq sağlamlığı normal uşaqla bir sinifdə təhsil almağa başlayır. Bir müddətdən sonra məlum olur ki, bu cür uşaqlar ümumtəhsil məktəbinin tələblərinə cavab verə bilmir, müəllim-valideyn münasibətləri pozulur. Nəticədə zəif şagird sinfin ümumi səviyyəsi ilə ayaqlaşa bilmir və təhsildə geri qalır.

Ümumtəhsil məktəblərində işləyən müəllimlərlə aparılmış söhbətlərdən aydın olmuşdur ki, respublikanın məktəblərinin ibtidai siniflərinin çoxunda sağlamlığı məhdud olan (zəif görən, kəkələyən, pəltək, tıntın, iflic və s.) uşaqlarla rastlaşmaq mümkündür.

Yuxarıda göstərilən bu qüsurlar valideynlər və valideynləri əvəz edən şəxslər arasında pedaqoji təbliğatın zəif aparılmasından irəli gəlir. Bütün bunlar göstərir ki, pedaqoji təbliğat materiallarının düzgün seçilməsi, hazırlanması və tətbiq edilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Sağlamlığı məhdud olan uşaqların əksəriyyəti nitq səslərini düzgün tələffüz edə bilmir. Onların lüğət ehtiyatı kasıb olur, fikirlərini rəbitəli ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Uşağın öz fikrini başqasına sərbəst çatdırması üçün lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsinə və qaydalara düzgün əməl etməsinə nail olmaq lazımdır. Dərsdə yeni təlim metodlarından, canlı dialoq, işgüzar söhbətlər, faydalı oyun elementlərindən səmərəli istifadə edilməlidir. Məktəblərdə zəngin sinif kabinetlərinin yaradılması da son dərəcə vacibdir.

Sağlamlığı məhdud olan uşaqların mə'nəvi tərbiyəsi daha böyük qayğı və diqqət tələb edir.

İNKİŞAFDA PROBLEMLƏRİ OLAN UŞAQLARIN VALİDEYNLƏRİNƏ TÖVSIYƏLƏR

Elmira Kərimova,
TPI-nin elmi işçi, həkim-psixonevroloq

Ailədə anadangəlmə xəstəliyə düçar olan uşağın olması valideynlər qarşısında bir sıra çətinliklər yaradır. Uşağın diaqnozundan xəbər tutan və xəstəliyin ağırlığını dərk edən valideynlər əvvəlcə şok və ümitsizlik vəziyyəti keçirir, sonra isə bu hal uşaq qarşısında təqsir hissi ilə əvəz olunur. Uşağa ağır xəstə kimi yanaşmaq, həddən artıq himayəçilik, tələblərin aşağı salınması, izolyasiya və bu kimi tədbirlər heç də onun tibbi və sosial reabilitasiyasına kömək etmir. Əksinə, onlar ikinci-

dərəcəli pozulmalara, şəxsiyyətin patoloji inkişafına, intellektual funksiyaların formalaşmasının ləngiməsinə gətirib çıxarır. Bundan başqa, ailədə gərgin psixoloji atmosfer, valideynlər və o biri uşaqlar arasında münaqişələr yaranır. Qohum və qonşuların neqativ diqqəti vəziyyəti bir qədər də ağırlaşdırır. Müntəzəm həkim məsləhəti ailədə vəziyyətin düzgün qiymətləndirilməsinə və optimal şəraitin yaranmasına kömək edərək, ağır emosional həyəcanın qarşısını alır, ailəni bütövlükdə həkimlərin, psixoloqların, müəllimlərin və s. müttəfiqinə çevirir.

Müxtəlif növlü problemləri olan uşaqları müayinə edərkən, əsasən, analardan tez-tez bu tipli suallar eşitmək olur: «Niyə məhz mənim uşağım?», «Gələcəkdə uşağı nə gözləyir?», «Uşağın xəstə olmasında mən günahkaram?» və s. Xoşagəlməz situasiyalar, əsasən, patologiyanın fərdi səbəblərini izah edərkən yaranır, xüsusən də söhbət irsi (endogen) amillərdən gedəndə özünü qabarıq göstərir. Müxtəlif ekzogen amillərlə şərtlənən inkişaf pozulmalarını valideynlər daha dözümlü qəbul edərək söyləyirlər: «Biz sağlamıq. Bizim ailədə heç vaxt belə olmayıb». Bu cür müdafiə xarakterli söhbətlərin yaranmasının səbəbi – valideynlərin təəssüflük, inciklik hissi keçirmələrindən, qohumların onları təqsirli bilmələrindən irəli gəlir.

Əgər diaqnozun dəqiqləşdirilməsinə xeyli vaxt tələb olunursa, onda valideynlərdə həkimə və diaqnoza qarşı inamsızlıq yaranır və onlar digər həkimlərə müraciət edirlər. Bəzən buna aylar və illər sərf olunur. Çox təəssüf ki, belə hərəkətlərin nəticəsində müalicə və təlim təxirə salınır. Məlumdur ki, gec təşkil edilmiş müalicə, tərbiyə və təlim uşaqlarda olan pozulmanı tam kompensasiya etmir, reabilitasiya və sosial adaptasiyanı gecikdirir.

Valideynlər həkimə inanmalı, məsləhətini anlayıb, qəbul etməlidirlər. Belə münasibətlər xeyli vaxt keçdikdən sonra bərqərar olunur. Diaqnozun müəyyənləşdirilməsi valideynləri çəş-baş salmamalı, onlarda pessimizm yaratmamalıdır. Əksinə, onlar uşağın həqiqi vəziyyətin dərk edərək, həkimin, psixoloqun və müəllim-defektoloqun məsləhətlərini yerinə yetirməlidirlər.

Ətrafdakıların belə problemlili uşaqlara münasibətlərində bəzi mənfi məqamlar var:

- nümayişkəranə təəssüflük, nümayişkəranə kömək;
- özlərin sosial cəhətdən yüksək hesab edən bəzi insanlar problemlili uşaqların valideynlərini və yaxınlarını həmişə qəmli və gözüyəşli görmək istəyirlər: belə olmayan halda onlar özlərini hətta təhqir olunmuş hesab edirlər;
- mimika ilə, baxışla, jestlə, nitqlə ifadə edilmiş e'tinasızlıq, saymazlıq və s.

Bəzən valideynlər özlərini elə aparırlar ki, elə bil onların uşağı normaldır. Bu, əslində, valideynlərin belə situasiyada çarəsiz və gücsüz olmalarından irəli gəlir. Bu, emosional gərginliyə və başqaları ilə ünsiyyətin məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Belə halların qabağını almaq üçün həkim, psixoloq, müəllim və tərbiyəçinin hərəkətləri xeyirxah və nəzakətli olmalıdır. Ailədə isə valideynlər çalışıb, mehriban atmosfer yaratmalıdırlar.

Çox vaxt valideynlərin həddindən artıq məhəbbəti, nəvaziş və himayəçiliyi nəticəsində uşaqlarda özünəxidmət verdişlərin formalaşması gecikir, onlar müstəqil yemirlər, az hərəkətdə olurlar, təlimə və ətrafda baş verənlərə laqeyd qalırlar. Valideynlər bilməli və nəzərə almalıdırlar ki, 6-7 yaşından sonra müəyyən edilmiş inkişaf pozulması və bundan sonra təşkil edilmiş uyğun tərbiyə və təlim heç vaxt

uşağın lazımi dərəcədə reabilitasiyasını və sosial adaptasiyasın tə'min etmir. Var gücləri ilə uşaqlarını çətinliklərdən qoruyan, məs'uliyətdən azad edən, valideynlər yaddan çıxarmamalıdırlar ki, uşaqlıq dövrü keçib gedəcək, uşaqlar böyük həyata qədəm qoyacaq, işləməli, sevməli, ailə qurmalı, uşaq böyütməli və istər-istəməz insanlarla ünsiyyətdə olmalıdırlar. Tanınmış tədqiqatçı və surdopedaqoq B.D.Korsunskaya yazıb: «Kar insan tərbiyəli, xeyirxah və vicdanlı ola bilər və olmalıdır!» Bu sözləri bütün problemlili uşaqlara aid etmək olar.

Tərbiyənin və tə'limin ilk mərhələsində belə uşaqlarda özünəxidmət vərdişlərini formalaşdırmaq çox vacibdir, çünki bu vərdişlər gələcək pedaqoji tərbiyə və tə'limin əsaslarından biridir. Çox vaxt valideynlər, hətta uşaq müəssisələrinin tərbiyəçiləri bu vərdişlərin (müstəqil yemək, geyinmək, soyunmaq və s.) aşılmasına fikir verməyərək, nəinki uşağın intellektual inkişafını ləngidir, həm də onun gələcəkdə reabilitasiyasına və sosial adaptasiyasına mane olur.

Erkən yaş dövründə inkişafda problemi olan uşağın tərbiyəsi və tə'limi ailədə, amma həkimin və müəllim-defektoloqun müntəzəm nəzarəti, məsləhəti və iştirakı ilə aparılmalıdır. Sonra isə problemlili uşağın tərbiyəsi və tə'limi onun nöqsanına müvafiq uşaq müəssisəsində, həm də mütləq valideynin (ananın) yaxın iştirakı ilə aparılmalıdır.

Problemlili uşaq məşğul olarkən bə'zi şərtləri nəzərə almaq lazımdır:

- uşaq masa arxasında rahat oturmalıdır;
- məşğələ aparmanın üzü pəncərədən düşən işıqla və ya stolüstü lampanın işığı ilə işıqlanmalıdır;
- məşğələ aparın uşağın vəziyyətini korrekte etməli, uşağa üzünün, gözlərinin və bədənin qeyri-düzgün vəziyyət almasına imkan verməməlidir;
- hərdən böyüklər bütün məşğələlər boyu uşağa kömək edirlər, amma hər məşğələdə bu kömək azalmalıdır;
- qısa məşğələlər uzunmüddətli məşğələlərdən daha effektivdir, çünki sağlamlıq imkanları məhdud olan uşağın tez yorulmağa ixtiyarı var;
- fəaliyyət növlərini bir-biri ilə əvəzləndirmək lazımdır: məsələn, rəsmçəkmə, qurma, yapma, musiqi, uyğun fiziki hərəkətlər, nağıla qulaq asmaq və s.;
- uşağın yerinə yetirdiyi hər tapşırığın müsbət qiymətləndirilməsi uşağın məşğələni davam etdirməyə həvəsini artırır;
- çətin tapşırıqları asanlarla əvəzləmək lazımdır; məhz belə halda uşaqda məşğələlərə mənfi münasibətin yaranmasının qabağını almaq olur;
- məşğələlərin əksəriyyətini oyun formasında keçirmək lazımdır;
- məşğələləri keçirən valideyn, tərbiyəçi və müəllimlər daim axtarışda olmalı, uşağın tə'limini səmərəli etmək üçün yeni yollar və priyomlar tapmalıdırlar.

Sonda qeyd etmək istəyirəm: inkişafda problemlili olan uşaqların tərbiyəsi, tə'limi, reabilitasiyası və sosial adaptasiyası həkimin, psixoloqun, müəllim-defektoloqun, valideynlərin kompleks təşkil olunmuş və sosial tə'min edilmiş işindən asılıdır. Valideynlər isə öz uşağı haqqında həqiqəti və uşağın inkişaf perspektivlərini bilməlidirlər.

SAĞLAMLAŞDIRICI İŞLƏR

**Zöhrə İsmayılova,
Nəzakət Novruzova,
TPI-nin elmi işçiləri**

Statistik məlumatlara görə son illərdə uşaqların sağlamlığının kəskin pisləşməsi halları baş verir: xroniki xəstəliklər artmış, sağlam məktəb mə'zunlarının sayı azalmışdır. Bunlar bizi yalnız fikirləşməyə yox, həmçinin həyəcan təbili çalmağa məcbur edir, ona görə ki, uşaqların, nəticə e'tibarilə cəmiyyətin fərdi sağlamlığı bu mərhələdə formalaşır. Bunun əsas səbəbi az hərəkətli həyat tərzini, tədris prosesinin qeyri-səmərəli yüklənməsi, bir çox ailələrdə sağlam həyat tərzinin olmaması, qeyri-sabit ekoloji vəziyyətdir.

Alimlər qeyd edirlər ki, 7-8 yaşlı uşaqlar xroniki xəstəliklərdən daha çox əziyyət çəkirlər. Belə xroniki xəstəliklərə burun-boğaz-qulaq və tənəffüs yollarının xəstəlikləri, maddələr mübadiləsinin və qamətin pozulması aiddir.

Bütün bunlar şagirdlərin dərslər və dərslərdən vaxtda sağlamlığını yaxşılaşdırmaq və xəstəliklərin profilaktikası məqsədilə təlim-tərbiyə prosesində valeologizasiya tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsini aktual məsələ kimi qarşıya qoyur. 1995-1996-cı tədris ilindən başlayaraq Novosibirsk şəhərindəki 72 nömrəli məktəbdə valeologizasiya üstün istiqamət təşkil edir.

Sağlamlaşdırıcı məsələlər üç qarşılıqlı aspektdə yerinə yetirilir:

1. Tərbiyəvi – uşaqlarda öz sağlamlıq vəziyyətinə qoruyucusu münasibətdən, bədənin sağlamlıq vəziyyətində saxlanmasının mühümlüyünü başa düşməsindən, sağlam həyat tərzini haqqında fikirlərin oyadılmasından ibarətdir.

2. Tə'limləndirici – uşaqlara sağlam həyat tərzini normalarının həyata keçirilməsinə (özünü tənzimləmənin əsaslarını və dözümlülük, fəallıq, tarazlaşma və s. kimi keyfiyyətlərin inkişafı), həmçinin zərərli vərdişlərin müəyyənəşdirilməsi və onların aradan qaldırılmasına verilən tövsiyələrdən ibarətdir.

3. Bilavasitə sağlamlaşdırıcı – ən geniş yayılmış xəstəliklərin profilaktikasından, həmçinin bunun vasitəsilə tədris prosesinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsində lazımlı keyfiyyətlərin, psixi tarazlıq, sakitlik, fikri toplamaq, diqqətlilik, yaxşı yaddaş, düşündürücü qabiliyyətlərin yaxşılaşdırılması.

Əlbəttə, bu bölgü şərtidir. Sağlamlaşdırmaya və ya biliklərin səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilən hər hansı tədbir tərbiyələndirici mə'nə kəsb edir, tərbiyə isə nəticə e'tibarilə sağlamlığı və mə'lumatlandırmanı yaxşılaşdırır. O cümlədən, göstərilən təsnifatın müəyyən aspektini hər bir tədbirə aid etmək olar.

Bu aspektlər nöqtəyi-nəzərdən sağlamlaşdırıcı məsələlərin həlli hər bir yaş dövrünün xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq, müxtəlif cür reallaşır. İbtidai məktəbdə diqqət ilk növbədə tərbiyəvi aspektə ayrılmalıdır, belə ki, şəxsiyyətin formalaşması prosesləri erkən yaş dövründə nisbətən intensiv gedir. Bilavasitə sağlamlaşdırıcı tədbirlər içərisində bu yaşda yerinə yetirilməsi mümkün olan qamətin pozulmasının profilaktikasını tə'min etməyə qadir olanlar ayrılır. Tə'lim inadla gigiyena qaydalarının təbliği ilə bağlı aparılır. Psixoloji istiqamət mühüm mə'nə kəsb edir. Məktəbə uyğunlaşmağı asanlaşdırmaq, tə'limin psixoloji komfortunun yaradılması

üçün xüsusi tədbirlər nəzərdə tutulur. Göstərilənləri nəzərə almaqla məktəbdə aşağıdakı şəkildə tipik tədbirlər həyata keçirilir:

Tərbiyəvi aspekt:

- ibtidai məktəbin valeoloji pasportunun yaradılması. Valeoloji pasport xüsusi lövhədə sinif şagirdlərinin siyahısını əks etdirir.);

- növbəti tədris ilində xəstələnmə səbəbindən dərslər buraxmayanlar;

- idman bölmələrində məşğul olanlar;

- müntəzəm möhkəmləndirmə prosedurlarını aparanlar;

- psixoloji testlərin nəticələrinə əsasən yaxşı yaddaşa və diqqətə malik olanlar.

Pasporta sinif rəhbərinin istəyindən asılı olaraq digər analoji siyahı da əlavə edilə bilər. O, rəngli tərtib olunub, sağlam həyat tərzini haqqında cəlbədar formada məlumat toplayır və s. Belə pasportun tərtibindən məqsəd tərbiyələndirici olub, şagirdlərin diqqətini problemə cəlb etmək, onlarda həmin siyahıda olmaq arzusu yaratmaq, bu istiqamətdə işi genişləndirməkdir. Təlimləndirici bilavasitə sağlamlaşdırıcı aspekt (valeologiya fənninin tədrisi);

- fiziki tərbiyə dərslərində məşğələlər;

- dərslər vaxtı sağlamlaşdırıcı tənəffüslərin keçirilməsi;

- idman bölmələrinə müalicəvi bədən tərbiyəsi komissiyası qrupunun daxil edilməsi;

- sağlamlıq həftəsinin keçirilməsi.

Psixoloji istiqamət:

- şagirdlərin psixi halının monitorinqi, şagird kollektivlərinin komplektləşməsi haqqında təkliflərin işlənməsi;

- inkişafetdirici-korreksiyaedici proqramların hazırlanması.

Təbii ki, təsvir olunan sistemə şagirdləri tam qiymətli qida ilə təmin etmək, sinif otaqları və məktəbin bütövlükdə müvafiq tərtibatı, gigiyena qaydalarının gözlənilməsi üçün imkan yaradılması və s. daxildir.

Belə görünür ki, verilən sistemdə sağlamlaşdırıcı iş fiziki hərəkətlərdən istifadə əsasında aparılır. Fikrimizcə, məktəbdə sağlamlaşdırıcı işin bütün imkanları içində nisbətən effektivsi fiziki hərəkətlərdir. Bədən tərbiyəsi – təbii bioloji üsul olub, əsasını orqanizmin bioloji funksiyasına – əzələ hərəkətlərinə müraciət təşkil edir.

Hərəkət böyümə proseslərini, orqanizmin formalaşmasını və inkişafını stimullaşdırır, yüksək psixi və emosional dairənin inkişafı və təkmilləşməsinə kömək edir, həyat üçün vacib üzv və sistemlərin fəaliyyətini fəallaşdırır, ümumi tonusun qalxmasını təmin edir. Fiziki hərəkətlər hər bir konkret hadisədə seçici təsirə malik olub, orqanizmə sistemli sağlamlaşdırıcı təsir göstərir.

Sağlamlıqla bağlı aktual problemlər içərisində (burun-qulaq, həzm orqanları, qamətin pozulması) soyuqdəymə xəstəliklərinin profilaktikası üstünlük təşkil edir. Buna aşağıdakı şərait təsir edir:

1) xroniki xəstəliklər içərisində burun-udlaq xəstəliklərinin üstünlüyü;

2) hava mühitinin son dərəcədə çirklənməsi. Bu yuxarı tənəffüs sistemi orqanlarının vəziyyətində əks olunur və müvafiq xəstəliklərin yayılmasında əsas amillərdən biri kimi xidmət göstərir;

3) məşğələ üçün ayrılan otaqlarda özünəməxsus temperatur rejimi məktəbin istiliklə təmini sistemində əsaslanır;

4) fiziki mədəniyyət vasitələrinin tətbiqi hesabına lazımi effektin alınması imkanı (məsələn, bunu həzm orqanları xəstəlikləri haqqında demək olmaz);

5) gimnaziya və eksperimental təlimli məktəblərə nisbətən tədris prosesinin aşağı dərəcədə intensivləşməsi və fəqərə sütununa az yükün düşməsi.

Hərəkət-dayaq aparatının vəziyyəti məktəb uşaqlarında yuxarıda xatırlanan ümumtəhsil müəssisələri ilə müqayisədə nisbətən yaxşıdır.

Bədən tərbiyəsi dərsləri – şagirdlərin məktəbdə sağlamlaşdırma zəncirində əsas halqadır. Onlar sağlamlığın möhkəmləndirilməsinə, düzgün fiziki inkişafa və orqanizmin möhkəmləndirilməsinə, o cümlədən əqli və fiziki işgörmə qabiliyyətinə, düzgün qamətin formalaşmasına, müxtəlif xəstəliklərlə bağlı meydana çıxan pozğunluqların aradan qaldırılmasına kömək edir. lakin adi dərslər şagirdləri sağlamlaşdırma planında xüsusi effekt vermir. Bununla əlaqədar bədən tərbiyəsi müəllimlərinin məktəbin tibb işçiləri ilə birlikdə tənəffüs gimnastikasından istifadə V.L.Strakovskayaya görə sağlamlaşdırıcı xarakterli hərəkət oyunları, yerli gimnastika hərəkətləri və s. əsasında xüsusi üsullar kompleksi işlənmiş və adi bədən tərbiyəsi dərslərinə daxil edilmişdir.

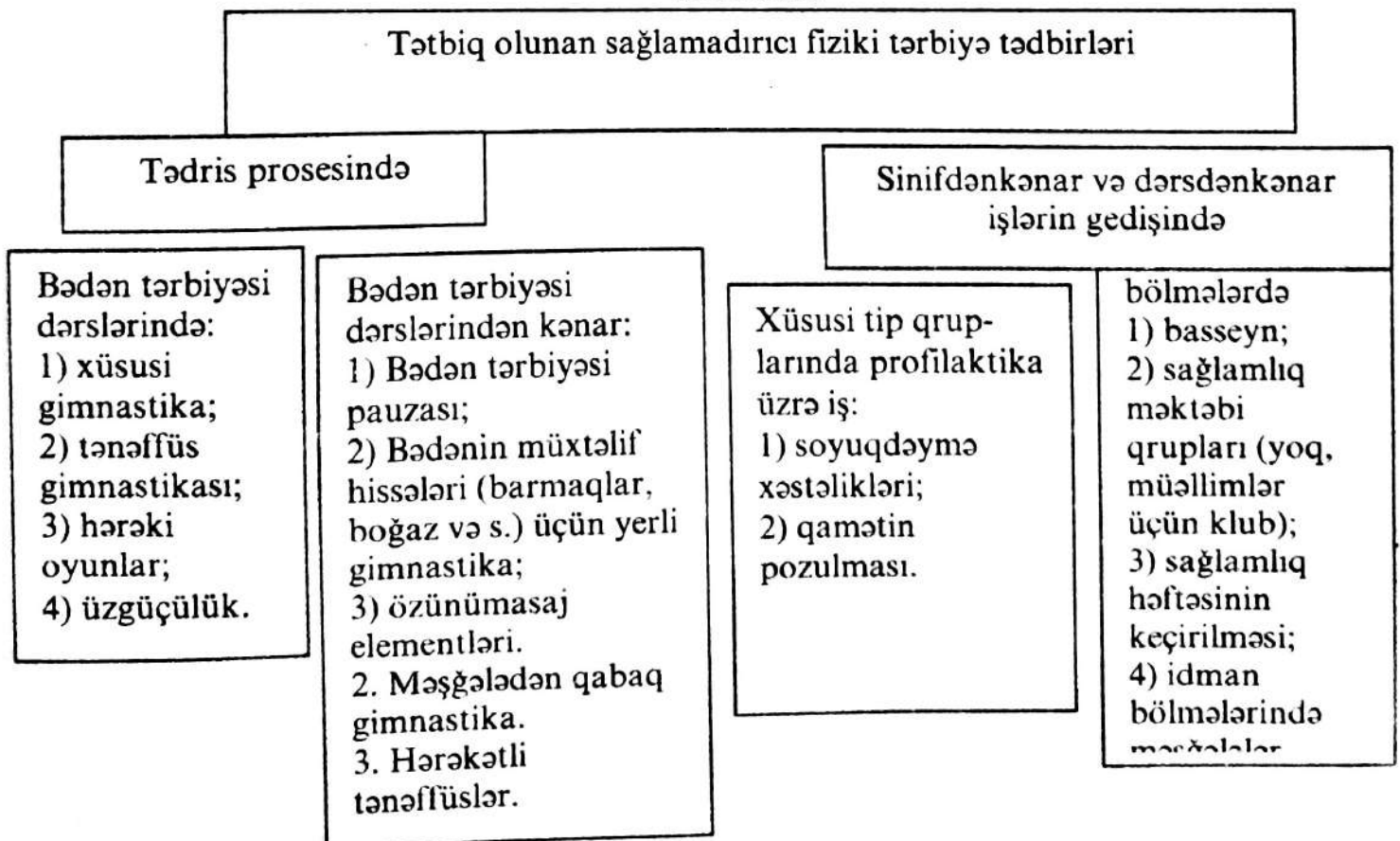
Strelnikovaya görə tənəffüs gimnastikası qısa və fəal nəfəsalma zamanı hava cərəyanının köməyi ilə massaj effektinin əmələ gəlməsinə əsaslanır.

Qoyulan məsələnin həlli üçün tənəffüsün verilməsində müxtəlif səslərin, şe'r misralarının tələffüzü ilə bağlı oyun xarakterli tapşırıqlar və oyunlar, bronxospazmanın azalmasına səbəb olan səsli gimnastika tətbiq edilir.

Fasiləli qaçış, hərəkətlərin zəifləməsinə doğru növbələşmə ilə qaçış, tənəffüs hərəkətləri ilə bağlı oyunlar faydalıdır. Bu – istilik tənzimləmə, xarici tənəffüs funksiyalarının yaxşılaşmasına gətirib çıxarır. Bronxciyər xəstəliklərinin profilaktikası üçün qamətin pozulması və ağızda dişlərin vəziyyətinin normallaşmasını təmin edən oyunlar tətbiq olunur.

Yerli gimnastika bədəndə tez əl çatan bioaktiv nöqtələrin mexaniki qıcıqlandırılmasının köməyi ilə sağlamlaşdırmağa istiqamətlənir. Onun əsasında dəqiq özünüməşaj durur.

Sağlamlaşdırıcı fiziki tərbiyə tədbirləri kompleksinin strukturu

Şagirdləri sağlamlaşdırmaq cəhdi, onların məktəb divarları içərisində olmasını asanlaşdırmaq üçün I-III sinif şagirdləri üçün gün rejiminə bədən tərbiyəsi pauzaları, məşğələdən əvvəl gimnastika və hərəkət tənəffüslər daxil edilir. Lakin onlar gözlənilən müsbət nəticəni vermədi. Onların köməkliyi ilə ancaq məktəblilərin hərəkət aktivliyinin həcmi bir qədər artırmaq mümkün olub. Effektivliyi artırmaq məqsədi ilə tərəfimizdən məktəblilərin sağlamlığına və koordinasiya qabiliyyətlərinin inkişafına yönəldilmiş kompleks tədbirlər hazırlanmışdır. Onların əsasına müxtəlif şərq sistemindən götürülmüş fiziki hərəkətlər, o cümlədən psixofizioloji təsirin qeyri-ənənəvi progressiv üsulları – dəqiq və klassik özünüməşajın elementləri: bədənin müxtəlif hissələri üçün (barmaqlar, boğaz və s.) yerli gimnastika, bədən tərbiyəsi pauzalarında tətbiq olunan A.N.Strelnikovaya görə tənəffüs hərəkətləri daxildir.

Bədən tərbiyəsi pauzaları özündə 9-10 hərəkəti birləşdirib, hər dərsdə 15-20 dəqiqədən bir (bəzi siniflərdə musiqinin təsiri altında) keçirilir. Yerinə yetirilmə vaxtı 2-3 dəqiqədir. Hər bir kompleksin sağlamlaşdırıcı effekti sadalanan üsulların bir-birinə uyğunlaşmasına əsaslanır.

Bədən tərbiyəsi pauzalarının əsaslandırılması və aparılması metodikası:

- hərəkətlər və digər komponentlərin təsiri sinifdə asılır;

- müəllimlər bütün materialları (nəzəri əsasları daxil etməklə) seminarlarda öyrənirlər;

- kompleksi fizorqlar və onların köməkçiləri mənimsəyirlər.

Məşğələdən qabaq gimnastikaya ümumi rəhbərliyi növbətçi müəllim həyata keçirir. Məktəbdə gimnastikanın həyata keçirilməsində biz rekreasiya və ya sinif otaqlarından istifadə edirik. Şagirdlər 10 dəqiqə müddətində məşğul olurlar. Məşğələləri ibtidai sinif müəllimləri, bədən tərbiyəsi müəllimləri, sinif təhkim olunmuş qabaqcıl yuxarı sinif şagirdləri aparırlar. Gimnastikanın əsas materialı – əşyasız ümumi inkişafetdirici hərəkətlərdir. Əgər biz gimnastikanı meydançalarda (isti vaxtda) aparırıqsa, onda kompleksə estafetləri, oyunları, tullanmaları daxil edirik.

Şagirdlərin gün rejimində hərəkətli tənəffüs, böyük tənəffüsdə hərəkətli oyunların keçirilməsi böyük sağlamlaşdırıcı mənə kəsb edir. Oyunlar – dərslər arasında yaxşı istirahətdir; onlar yorğunluq hissi aradan qaldırır, əsəb sistemini tənzimləyir, emosional vəziyyəti yaxşılaşdırır və iş qabiliyyətini yüksəldir. Bir qayda olaraq oyunlar və məşğuliyyət mürəkkəb deyil. Biz elə oyunlardan istifadə etməyə çalışırıq ki, onların qaydaları uşaqlara gedişi pozmadan oyuna girməyə və ondan çıxmağa icazə verir.

Sinifdənkənar işlərin vəzifəsi şagirdlərin maraqları əsasında konkret idman növündə hərəkət bilik və bacarıqların arsenalının genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsidir. Sağlamlığın möhkəmləndirilməsi orqanizmin bərkidilməsindən ibarətdir.

1996/97-ci tədris ilində II-III sinif şagirdləri üçün üzgüçülük üzrə məşğələlər təşkil olunub. Bundan əlavə, hazırlıq və xüsusi tibb qruplarının bir sıra şagirdləri həkim müayinəsindən sonra üzgüçülük məşğələlərinə buraxılıb, hansıki müəyyən effekt verib. Üzə bilməyən 104 şagirddən yalnız 5-i üzməyi

öyrənə bilməyib. Üç ay ərzində uşaqlar xəstəlik səbəbindən bir məşğələ də buraxmayıblar. Üzgüçülük məşğələləri orqanizmin bütün sistemlərinə yaxşı təsir göstərir.

Məktəbdə üç il ərzində sistemativ olaraq sağlamlıq həftəsi – idmanın hər hansı növünə (plan üzrə) həsr olunmuş on günlük keçirilir. Ongünlükdə I-III sinif şagirdləri də iştirak edirlər. Bu viktorinalar, ünsiyyət saatları, yarışlardır.

Bundan başqa məktəbdə şagirdlərin sağlamlığına yönəldilmiş bir sıra idman dərnləri və bölmələri işləyir (ritmika, sağlamlaşdırıcı gimnastika, basketbol, güləş və s.).

Beləliklə, məktəbimizdə sağlamlaşdırma kompleksinin aktual vəzifəsi soyuqdəymə xəstəliklərinin profilaktikası probleminin həllinə yönəldilmişdir. Təhlil və eksperimental yoxlama göstərdi ki, bu kompleksin məktəbdə bütövlüklə tətbiq olunması nəticəsində eksperimental sinifdə şagirdlərin xəstələnməsi azalmış və onların sağlamlıq vəziyyətində müsbət irəliləyiş olmuşdur.

Bizim fikrimizcə hazırki istiqamətdə işin müvəffəqiyyətinin əsas səbəbi onun sistemli aparılmasıdır. Bu özünü onda göstərir ki, bədən tərbiyəsi tədbirləri məktəbdə valeoloji işlərin sisteminə daxil olur, hansında ki, sağlam həyat tərzini normalarında təlimin həm tərbiyəvi, həm təhsil və bilavasitə sağlamlaşdırıcı aspektləri nəzərə alınır.

Həmçinin sistemlik fiziki tərbiyə tədbirlərinin kompleksliyində özünü göstərir, uşaq onlarla:

- adi dərslərdə;
- bədən tərbiyəsi dərslərində;
- tənəffüslərdə;
- dərskənər vaxtda.

Məktəbdə və ondan kənar (bədən tərbiyəsindən ev tapşırıqlarını yerinə yetirərkən, maraqlı tapşırıqlar və oyunları könüllü surətdə təkrar etməsi və s.) əhatə olunur. Əlavə sağlamlaşdırma ehtiyacı olan uşaqlara differensial yanaşma – geniş dərəcədə sağlamlaşdırıcı tədbirlər tətbiq olunur.

Problem üzrə işlərin sonrakı inkişafı şagirdlərdə maksimum dərəcədə müsbət emosiyalar yaradan sağlamlaşdırıcı tədbirlərin keçirilməsi formalarını genişləndirməkdə görünür. Bununla yanaşı, məqsəd, bir tərəfdən, bu tədbirlərin soyuqdəyməyə qarşı profilaktik effektini genişləndirmək, digər tərəfdən psixi-sinir gərginlik səviyyəsini azaltmaqdır. Psixi-sinir pozğunluqlarının profilaktikası–məktəblilərin sağlamlaşdırılması işində həlli planlaşdırılan növbəti məsələdir.

* * *

AZƏRBAYCAN POEMALARINDA TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Rafiq Yusifov,
filologiya elmləri namizədi

Bütün bədii əsərlərdə, o cümlədən ədəbiyyatımızın aparıcı ədəbi növlərindən biri olan poema janrında təlim-tərbiyə məsələləri həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Klassiklərimizdən Xaqanın, Nizaminin, Füzulinin, eləcə də orta əsrlərdə, xüsusən XIX əsrdə yaşayıb, yaradan Azərbaycan yazıçılarının əsərlərində insanların təlim-tərbiyəsi məsələləri bu və ya digər şəkildə öz bədii əksini tapmışdır.

XX əsr isə xalqımızın ictimai-siyasi, mədəni, intellektual həyatında son dərəcə mühüm bir yüzillik kimi qalmışdır. Azərbaycan müəllimlərinin ilk qurultayından sonra yeni nəslin təlim-tərbiyəsi məsələsi ön plana çəkilmiş, həyatın bədii əksini verən sənət əsərləri meydana gəlmişdir. Yeni yaranan uşaq ədəbiyyatı nümunələri gənc nəslin təlim-tərbiyəsində, onların mə'nəvi-əxlaqi tərəqqisində, dünya görüşlərinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Öz qələmlərini müxtəlif ədəbi janrlarda sınayan Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında poema aparıcı janrlarından biri olmuşdur ki, bu da təsadüfi deyildir. Zəngin tarixi ənənəyə malik olan bu janr sənətkarlara uşaqların həyatının maraqlı lövhələrini canlandırmaq, onların mükəmməl bədii obrazlarını yaratmaq imkanı verir. Uşaq üçün görümlülük, süjet, hadisə əsas olduğundan təhkiyə üslubunda yazılmış poemalar, nağıllar daha çox maraq doğurur.

Müxtəlif ədəbi nəsilləri təmsil edən Azərbaycan şairlərindən S.Vurğun, M.Müşfiq, R.Rza, M.Rahim, M.Dilbazi, M.Rzaquluzadə, T.Elçin, Q.Qasımzadə, Ə.Kərim, T.Mahmud, M.Günər, İ.Tapdıq, Z.Xəlil, M.Aslan, M.Namaz, A.Kəmərlı, E.Baxış, Q.İsabəyli və başqalarının uşaqlar üçün yazdıqları poemalar, mənzum nağıllar mövzu rəngarəngliyi, bədii sənətkarlıq məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Poemaların əksəriyyətində Xeyirlə Şərin ədəbi-əzəli münafişesinin bədii əksi ön planda durur. Nüvəsində Xeyirlə Şərin mübarizəsi dayanan konfliktlərin bədii həlli tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, belə əsərlərdə uşaq ədəbiyyatı üçün son dərəcə vacib olan bir mövzu – xeyirxahlıq, mərdlik təbliğ olunur.

S.Vurğunun «Ayın əfsanəsi», «Qız qayası», «Bulaq əfsanəsi» poemalarında folklor motivləri güclüdür. Bu poemalarda folklor süjetləri əsasında mə'nəvi-əxlaqi problemlərdən söhbət açılır. Mikayıl Müşfiqin «Vuruşmalar», «Qaya», «Şəngül, Şüngül, Məngül», «Kəndli və İlan» poemaları çoxdan yazılmalarına baxmayaraq, indi də sevilə-sevilə oxunur. Ona görə ki, bu əsərlər həssas şair müşahidəsinin, yaradıcılıq axtarırlarının yekunu kimi meydana gəlmişdir. Bu əsərlərdə şair uşaqlara müharibənin bəşəriyyətə gətirdiyi fəlakətlərdən danışır.

S.Vurğunun, M.Müşfiqin folklor materiallarına yaradıcı yanaşmaları, hadisələri müasir dövrlə əlaqələndirməyə çalışmaları, mövzuya uyğun forma tapmaları onların əsərlərinin uğurunu şərtləndirən cəhətlərdəndir.

Həyatın geniş epik lövhələrini əks etdirən bədii əsərlərdə, hər şeydən əvvəl, xarakter olmalıdır. Ona görə ki, xarakterlərin mübarizəsi dramatism doğurur. Xərkətsiz isə heç bir dramatik başlanğıcdan söhbət gedə bilməz. Bu sözlər

uşaqlar üçün yazılmış poemalara da aiddir. Təcrübə göstərir ki, uşaqlar kəskin dramatik konfliktə malik əsərləri daha maraqla oxuyurlar.

M.Seyidzadə folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnən yazıçılarımızdandır. Onun poemalarının, mənzum nağıllarının əksəriyyətinin bədii konfliktə xeyirlə şərin arasındakı münaqişəni əks etdirir. «Qoçaq Yaşar»da münaqişə Yaşarla Baltadış, «Çəkməçi»də Fərhadla zalım, xəbis şah, «Yel yerişli dayça»da zəhmətkeş Piri ilə evlər yıxan Orxan, «Su pərisi»ndə balıqçı İlqarla ölkənin şahı arasındakı ziddiyyətlərin bədii in'ikası öz əksini tapır.

Poemalarda konfliktin bədii həlli də son dərəcə təbii olmalı, hadisələrin ümumi inkişafından doğmalıdır. Ona görə ki, bu mübarizədə kimin (Xeyirin, ya Şərin, tənbelin və qoçağın, mərdin və ya namərdin) qələbə çalmasının böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan poemalarının əksəriyyətində xeyirxahlığı təmsil edən qüvvələr şərin təmsilçilərinə qalib gəlirlər. Ona görə də bu tipli əsərlərin uşaqlara oxunması böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olur.

M.Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı poemalar və mənzum nağıllar da maraqlı doğurur. «Reyhan», «Xeyir və şər», «Balaca dostlarım», «Sevinc dünyası», «Babaların su həsrəti», «Qardaşlar», «Günəş eşqi» və s. bu kimi əsərlərin mərkəzində xeyirlə şərin mübarizəsi dayanır. Şair maraqlı süjetlər, hadisələr vasitəsilə uşaqları düzlüyə, doğruculuğa, vətənpərvərliyə, xeyirxahlığa səsləyir.

M.Rzaquluzadə uşaqlar üçün poemalar, nağıllar yaradarkən təkcə nağıl intonasiyasını saxlamaqla kifayətlənmir, xalqdan almış süjetləri dövrün tələbi ilə yeni istiqamətdə işləyir. Onun rəvayətlərdən istifadə edərək yazdığı «Torağay», «Gözəllik», «Aslan ürəyi», «Rəssam və hökmdar», «Uzun və böyük», «Yuxu dərmanı», «Adam-alim», «Qoruqçu», «Uşaq və at», «Körpələr», «Qurbağacıq», «Dirrik suyu», «Şirin bulaq» və s. əsərlərin hamısı məzmunca ibrətamizdir, tərbiyəvi xarakter daşıyır. Şair balaca oxucularına heç kəsi yamsılamamağa, məddahlıq etməməyə, təmizliyə, saflığa, böyüklərə hörmət etməyə, təbiəti sevməyə səsləyir. Bu əsərlərdə nacinslik, lovgalıq, sözünün yerini bilməmək, natəmizlik, qorxaqlıq, nadanlıq tənqid hədəfi seçilir.

R.Rzanın «Təranənin oyuncaqları», «Heyvanların yuxusu», «Yaşıl Dəryalar qızının cehizi» tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əsərlərdəndir. Bu poemalarda müəllif uşaqların bədii obrazını yaradır, onların arzu və düşüncələrini bədii təsvirin mərkəzinə gətirir. Əfsanəvi mövzuda yazılmış sonuncu poemada isə yaşıllığı, təbiəti qorumaq, dünyanı gözəlləşdirmək ideyası ön plandadır.

Uşaqları əməyə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək ədəbiyyatın qarşısında duran başlıca vəzifələrdəndir. Sadəcə əmək mövzusunda əsər yazmaqla, aktual mövzu arxasında gizlənməklə bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Aktual mövzu öz yüksək bədii həllini tapanda əsər müvəffəqiyyətli və sirayətədirici olur. S.Vurğunun «Muğan», N.Xəzrinin «Günəşin bacısı», «Sumqayıt səhifələri» poemalarının qəhrəmanları öz şərəfli əməyi ilə ucalan insanlardır. Teymur Elçinin «Küsdü, barışdı Mərcan», Əli Kərimin «Dənizdə şəhər», Tofiq Mahmudun «Qəhrəman» poemalarında əməyə məhəbbət motivləri güclüdür.

Vətənpərvərlik tərbiyəsində də bədii ədəbiyyatın təsir gücü böyükdür. Bu mövzuda yazılmış poemalar içərisində Fikrət Sadığın «Vətənin əl boyda daşı» poemasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu poema istər məzmunu, istərsə də ideya-bədii keyfiyyətləri ilə öz aktuallığını heç vaxt itirməyən əsərdir. Düşmən elçisinin əvvəlcə Metedən poladüz göy qılıncı, sonra göydəmir atı, daha sonra «Ölü çöl»ü

istəməsi fonunda əfsanəvi qəhrəmanların xarakteri mərhələ-mərhələ açılır. İstər poemaya nəsrə yazılan giriş, istər proloq, istər uşaqların mərə-mərə oyununun təsviri və s. babalarımızın həyatı, məişəti, vətən sevgisi haqqında poetik salnamə yaratmaq arzusuna xidmət etmişdir. Poemada şair qədim türk xalqlarının tarixi keçmişinə nağıl, əfsanə, rəvayət prizmasından baxmışdır.

Tofiq Mirzənin «Bir topa daş», Aslan Kəmərlinin «Yadigar» nağıl poemaları da vətənpərvərlik mövzusunda yazılmışdır. İndi vətənpərvərlik mövzusunda yazılan əsərlərə böyük ehtiyac olsa da, təəssüf ki, son illərdə qələm sahiblərimiz bu sahədə qeyri-fəallıq göstərirlər.

Təbiət gözəlliklərini uşaqlara sevdirmək, ağaclar, quşlar, heyvanlar haqqında poetik bir dillə söhbət açmaq həm balaca oxucuların dünyagörüşlərinin genişlənməsinə, həm də onların estetik zövqlərinin formalaşmasına mühüm köməkdir. Bu baxımdan İlyas Tapdıqın «Meşənin mahnısı» poeması diqqəti cəlb edir. Əsərdə təbiəti göz bəbəyi kimi qoruyan meşəbəyinin, habelə Azərbaycan təbiətini vurğunluqla tərənnüm edən Səməd Vurğunun maraqlı bədii obrazı yaradılıb.

Tofiq Mahmud təbiəti duyan, onu vurğunluqla tərənnüm edən, hər otu, hər çiçəyi xarakterik cizgilər vasitəsilə balaca oxuculara təqdim edən şairlərimizdəndir. Bu baxımdan onun «Meşənin rəngləri» adlı poeması daha çox diqqəti cəlb edir. Bədii sözün qüdrətinə arxalanan şair meşənin bir-birinə bənzəməyən lövhələrini yaradır. Bu lövhələr tez-tez dəyişdiyindən təsvirlər yorucu təsir bağışlamır. Şair gah yağışlı, gah dumanlı-çiskinli, gah günəşli havada, gah səhər, gah günorta, gah axşam, gah da gecə vaxtı oxucunu meşəyə qiyabi səyahətə aparır. Bir-birinə bənzəməyən lövhələr meşəni tam təsəvvür etmək imkanı yaradır.

«Abşeronun sahilləri» poemasında Orxan və Süsənin yaddaqalan bədii obrazı yaradılmışdır. Şair Abşeronun özünəməxsus gözəlliklərinə bu balaca qəhrəmanların gözü ilə baxmağa çalışmış, hadisələrə maraqlı, uşaq xarakterinə uyğun bədii forma tapa bilmişdir.

T.Elçin, F.Sadıq, H.Ziya, M.Aslla, Z.Xəlilin, M.Namaz, E.Baxış və Q.İsabəylinin poemalarında folklor motivləri olduqca güclüdür. Yaxşı cəhətdir ki, bu şairlər xalq arasında yayılmış hər hansı nağılı, əfsanəni nəzmə çəkmək yolu ilə getmir, xalq yaradıcılığından yaradıcı şəkildə bəhrələnirlər. Onların əsərlərinin süjet və kompozisiyasından, bədii formasından çox ideya-məzmunu, ruhu folklorə yaxındır. Bu şairlərin qələmindən çıxmış poemaların əksəriyyəti xalq yaradıcılığını mükəmməl bilən, uşaq psixologiyasına yaxından bələd olan sənətkar təxəyyülünün məhsuludur.

T.Elçinin «Toğrul babanın nağıl ağacı» poeması ayrı-ayrı ibrətamiz nağılların birləşməsindən yaranmışdır. Əsərə verilmiş bu obrazlı ad poemanın ideya və məzmununu dərindən anlamağa kömək edir. Uşaqlar öz kökləri ilə torpağa, xalqın adət-ənənələrinə möhkəm bağlanan bir ağacın – Toğrul babanın başına toplanıb, onun nağıllarını maraqla dinləyirlər.

Nağıl formasında yazılmış əsərləri uşaqlar daha maraqla oxuyurlar. Ancaq babalar heç vaxt nağıl söyləmək xətrinə nağıl söyləməyiblər. Nağıllarda həmişə dərin ictimai məna olmuş, xalqın arzu və istəkləri bu və ya digər şəkildə onlarda öz bədii əksini tapmışdır. T.Elçinin «Səyahət» poeması bütünlükdə şair təxəyyülünün məhsuludur. Əsərin mövzusu isə keçmişdən deyil, müasir həyatımızdan götürülmüşdür.

Həyatın, cəmiyyətin inkişafı ilə bərabər müasir insanın, o cümlədən uşağın da xarakterində müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlir. İndiki uşaq otuz-qırx il bundan

əvvəlki uşaq səviyyəsində deyildir. Onun yaşayış tərzi də, dünyagörüşü də, həyata münasibəti də əvvəlki illərin uşaqlarından əhəmiyyətli dərəcədə seçilir. Tez-tez valideynlərdən bu sözləri eşidirik: «İndiki uşaqlar mö'cüzədir».

Şairlərimiz, yazıçılarımız heç vaxt bu həqiqəti – indiki uşaqların mö'cüzə olduqlarını unutmamalı, yeni dövrün uşaqları üçün yeni tipli əsərlər, poemalar yazmalıdırlar. İndiki uşaqların həyatına həsr olunmuş, onların mükəmməl bədii obrazı yaradılmış poemalara böyük ehtiyac vardır. Ümid etmək istərdik ki, XXI əsrdə şairlərimiz balalarımızın sevincinə səbəb olan, onların mə'nəvi-əxlaqi təkamülünə kömək edən, milli mənlük şüurunun öyanmasına zəmin yaradan, bədii dəyəri ilə diqqəti cəlb edən əsərlər yaradacaqlar.

AİLƏ TƏRBİYƏSİ BAXIMINDAN ATALAR SÖZLƏRİNİN ETNOPEDAQOJİ TƏHLİLİ

İsmayıl Əliyev,
dosent

Dil, ədəbiyyat, tarix, sənət, adət-ən'ənələr və s. hər bir millətin varlığını sübut edən amillərdir. Eyni millətə mənsub insanlar ümumi mədəni dəyərlərə malik olmaqla onların tə'siri altında yaşayır, şəxsiyyət kimi formalaşırlar.

Mövcudluğunu qoruyub saxlamağa çalışan hər bir millət həyatı boyu iki mühüm prosesi nəzarət altında saxlayır və cəmiyyətin qarşısında bir nömrəli vəzifə kimi qoyur: millətin, xalqın tarixən malik olduğu mədəni dəyərlərin öyrənilməsini və bu sahədə öyrənilmişlərin böyüyən nəslə öyrədilməsini.

Şifahi yaradıcılıq abidələri həm xalqın malik olduğu mədəni dəyərləri mühafizə edir, həm də ayrı-ayrı tarixi dövrlərin xüsusiyyətlərini, xarakterik cizgilərini indiki nəslə çatdırır. Belə nümunələrdən biri də atalar sözləridir. İlk dəfə kim tərəfindən deyildiyi bəlli olmayan, bir çox nəsillərin əsrlər boyu qarşılaşdıqları müxtəlif hadisələr və təcrübələrdən yaranan bu sözlər xalq tərəfindən tez mənimsənilir və sonrakı nəsillərə ötürülür. Cəmiyyət həyatının elə sahəsi yoxdur ki, atalar sözlərində əks olunmasın.

Atalar sözləri xalqın gündəlik həyatından götürüldüyündən, inkaredilməz həqiqəti yığcam əks etdirdiyindən uzun müddət yadda qalır və çox böyük tərbiyəvi tə'sir gücünə malik olur.

Millətin mənlüyünü, xalqın kimliyini, mə'nəvi qüdrətini, fikir çevikliyi, bəşəri sambalını özündə əks etdirən atalar sözləri fəlsəfə, sosiologiya, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, etnoqrafiya, tarix, psixologiya kimi elmlərin tədqiqat obyektinə ola bilər. Bu elmlər arasında etnopedaqogikanın xüsusi yeri var. Ölkəmizdə bu sahənin ilk tədqiqatçıları olan Ə.Həşimov və F.Sadiqov göstərmişlər ki, «atalar sözləri və məsələlər xalq pedaqogikasının ən çox yayılmış və ən dərin mə'nəli nümunələridir. Hər bir atalar sözü və məsələ aforizm halında olan tələkkürdür. Atalar sözlərinin və məsələlərin, demək olar ki, hamısı tərbiyəvi kodekslərdir. Onlar insanın zəhnini inkişaf etdirməkdə, əxlaqını cilalamaqda misli bərabəri olmayan tərbiyə vasitəsidir» (Ə.Həşimov, F.Sadiqov. Azərbaycan xalq pedaqogikası antologiyası. Bakı, 1993, səh. 64). Onlar atalar sözlərini tərbiyənin müxtəlif sahələri üzrə təsnif etmişlər.

Tərbiyə işində ailənin əhəmiyyətli həlqə olduğunu nəzərə alaraq, biz bu yazıda ailə tərbiyəsinə dair atalar sözlərinin etnopedaqoji mahiyyətindən bəhs etmək istəyirik. Yeri gəldikcə istifadə olunmuş atalar sözlərinin izahını verməyə də cəhd göstərmişik.

Ailə tərbiyəsinin çox mühüm vəzifəsi, birinci növbədə, uşağın normal fiziki inkişafını təmin etməkdir. Uşaqların fiziki inkişafı ilə əlaqədar xalq təcrübəsini özündə hiş edib saxlayan atalar sözləri çoxdur:

Dörd göz bir uşaq üçündür.

Uşaq yığıla-yığıla böyüyər.

Uşaqlar yeyəndən sonra, böyüklər yatandan sonra sağlam olurlar.

Uşaqlar uyuya-uyuya böyüyər, qocalar uyuya-uyuya ölər.

Uşaq evdə böyüyər, balıq göldə.

Bu atalar sözlərində uşağın fiziki inkişafından bəhs edilir. «Uşaq evdə böyüyər, balıq göldə» deməklə ona işarə edilir ki, balığın böyüməsindən ötrü münasib şərait hər hansı su yığınağı deyil, məhz göl olduğu kimi, uşağın böyüməsi üçün də ən yaxşı mühit evdir, ailədir, çünki burada uşağın sağlam böyüməsindən ötrü isti ocaq, yaxşı qulluq, normal yuxu üçün şərait, hər şeydən ümdəsi isə, balasının normal inkişafı üçün hər cür zəhmətə hazır olan ata-ana qayğısı var. «Dörd göz bir uşaq üçündür» kəlamı da valideynlərin uşağın böyüməsində qayğısını, məs'uliyətini göstərir.

«Uşaqlar yeyəndən sonra...sağlam olurlar» ifadəsi ailədə uşaqların qidalanmasının daim diqqət mərkəzində saxlanmasının vacibliyini göstərir, lakin uşaqların sağlam böyümələri üçün təkə qidalanmaq kafi deyildir. Uşağın normal yuxusunun təmin olunması vacibdir. Təsadüfi deyil ki, «Çağının əlinin içini təmizləməzlər, onda yuxusu qaçar» deyirlər. Müasir elmi araşdırmalar göstərir ki, çağalıq dövründə uşaq normal böyüməkdən ötrü gündə azı 15 saat yatmalıdır. Buna görə də ulu atalar «uşaq uyuya-uyuya böyüyər...» demişlər. Yaşa dolduqca hərəkət etməyin vacibliyini göstərmək istəyən atalar «qocaların uyuya-uyuya öləcəklərinə» işarə etmişlər.

«Uşaq yığıla-yığıla böyüyər» atalar sözü də fiziki inkişafın təşkili baxımından əhəmiyyətlidir. Bu atalar sözü uşağa erkən müstəqilliyin verilməsini tələb edir. Uşağın müəyyən müddət yığılıb-durma hərəkətlərindən sonra onda yerimək vərdişi yaranır. Bu atalar sözünə əsasən gənc valideyn öyrənir ki, uşağın yığılması adi haldır, qoy o, yığılanda, özü dursun ki, zəhmətə alışsın, dözümlü olsun. Təcrübə göstərir ki, uşaq yığılan kimi valideyn «off» deyərək, onu qaldırdıqda uşaq həmişə kömək gözləyir, ağlayır, ərköyünlük edir.

Ailə tərbiyəsinə dair atalar sözlərinin əksəriyyəti uşaqların tərbiyəsində valideynlərin həlledici rola malik olduğunu göstərir. Uşağın taleyi, gələcək həyatı üçün heç kim ata-ana qədər maraqlı ola bilməz, çünki onlarda Allahın verdiyi əbədi övlad sevgisi, övlad məhəbbəti vardır.

Min xala yığılsa da, bir ananı əvəz edə bilməz.

Ana bala ucundan özünü oda yaxar.

Ata oğlunun pisliyini istəməz.

Ananın canı övladdadır.

Uşağı yemək böyütməz, fərəh böyüdür.

Deməli, ailə tərbiyəsində sonsuz valideyn məhəbbəti, sevgisi heç şeylə əvəz edilə bilməz. Uşağa bu sevgi daha çox anada və atada olur. Atalar «Ana bala ucundan özünü oda yaxar», «Ananın canı övladdadır» dedikdə, məhz uşaqlara belə sevginin göstərilməsini, uşaqların daim bu sevgini duymalarının zəruriliyini nəzərdə tutmuşlar. Uşağın bütün sonrakı həyatında bu sevginin izləri həmişə qalır.

«İnsan oğlu sevmə qabiliyyətini sevilə-sevilə qazanır. Sevmədən öncə sevilməyi öyrənir. Türkcəmizdə bunu bəlli edən atalar sözü tapa bilərik: «Sən seversən yavrunu, o da sevər yavrusunu» sözü bu gerçəyi vurğulamağa yetər... Adam yetərinə almadığını başqaları ilə paylaşa bilməz... Cocuqluqda sevginin ana və ata kimi bir-iki qaynaqdan alınması önəmlidir» (Atalay Yörüköglü. Cocuq ruh sağlığı. Ankara, 1986, səh. 137).

«Min yığılsa da, bir ananı əvəz edə bilməz», «Bir uşağın qırx dayəsi olsa, ya kor olar, ya topal» kimi atalar sözləri uşağın məhz ata-ana tərəfindən tam sevgiylə əhatə oluna biləcəyini göstərir. Onu da qeyd edək ki, digər insani keyfiyyətlər kimi övlad sevgisi də hüdudsuz, məhdudiyətsiz deyil. Bu münasibətdə ağılın iştirakı valideynin öz uşağına sevgisini məqsədyönlü etməyə imkan verir. Zaman keçdikcə, uşaq sevilməyi ilə yanaşı, ondan nəse umulduğunu, nəse tələb edildiyini də başa düşməlidir. Valideynlər bilməlidirlər ki, tələbsiz yalnız sevgi ilə uşaqda arzu olunan keyfiyyətlər yarana bilməz. Bu atalar sözlərinə diqqət yetirək:

Uşağım əzizdir, tərbiyəsi ondan da əzizdir.

Ananın ərköyün oğlu hambal olar.

Qız anadan öyüd görməsə, ana olmaz.

Oğul atadan görməyincə səfərə çıxmaz.

Qız anadan görməyincə, süfrə açmaz.

Ata olmaq asandır, atalıq etmək çətin.

Ana qızına taxt verər, ata oğluna baxt.

Qızı anası öyrədən.

Atalar nə əkilər, oğullar onu biçiblər.

Böyük danışanı kiçik götürər.

Ana tökəni bala yığar.

Bu atalar sözləri valideynlərin uşaqların tərbiyəsində məs'uliyət daşdıqlarını, övladların gələcək həyatlarının həm də ata-anadan asılı olduğunu vurğulayır. «Uşağım əzizdir, tərbiyəsi ondan da əzizdir» deyərəkən, ulularımız göstərmişlər ki, övladı sevməklə iş bitmir, onun sevilən, sayılıb-seçilən, əziz olmasından ötrü tərbiyəsinə daha çox fikir verilməlidir. Uşağı ancaq sevmək onu ərköyün edər ki, bu halda da: «Ananın ərköyün oğlu hambal olar».

Azərbaycan atalar sözlərində ailədə uşaqlara sevgi, valideyn məs'uliyəti və nümunəsi ilə yanaşı, övladların da qarşılıqlı məs'uliyət daşıma ruhunda tərbiyə olunmalarının zəruriliyi öz əksini tapmışdır.

Cənnət anaların ayaqları altındadır.

Atana necə baxarsan, övladın da sənə elə baxar.

Ata-anasını dinləməyən övlad, üzəngiyə yatmayan at.

Ata-anaya kəm baxanın kəndiri kəsilər.

Atanın üzünə durmazlar.

Ata sözünü tutmayıanı biyabana atarlar.

Oğul ata sözünü iki eləməz.

Ata-ana sözünə baxan – «neyləyim» deməz.

Ata-ana sözünə baxmayan külxanada yatar.

Yaxşı övlad ata-ananın fərəhidir.

Yaxşı övlad atasını vəzir eylər, pis övlad rəzil.

Ata-ana üzünə ağ olan hər iki dünyada lənətlənər.

Azərbaycanda tarixən ata ilə övladları arasında qorunub saxlanan əxlaqi pərdə «oğulun atanın bir sözünü iki elməsin», «atanın üzünə durma»sını qeyri-mümkün edir. Yuxarıdakı atalar sözlərinin bir çoxu övladlıq borcunu yerinə yetirməməyin nə ilə nəticələndiyini görən nəsillərin ibrətamiz xəbərdarlığıdırsa, digər tərəfdən hər bir ailədə valideyn nüfuzunun yaratmağın, qoruyub saxlamağın sınılanmış tərbiyəvi vasitəsidir.

«Ata-ana haqqı – tanrı haqqıdır», «Ata-ana üzünə ağ olan hər iki dünyada lənətlənər», «Cənnət anaların ayaqları altındadır» kimi ifadələr isə ata-ana nüfuzunu müqəddəsliyə qədər qaldırmağa xidmət edir.

Ailə tərbiyəsi haqqında deyilmiş atalar sözlərinin bir qismi də ailədə böyük-küçük münasibətlərinə aiddir. Azərbaycanlı ailəsində yaş senzi həmişə gözlənilmişdir. Ümumiyyətlə, xalq arasında şəxsiyyətindən, ictimai vəziyyətindən, varlı-kasıblığından asılı olmayaraq, yaşca böyük olanın üstünlüyü həmişə qəbul edilir. Həm də bu üstünlük yaş fərqi çox cüzi olanlara da şamil edilir. Böyüyün yeri bilinməli, sözü keçməli, kiçiklər onunla hesablaşmalıdırlar. Ailə üzvlərinə alqış deyəndə birinci böyüklər nəzərdə tutulur. Ulu Dədə Qorqud deyir: «Ağ birçəkli anan yeri behişt olsun!», «Ağ saqqallı baban yeri ucmaq olsun!».

- Böyüyünə hörmət qoyulmayan ocaq urvatsız olar.

- Böyük danışanda kiçik ağzına su alıb oturur.

- Böyüyün sözündən çıxmazlar.

- Böyüksüz evdə xeyir-bərəkət olmaz.

- Böyüyün böyük yeri var, kiçiyin kiçik.

- Bərəkət harda var? Böyük olan yerdə.

- Yol böyüyündür, su kiçiyin.

- Böyüyə hörmət vacibdir.

- Böyüyə hörmət et, sən də böyüyəcəksən.

Kiçiklərin də özünəməxsus hüquqları vardır ki, düzgün təşkil olunmuş ailə tərbiyəsində bu hüquqların qorunması da əsrlərin sınağından çıxmış təcrübə ilə möhkəmlənmiş, etik normaya çevrilmişdir. Əslində ailədə böyük uşaq olmaq müəyyən məs'uliyyət daşımağı zəruri edir, məcburiyyətə çevirir.

Yaşca böyük uşağın valideynləri tərəfindən ən çox eşitdiyi öyüd, dinlədiyi nəsihət, yerinə yetirməyə borclu olduğu vəzifə həmişə aşağıdakılardan ibarət olur. «Sən böyüksən, özündən kiçiklərin qayğısına qalmaq sənin borcundur. Kiçik bacı və qardaşlarını heç kimin incitməsinə razı olma! Onlara qulluq elə!» və s.

- Hörmət böyükdən kiçiyə qalır.

- Kiçiklərə əl tutmaq, hayan olmaq böyüklük nişanəsidir.

- Böyüklərə böyük, kiçiklərə kiçik kimi davranmaq hörmət gətirər.

- Böyük böyüklüyünü bilməsə, kiçik kiçikliyini bilməz.

- Böyüklərə böyük ol, kiçiklərə göstər yol.

- Uşağa uşaq deyiblər, böyüyə-böyük.

Göstərilən atalar sözləri yuxarıda deyilmiş fikirləri sübut edir.

Atalar sözlərinin tərbiyəvi imkanları deyilənlərlə məhdudlaşmır. Bu müdriklik xəzinəsi şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillər, öyrətmə işinin xüsusiyyətləri baxımından da tədqiq edilməyə layiqdir.

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA DİYARŞÜNASLIQ MATERİALLARINDAN İSTİFADƏ

Oruc Həsənli,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti

Şagird şəxsiyyətinin təşəkkül tapıb formalaşmasında təbiətşünaslıq dərsləri mühüm rol oynayır. III sinfin «Təbiətşünaslıq» dərsləri aşağıdakı sözlərlə başlayır: «Əziz uşaqlar! Bu dərslər yaşadığımız doğma yurdun təbiətini dərinlən öyrənməkdə sizə yaxından kömək edəcək... Mətnlərin məzmununu yaxşı başa düşməyiniz üçün şəkillər və tapşırıqlar verilmişdir... Təbiət hadisələri. Günəş, Ay, ulduz kimi göy cisimlərinin görünüşünü, su, hava və küləyin işini, yaşadığınız yerin bitki və heyvanlarını yalnız müşahidə etməklə öyrənə bilərsiniz.

Təbiəti öyrənmək üçün dərslərdən əlavə kitab, jurnal, qəzet oxumalı, «Gənc təbiətçilər» dərnəyində fəal iştirak etməlisiniz. Uşaqlar, ətraf aləmin-havanın, suyun və torpağın çirklənməsinə yol verməyin, bitki və heyvanları qoruyun».

Müraciətdə öz ifadəsini tapmış «Yadda saxlayın, təbiəti qorumaq Vətəni qorumaq deməkdir» sözləri bir tərəfdən diyarşünaslıq, digər tərəfdən vətənpərvərlik və ekoloji tərbiyə baxımından əhəmiyyətlidir. Vətənpərvərlik hissəsinə malik olmaq şagird şəxsiyyətinin tamlığı üçün həm əhəmiyyətli, həm də zəruridir.

«Təbiətşünaslıq» proqramında giriş mövzusunun tədrisinə ayrılmış 2 saatda fənnin məramı açıqlanır. Həmin dərslərin gedişi zamanı şagirdlərdə belə bir tələbat formalaşdırılır ki, onlar canlı və cansız təbiətdə baş verən hadisələri bilmək üçün müşahidələr aparmalı, ekskursiyalarda olmalı, rastlaşdıqları heyvan, bitki və faydalı qazıntıların adlarını qeyd etməlidirlər.

Naxçıvan şəhəri 11 nömrəli məktəbin müəllimi Səkinə Hacıyeva bu imkanın reallaşması üçün şagirdlərin fəaliyyətini təşkil edir, tapşırıqların icrasına nəzarəti həyata keçirir, onlara lazımı istiqamət və məsləhətlər verir.

«Giriş» mövzusu ilə tanış olan məktəblilər anlayırlar ki, insan təbiətə bələd olmaqla müxtəlif bitkiləri becərməyi, onları çoxaltmağı, heyvanlara qulluq etməyi, bol məhsul almağı öyrənir. Müəllim təbiəti öyrənməyin insanların sağlamlığının qorunması sahəsində roluna da xüsusi diqqət yetirir. Uşaqlara başa salır ki, hava nə qədər təmiz olarsa, su və torpaq çirklənməzsə, xəstəliklərin sayı azalar. Havanın zəhərlənməsi, su və torpağın çirklənməsi isə sağlamlığımıza ziyan vurur. Şagirdlər öyrənirlər ki, dünyada canlı aləmin mövcudluğu üçün mühitin böyük əhəmiyyəti var. Onlara mə'lum olur ki, mühit anlayışına yaşadığımız ərazi, hava, su, torpaq, bitki, heyvanlar daxildir.

III siniflərdə təbiətşünaslıq dərslərinin müşahidəsindən və təhlilindən görünür ki, mətnlər diyarşünaslıq baxımından material verir, eyni zamanda kiçik yaşlı məktəblilərin tərbiyəsinin səmərəli qurulması və şagird şəxsiyyətinin formalaşması üçün geniş imkanlar açır.

Payız ekskursiyalarına çıxan uşaqlar bu fəsildə doğma diyarda gedən dəyişiklikləri müşahidə edir, günlərin getdikcə qısalmasının, tez-tez yağışların yağmasının, havaların soyuduğunun, xəzanın başladığının şahidi olurlar. Onlar həm də əyani şəkildə görürlər ki, digər ağaclarla müqayisədə küknar, sərvi, dəfnə və şam ağacları həmişə yaşılıdır. B. Vahabzadənin:

«Artıq yavaş-yavaş günlər qısalar,

Yaydan ancaq xoş bir xatirə qalır.

Bəsləyib ağaclar şirin barını,

Sonra da tökürlər yarpaqlarını.» misraları şagirdlərin payız haqqında düşüncələrinə emosional ovqat bəxş edir.

Naxçıvan şəhər 15 nömrəli məktəbin sinif müəllimi Nəcibə Hüseynova payız ekskursiyaları mətni öyrənilərkən bir tərəfdən dərslərdəki materialların, yer parçasının, digər tərəfdən həmişəyaşıl ağacların, köçəri quşların şəkillərinin, payızda həşəratların gizlənməsini əks etdirən rəsmlərin, sualların köməyi ilə doğma diyarın payız fəslindəki təbiəti barədə aydın təsəvvür yaradır və onların təsəvvürlərini, bilik və məlumatlarını təbiətə ekskursiya ilə daha da genişləndirir. Bütün bunlar isə böyüyən nəslin, formalaşmaqda olan şəxsiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərir.

«Təbiətdə su» mövzusu keçilərkən Sabit Səfərov adına 1 nömrəli Qarabağlar kənd orta məktəbinin müəllimi Tofiq Hüseynov «bulaq» sözünün mahiyyətini (bulaq – yeraltı suların səthə çıxdığı yer) açıq və onun necə əmələ gəlməsini aydınlaşdırır. Şagirdlər öyrənirlər ki, yağan yağışın və qarın bir hissəsi torpağın alt qatlarına hopur. Torpaq qatının aşağısında qum təbəqəsi mövcuddur ki, o da suyu asanlıqla keçirir. Daha sonra gil və suyu keçirməyən başqa qatlar da vardır. Torpaq və qum qatlarından süzülən bulanıq su getdikcə durulur, gil qatına çatanda isə yer səthinə çıxır beləliklə, bulaq yaranır.

Mövzu yerli materiallarla – doğma diyarla əlaqələndirilir. Müəllim sinfə müraciətlə soruşur:

- Kim deyər, rayonumuzun ərazisində hansı bulaqlar vardır? (Sədərək, Axura, Tənənəm).
- Bəs kəndimizdə hansı bulaqlar vardır? (Namaz, Asrı, Dolayı, Qiblə, Badamlı, Bəydilli, Söyüd).
- Bulaqların canlılar, o cümlədən insanlar üçün faydası nədən ibarətdir? (İnsanlar, heyvanlar, ağaclar və bitkilər bulağın suyundan istifadə edir).

«Göllər» mətni də məktəblilərdə maraqlı doğurur. Onlar bu mövzu ilə tanışlıq nəticəsində öyrənirlər ki, «axan çaylar, yeraltı sular çökəkliyə yığılaraq göl əmələ gətirir. Göl su ilə dolu təbii çökəklikdir».

Dərsdə şagirdlər Göy göl, Maral göl, Xəzər dənizi barədə məlumat alırlar. Müsahibə Naxçıvanda Batabat gölü haqqında təəssüratla başa çatır.

Naxçıvan şəhər 11 nömrəli məktəbin müəllimi Sevda Bağirova «Çaylar» mövzusu keçilərkən şagirdlərin diqqətini Naxçıvan çayının dərsləyin 23-cü səhifəsində verilmiş mənzərəsinə yönəldir. O, aşağıdakı tapşırıq və suallarla sinfə müraciət edir:

1. Çaylar necə yaranır?
2. Çayın başladığı və töküldüyü yeri necə adlandırırlar?
3. Rayonumuzun (kəndimizin) ərazisindən hansı çay axır?
4. Bu çaydan hansı məqsədlər üçün istifadə edirik?

Asudə vaxtlarında Naxçıvan çayına şagirdlərin ekskursiyası təşkil edilir. Bu mövzu nəzərdən keçirildikdən sonra növbəti dərslərdə («Respublikamızın əsas su mənbələri») Kür və Araz çayları haqqında məlumat alırlar. Onlara məlum olur ki, Kür çayı Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın ən böyük çayıdır.

Şagirdlərdə maraq doğuran mövzulardan biri də «Diyarımızın bitki və heyvanları»dır. Bu mövzu keçilərkən onlar «bitkilər aləmi» anlayışı ilə tanış olurlar.

«Meşə bitkiləri» mətnindən şagirdlərə aydın olur ki, respublikamızın meşələrində cökə, vələs, palıd, göyrüş, fısdıq bitir. Daha sonra həmin ağaclar barədə müvafiq mə'lumatlar verilir. Ağacların bə'ziləri (şam, qoz ağacı, palıd, tozağacı və s.) – işıqsevər; bə'ziləri (küknar, fısdıq, cökə, mərcangilə və s.) kölgəsevər bitkilər sayılır.

Şagirdlər meşə ətəklərində bitən itburnu, göyəm, çaytikanı, moruq, fındıq, ardıcın da adlarını qeyd edirlər. Müəllimin köməyi ilə onlara mə'lum olur ki, həmin bitkilər kol adlanır.

Dərsdə şagirdlər bitkilərin, o cümlədən müxtəlif ağacların, kolların və otların faydası (oksigen qazı istehsal edir, ağac oduncağından ipək parça, kağız, spirt əldə olunur, mebel düzəldilir, binaların, evlərin tikintisində istifadə edilir, bir çox bitkilərdən dərmanlar hazırlanır və s.) barədə mə'lumatlara yiyələnir və onlarda bitkiləri qorumaq artırmaq istəyi və tələbatı yaradılır.

Müəllim eyni qaydada şagirdləri fəal fikri əməliyyatlara qoşmaqla «Meşə heyvanları» mövzusunun keçir. Məktəblilər öyrənirlər ki, meşələrimizdə bir çox heyvanlar, quşlar, həşəratlar məskən salmışlar. Mətnlə tanış olduqdan sonra müəllimin sualına əsasən şagirdlər meşələrimizdə olan dələ, sincab, meşə pişiyi, vaşaq, ağacdələ, canavar, tülkü, qaban, qırqovul, cüyür, maral, qonur ayı, qaratoyuq, qu quşu, sarıköynək və s. nümunə göstərirlər.

Bağ bitkiləri və heyvanları şagirdlərin gündəlik həyatında daha tez-tez təmasda olduqları, gördükləri bitki və heyvanlardır. Bir çox ailələrin barlı-bərəkətli bağları var. bə'zi ailələr ev heyvanları saxlayırlar. Ona görə də bu bitki və heyvanların əhəmiyyətini və faydasını aydınlaşdırmaq şagirdlər üçün daha asandır (meyvələrin tərkibində insan üçün qiymətli olan vitaminlər, şəkərli maddələr və mineral duzlar olur). Hətta dərsdə həmin bitki və heyvanlara necə qulluq göstərdiklərindən söz açırlar.

«İnsanın təbiətdən istifadəsi», «Diyarımızın faydalı qazıntıları» mövzuları keçilərkən Şərur rayonu Ələkli kənd orta məktəbinin müəllimi Adilə İsmayılova respublikamızın təbii ehtiyatları, faydalı qazıntıları və onların əhəmiyyəti haqqında şagirdlərdə aydın təsəvvürün yaradılmasına xüsusi diqqət yetirir. Məktəblilər qranitin, torfun, daş kömürün, neftin, qazın, gilin, qumun, əhəngdaşının, xörək duzunun və s. faydasını, yaşayış və inşaat işlərində əhəmiyyətini aydın dərk edirlər. Onlar həmçinin Naxçıvanda çox qiymətli duz yataqlarının olmasından, ondan ərzaq və müalicə vasitəsi kimi istifadə edilməsindən söz açırlar.

III sinfin təbiətşünaslıq dərslində verilmiş tapşırıq və sualların bir çoxu yerli diyarşünaslıqla əlaqədardır. «Payızda insanlar hansı işləri görürlər? Nə üçün?» (s.12), «Yaşadığınız ərazidə bulaq varmı?» (s.20), «Yaşadığınız yerlərdə hansı çay var? Onlardan nə məqsədlə istifadə olunur?», «Gəzdiyiniz, gördüyünüz yerlərdə bitkilərin bitdiyi mühiti yada salın. Bitkilər hansı mühitdə bitir?» (s. 38), «Yaxınlıqdakı meşələrdə hansı vəhşi heyvan və quşların ovlanması qadağan olunduğunu öyrənin. Ovlanması qadağan olunan heyvanlar üçün məktəblərinizdə, rayonda hansı tədbirləri həyata keçirirsiniz?» (s.48), «Hansı tarla bitkilərinin tanıyırsınız? Məktəbinizə yaxın yerlərdə onlardan hansı becərilir?» (s.54), «Tarlada əmək adamlarının əlaq otları və zərərverən həşəratlarla necə mübarizə apardıqlarını öyrənin» (s.54), «Yaşadığınız ərazidə ən çox hansı meyvələr becərilir?» (s.58), «Yazda bitkilərdə hansı dəyişikliklər

baş verir?», «İlk dəfə hansı ağaclar, kollar, otlar çiçəkləyir?», «Yazda insanlar kənd təsərrüfatında hansı işləri görürlər?» (s.76), «Respublikamızda və yaşadığınız yerdə hansı nadir bitkilər var?» (s. 78).

Məktəblilər «Məhəllin şəkli və planı» mövzusu ilə tanış olduqdan sonra öyrənirlər ki, məhəllin planını çəkməkdən ötrü nələri bilmək lazımdır. Müəllim bunu müəyyənləşdirdikdən sonra onlara praktik iş verir.

Naxçıvan şəhər 11 nömrəli məktəbin IV^a sinfində məktəblilər (müəllim Aynurə Orucova) «Oturduğunuz partanın şəklini və planını çəkin», «Sınıf otağınızın şəklini və planını çəkin» tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişlər. Bu tapşırığa əməl olunduqda məhəllin planını çəkməyə cəhd göstərilir.

Diyarşünaslıq baxımından «Azərbaycan Respublikasının xəritəsi» mövzusu zəngin material verir. Hər bir azərbaycanlı ilk növbədə ölkəmiz haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır. Şagirdlər hazırda respublikamızın sahəsinin neçə (86,6) min kvadrat kilometr, əhalisinin neçə (8 milyon) milyon, hansı ölkələrlə (şimaldan Dağıstanla, şimal-qərbdən Gürcüstanla, cənub-qərbdən Türkiyə və Ermənistanla, cənubdan İranla həmsərhəd olduğunu bilməlidirlər. Bu zaman Naxçıvanın Türkiyə, İran, Ermənistanla həmsərhəd olması xüsusi vurğulanmalıdır.

Şagirdlər həm də ölkəmizin ərazisinin dağlıq, düzənlik və yarım səhralardan ibarət olduğunu və Qafqazda yerləşdiyini öyrənirlər. Şagirdlərə çatdırıla bilər ki, söhbət yalnız Şimali Azərbaycandan gedir. Torpaqlarımızın xeyli hissəsi İranın idarəsi altındadır. Cənubi Azərbaycan adlanan, mərkəzi şəhəri Təbriz olan həmin ərazidə 30 milyona yaxın azərbaycanlı yaşayır. Hələ Ermənistan deyilən respublikanın ərazisində, Qərbi Azərbaycanda nə qədər torpaqlarımız qalıb.

«Respublikamızın dağları» mövzusu keçilərkən şagirdlər Böyük Qafqaz dağları barədə mə'lumata yiyələnir və onların ölkəmizin şimalında yerləşdiyini öyrənirlər. Həm də onlara mə'lum olur ki, Böyük Qafqaz dağlarında başlıca yer Baş Qafqaz dağlarına məxsusdur. Bütün fəsillərdə həmin dağların başı qarlı olur. Şahdağ (4243 m), Tufandağ (4191 m) və Babadağ (3632 m) kimi sıra dağlar Baş Qafqaz dağları silsiləsində mühüm rola malikdir. Onlar uca dağlardır. Həmin dağların yamaclarında pəlid, fisdıq, vələs, bir qədər aşağıda isə qoz və fındıq bitir. Adı çəkilən meşələrdə Qafqaz qonur ayısı, Qafqaz maralı, dağ keçisi, cüyür, dələ, vaşaq, quşlar, ilan və kərtənkələ məskən salıb.

«Təbiəti qorumaq hər şagirdin vəzifəsidir» mövzusu üzrə məşğələ məktəblilərin təbiətin mühafizəsi üzrə fəaliyyətinin təşkilinə kömək göstərir. IV sinifin «Təbiətşünaslıq» dərslində verilmiş materialı oxuyan şagirdlər görürlər ki, dərslər birbaşa onlara ünvanlanmışdır və onlara müraciət olunur: «Siz ağac, kol və gül əkib becərir, yaşıllıqları qoruya bilərsiniz. Gənc diyarşünas kimi çiyninizə yol çantası salıb, meşələrimizdə hansı ağacların, kolların və otların bitdiyini və hansı quşların, heyvanların yaşadığını öyrənə bilərsiniz. Yaşadığınız yerin faydalı qazıntılarından nümunələr toplayıb, məktəb diyarşünaslıq muzeyini zənginləşdirin... Məktəblilər dərman bitkilərinin toplanmasında gənc təbiətçi kimi böyük kömək göstərə bilərlər. Meşə tingliyi salmaq üçün ağac və kol toxumları yığın...».

Daha sonra şagirdlərə öz məktəblərində «Quş günü», «Bağ həftəsi», «Meşə ayı» keçirmək, «Mavi keşikçilər», «Yaşıl keşikçilər», «Məktəb meşəbəyiləri» kimi fəaliyyət göstərmək tövsiyə olunur.

KİÇİKYAŞLI UŞAQLARDA İSLAM DƏYƏRLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI

Şərafət Baxışova,
elmi işçi

Kiçikyaşlı məktəblilərin milli ruhda tərbiyə olunmasında islam dəyərlərindən istifadə xüsusi aktuallıq kəsb edir.

İslam dəyərləri haqqında məlumat tərbiyə və təlim prosesinin bütün mərhələlərində, o cümlədən ətraf aləmlə, ictimai həyat hadisələri ilə tanışlıq, bədii ədəbiyyat və nitq inkişafı məşğələlərində, gəzinti və ekskursiyalar, bayramlar, kütləvi tədbirlər zamanı verilə bilər.

İslam dəyərləri haqqında danışmağa hazırlaşarkən müəllim uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onlara veriləcək məlumatların həcmi, fəal lüğətinə daxil ediləcək sözləri müəyyənləşdirməlidir. Elə sözlər seçilməlidir ki, veriləcək məlumatın mənimsənilməsi təmin edilsin.

Təlim prosesində verilən məlumatın uşağın mə'nəvi tərbiyəsinə, şəxsiyyət kimi formalaşmasına necə tə'sir etməsi diqqət mərkəzində durmalıdır.

Məktəbəqədər dövr uşaqların ətraf aləmlə tanışlığının ilkin və ən mühüm mərhələsidir. Yaşlarının az olmasına baxmayaraq, onlar təcrid olunmuş şəkildə deyil, bu prosesin içində yaşayırlar. Uşaqların əksəriyyəti həyata göz açandan baba-nənələrinin, ata-analarının, digər yaşlı qohumlarının Allah, Məhəmməd Peyğəmbər, Quran haqqında söhbətlərini dinləyir, yaşlıların namaz qılmalarının, oruc tutmalarının şahidi olur, tədricən bunların mahiyyətini anlamağa çalışırlar. Onlar valideynləri ilə birlikdə ziyarətgahlarda olur, valideynlərinin bu yerlərə hansı məqsədlə getdiklərini müşahidə edirlər.

Uşaqların islam dəyərləri ilə tanış edilmələri üçün müxtəlif yollardan istifadə olunur. Onlardan biri uşaq bağçalarında təşkil olunan məşğələlərdir.

Tərbiyəçi «Ətraf mühitlə tanışlıq» məşğələsində Allah haqqında məlumat verərkən qeyd edir ki, Allah iman gətirənlərə bu dünyada və axirətdə rəhm edən, onları bağışlayandır. Biz bir işə başlayanda «Bismillahir-rəhmanir-rəhim» deməklə Allah-təalanın mübarək adını yad etməli, ondan kömək istəməliyik. İş qurtaranda isə ona şükr etməliyik. Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd buyurubdur ki, «Bismillah»sız başlayan iş xeyirsizdir. Buna görə də işə başlayanda «Bismillah», qurtaranda «Əlhəmdülillah» demək lazımdır. Bu dövrdə uşaqlara süfrə ətrafında oturub yeməyə başlayanda bu müqəddəs sözlərdən istifadə etməyi öyrətmək vacibdir.

Allaha sığınan həmişə nicat tapıb, ona qarşı çıxan, əmrindən yayınan isə zəlalətdə olmuşdur. Ona doğru gedən kimsə yarı yolda qalmaz, dərğahına uzanan əllər naümid geriye qaytarılmaz. Ona məhəbbət bağlayanları maddi ne'mətlərlə dolu olan dünya, sərvət, cah-cəlal düşündürmür, çünki dünya malına uymaq Allahı unutmaq deməkdir.

Belə söhbət, bu məzmununda məlumat bütün uşaqlar üçün vacibdir. Bakının Səbayel rayonundakı 257 nömrəli uşaq bağçasının tərbiyəçisi Şahbazlı Amaliya məktəbə hazırlıq qrupunda ətraf aləmlə tanışlıq məşğələsində uşaqlara məlumat verərək deyir:

- Ətraf aləmə baxın. Yer üzündə cürbəcür insanlar, irili-xırdalı heyvanlar, aləvan çiçəklər, bitkilər görürük. Göy üzündə ay, günəş, ulduzlar vardır. Təbiətdə gördüyümüz heç bir şey öz-özünə əmələ gəlməmişdir. Bütün bunları yaradan var. Onların yaratıcısı Allahdır. Canlıların yaşaması üçün lazım olan havanı, günəşi, suyu da Allah yaratmışdır.

Biz Allahı görmürük. Allah nə yerdə, nə də göydədir. Amma hər zaman bizimlədir. O, ucalardan uca, böyüklərdən böyük, ululardan uludur.

O, görülənləri görür, eşidənləri eşidir, duyulanları duyur və dərk edir. Ona görə də Allah müdrikdir. Allah rəhmlidir. Allahı sevmək lazımdır.

Tərbiyəçi uşaqlara deyir: - Mərhəmətli Allahın bəndələri o kəslərdir ki, onlar yer üzündə başaşağı və təvazökar gəzirlər və cahillər onlara xoşagəlməyən sözlərlə xitab edən zaman «salam» deyib keçirlər («Əl-Fürqan, 63»).

Amaliya müəllim uşaqlara başa salır ki, insan tərəfindən ləyaqətlə yerinə yetirilən hər bir əməl Allahın mükafatını qazanar, bəyənilməyən əməl isə öz sahibinə töhmət gətirər. Bununla əlaqədar aşağıdakıların mahiyyəti sadəcə dildə açılmalı və uşaqlara başa salınmalıdır.

Allahın bəyəndiyi işlər: ibadət, başqasının haqqına hörmət, səxavət, ədalət, xeyir işlərə meyl, pis əməllərdən çəkinmək, halala dəstək vermək, böyüklərə ehtiram, kiçiklərə qayğı, əxlaqı gözəlləşdirmək, vətəni sevmək, haqqı söyləmək, doğruluq, sədəqət, əhdə vəfa, əmanətə xəyanət etməmək, səbr göstərmək, elmi və fəzilətli olmaq, nəfsə qalib gəlmək və s.

Allahın bəyənmədiyi işlər: yalançılıq, qeybət, iftira, şeytançılıq, nifaq, fəsad, haramxoruq, casusluq, xəyanətkarlıq, həsəd, zina, içkiyə hərislik, qumar və s.

Müqayisə priyomundan istifadə prosesində uşaqlar Allahın bəyəndiyi və bəyənmədiyi işlər haqqında mə'lumat alırlar. Bunlar uşaqlarda konkret, aydın təsəvvürlərin, ətraf həyata fəal münasibətin formalaşmasına kömək edir. Sonralar uşaqlar gördükləri və eşitdiklərini müstəqil təhlil etməyi, tutuşdurmağı, müqayisə etməyi, bilikləri ilə gördükləri arasındakı fərqi, əlaqələri tapmağı, ümumiləşdirmə aparmağı, nəticə çıxarmağı uşaqlara öyrətmək onların inkişafını təmin edir.

Tərbiyəçi uşaqlarla aşağıdakı məzmununda müsahibələr təşkil edə bilər: «Nə üçün Allaha şükr edirik?», «Xoşbəxt olmaq üçün kimin buyruqlarına əməl etməliyik?», «Allah hansı adamları sevir, hansılarını sevmir?» və s.

Metodlardan kompleks istifadə uşaqların hadisələrlə daha yaxından tanış olmalarına, onların təsəvvürlərinin formalaşmasına imkan yaradır.

«Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramında «ətraf aləmlə və ictimai həyat hadisələri ilə tanışlıq» bölməsində və proqramla əlaqədar hazırlanmış «Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün müntəxəbat»da islam dəyərləri ilə əlaqədar «Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd» haqqında mövzu verilmişdir. Məndə Məhəmməd Peyğəmbərin (s) xarici görünüşü, onun kəlamları uşaqların yaş və anlayış səviyyəsinə uyğun şərh edilmişdir.

Peyğəmbər kəlamları kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsi baxımından məzmununa görə aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

1. Yer üzünün bütün canlılarına, insanlara qayğı və məhəbbət;

2. Torpağa, doğma yurda, əməyə, əməkçi insanlara xalqa dərin məhəbbət;
3. Haqqı, ədaləti qorumaq, xeyirxahlıq, elm öyrənmək, elmin faydasını dərk edib, onu xalqın xidmətinə vermək.

4. Ümumbəşəri norma və əxlaq qaydalarını qoruyub təkmilləşdirmək, böyüyə, ata-anaya hörmət etmək; nəzakətli olmaq, əmanətə xəyanət etməmək, bəd əməllərdən uzaq olmaq, insani hissləri təcəssüm etdirmək;

5. Qadınlara hörmət və ehtiramla yanaşmaq, təmiz və pak olmaq.

Peyğəmbərin kəlamları sırasında insana, canlılara, təbiətə qayğı mühüm yer tutur. Heyvanlara qəzəblənməyi nadanlıq sayan peyğəmbər tələb edirdi ki, yer üzündə hərəkət edən nə varsa, hamısına mehribanlıq göstərmək lazımdır. İnsan təbiətə, onun canlılarına mərhəmətli olmalı, bir-birinə kömək etməli, qayğı göstərməlidirlər.

Tərbiyəçi məşğələ zamanı uşaqlara Məhəmməd Peyğəmbərin hədisləri haqqında da mə'lumat verərək deyir: «Bir nəfər Peyğəmbərdən soruşur: «Ən yaxşı insan kimdir?» Peyğəmbər cavab verir ki, ömrü uzun və əməlləri yaxşı olan insan hamıdan üstündür. Bəs ən pis adam kimdir? – deyə soruşanda Peyğəmbər belə cavab verir: «Ömrü uzun və əməlləri pis olan şəxs ən pis adamdır».

Ona görə ömrüboyu hamı yaxşılıq etməlidir. Peyğəmbər haqlı olaraq deyirdi ki, uşaqların doğulması heç kəsdən asılı deyildir, lakin onların yaxşı adamlar kimi böyümələri bizim verdiyimiz düzgün tərbiyədən asılıdır».

Peyğəmbər uşaqlara, kiçiklərə qayğı göstərməyi tələb edirdi: uşaq olmayan evdə bərəkət olmaz. Hər ağacın öz meyvəsi var, qəlbin meyvəsi övladdır. Bu meyvənin – övladın qayğısına qalmaq, ona yaxşı tərbiyə vermək ata-ananın borcudur. Üç ümumi keyfiyyəti olan şəxs cənnətlidir: zəiflərlə xoş rəltar, ata-ananı saymaq, onların hörmətini gözləmək və mərhəmətli olmaq.

Uşaqların tərbiyəsində islam dəyərlərindən istifadə edilməsində məşğələ prosesi ilə kifayətlənmək olmaz. Məşğələdən kənar asudə vaxtlarda islam dəyərlərindən istifadə edilməsinin vacibliyi ön plana keçirilir. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında və ailədə ümumi baxışlar sisteminin yaranmasında bu dəyərlərdən pedaqoji ustalıqla istifadə olunmalıdır. Asudə vaxtın təşkili könüllü xarakter daşıyır və uşaqların öz maraqlarına görə arzuları təmin edilir.

Məşğələdən kənar tədbirlər öz məzmununa, forma və keçirilmə metodlarına görə rəngarəngdir. Tərbiyəçinin məşğələdən kənar keçirdiyi söhbətdə həyatı bütünlüklə insanlıq üçün dərs olan Məhəmməd Peyğəmbər həyatı haqqında ilkin mə'lumatı uşaqlara elə çatdırdı ki, uşaqlar bu böyük şəxsiyyət haqqında konkret mə'lumat əldə edə bilsinlər. Onlar tərbiyəçinin mə'lumatından öyrəndilər ki, Məhəmməd Peyğəmbər ucaboy, qara gözlü imiş, sifətindən nur yağırmiş. O, dərin zəkası, cəsarətli, mərhəmətli olması, danışığı, əxlaqı, xoş xasiyyətliliyi ilə seçilib, Məhəmməd Peyğəmbərin dilinə heç vaxt yalan söz gəlməmişdir. Məhəmməd Peyğəmbər öz səmimiyyəti ilə hamını heyrətə gətirmişdir. O, qadınlara, uşaqlara son dərəcə həssaslıqla yanaşaraq, kömək əli uzadar, səmimiyyət göstərirdi. O, hamını elmə, təhsilə, elm adamlarına, alimlərə hörmət etməyə çağırırdı. Peyğəmbərimiz deyirdi ki, müsəlman olan hər bir insan həmişə biliyini artırmağa çalışmalıdır.

Məhəmməd Peyğəmbərin (s) dörd şeydən xoşu gəlmir: qorxaqlıq, xəsislik, tənbellik, bir də pintilik. Çalışın bu keyfiyyətlər sizdə olmasın.

Bütün bu məlumatlar, şübhəsiz, 5-6 məşğələdə verilmir, il boyu aparılan müşahidələr, digər məşğələlərdə dolayı yolla yaranan əlaqələr üzrə söhbətlər həmin məşğələlərdə ümumiləşdirilir. Bu müddət ərzində uşaqlar bir-birindən, qardaş-bacılarından, ailənin yaşlı üzvlərindən xeyli məlumat əldə edir, məlumatlarını dərinləşdirirlər.

Beləliklə, Məhəmməd Peyğəmbərin (s) həyatını və fəaliyyətini kəlamlarını, ümumiyyətlə, islam dəyərlərini məktəbəqədər yaşlı uşaqlara öyrətmək tərbiyəçilərin mühüm vəzifələrindəndir. Kəlamları öyrənən uşaqlar həqiqi mə'nəvi təmizlənmə yolu keçər, özünün ləyaqətini, mənliyini dərk edər, ailənin, ata və anasının, bacı və qardaşının qədrini bilir, torpağa bağlanır, doğma yurdunu, vətənini, xalqını ürəkdən sevər, onun azadlığı və müstəqilliyi yolunda hər cür mübarizəyə hazır olar.

SİNİFDƏNXARİC TƏDBİRLƏRDƏ EKOLOJİ TƏRBIYƏNİN TƏŞKİLİ YOLLARI

Lətifə Rzayeva,
TPI-nin böyük elmi işçisi, pedaqoji elmlər namizədi

Kiçikyaşlı məktəblərə ekoloji tərbiyə aşılınması üzrə işləri yalnız təlim prosesi ilə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı. Təbiətin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə ilə əlaqədar şagirdlərin müxtəlif fənlərin tədris prosesində aldıkları biliklərin dairəsi sinifdən xaric tədbirlərdə daha da genişləndirilməli, nəzəri məlumatların praktikaya tətbiqi nəticəsində bacarıq və vərdislərə çevrilməlidir.

İbtidai siniflərdə təbiəti mühafizə, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı istiqamətlərdə praktik işin aparılması zəruridir:

- a) məktəb həyatının yaşllaşdırılmasında şagirdlərin iştirakının təmin olunması;
- b) yaşayış məntəqələrində yaşıllıqların qorunmasında şagirdlərin qüvvəsindən istifadə;
- c) faydalı həşəratların qorunmasında şagirdlərin iştirakı;
- ç) torpağın mühafizəsində şagirdlərin iştirakı;
- d) su hövzələri və baliqların mühafizə olunmasında şagirdlərin iştirakı;
- e) quşların mühafizəsində şagirdlərin iştirakı;
- ə) təbiət abidələrinin qorunmasında şagirdlərin iştirakı.

Bunların sayını bir qədər də artırmaq mümkündür, lakin şəraitdən asılı olaraq hər bir məktəb müvafiq iş növünü seçməlidir.

Ətraf aləmlə tanışlıqla əlaqədar təbiətə kompleks ekskursiyaların təşkili, canlı və cansız aləmin (havanın, torpağın, suyun) çirkləndirilməsi, bitkilərin qırılması, otların, çiçəklərin məhv edilməsi, həşəratların, quşların, heyvanların qırılması, meşənin, tarlaların yandırılması və s. üzərində müşahidələr şagirdlərin biliklərini daha da zənginləşdirir, onlarda təbiətə həssas münasibət tərbiyə edir. Bütün bunlar məktəbdə aşağıdakı iş formalarından istifadə olunmasını qarşıya qoyur:

- 1) təbiət guşəsinin təşkili;
- 2) məktəb meşəçiliyi üzrə işin təşkili;
- 3) yaşıllıqları qoruyanlar dəstəsinin yaradılması;
- 4) «Biz təbiət dostlarıyıq» dərnəyinin təşkili;

5) «Heyvanlar aləmində» muzeyinin yaradılması.

İnkar olunmaz həqiqətdir ki, indi ekoloji problemin həlli üçün xeyli işlər görülür. Xüsusilə məktəbin, məktəbyanı sahənin, yaşayış məntəqələrinin yaşıllaşdırılması, kənd məktəblərində şagirdlərin qüvvəsi ilə meşə zolaqlarının salınması, balıqçılıq, quşçuluq, heyvandarlıq təsərrüfatının məktəblərə yol açması, şitilliklərin salınması təbiətin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadəyə yönəlmiş addımlardır. Bir çox məktəblərdə məktəbə ilk qədəm qoyan şagirdlərə ağac tinglərinin əkdirilməsi, uzunömürlü ağaclara, nadir və nəslə kəsilməkdə olan ağaclara qulluq edilməsi bir ənənə şəklini almışdır.

Sadaladığımız iş formaları üzərində dayanaq:

1. «Məktəbdə təbiət guşəsi»nin məqsədi kiçikyaşlı məktəbliləri yaşadıkları ərazidə yetişən ağaclar, kollar, otlar, çiçəklər, dərman bitkiləri və s. tanış etmək, onların xarakterik əlamətlərini başa salmaq, insanlara faydasını öyrətmək, ən başlıcası, bu əsasda onlarda təbiətin yaşıl örtüyünə, canlı aləminə (həşəratlar, quşlar, heyvanlar və s.) qayğılı münasibət hissi oyatmaqdan ibarətdir. Məktəbdə təbiət guşəsinin yaradılması ibtidai sinif şagirdlərinin böyük marağına səbəb olur. Bu guşədə müxtəlif kələm, moruq, itburnu, mamır, inciçiçəyi, qarğagözü, yonca, quşəppəyi, çovdar, buğda, arpa, qarğıdalı, darı şəkilləri, xüsusilə nadir, nəslə kəsilməkdə olan otların, çiçəklərin, dərman bitkilərinin herbariləri, heyvanların, quşların, həşəratların müqəvvaları, müxtəlif şəkillər, sxemlər və diaqramlar saxlanılır. Onların hər birinin üzərində adları yazılır. Şagirdlər sinifdən xaric tədbirlər prosesində onların tozunu alır, hər birinin xarakterik xüsusiyyətlərinin, yaşayış tərzinin insanlara faydasını öyrənirlər.

Gəzinti, ekskursiya, yürüşlər zamanı uşaqlar qarşılaşdıqları bitki növlərini, müxtəlif növlü həşəratları, quşları, heyvanları məktəbə gətirir, təbiət guşəsini zənginləşdirirlər.

Təcrübə göstərir ki, «məktəbdə təbiət guşəsində iş zamanı yuxarı sinif şagirdlərindən bir neçə nəfərin dəvət olunması kiçikyaşlı məktəbliləri daha da həvəsləndirir, təbiətin mühafizəsində fəal olmağa alışdırır.

I-II sinif şagirdləri növbə ilə (gündə bir sinif) təbiət guşəsində olan canlılara qulluq edirlər. Şəkilləri olan bitki və heyvanlar haqqında hər dəfə şagirdlərə kiçik həcmli və maraqlı mətnlər oxunur, qısametrajlı kinofilmlər təqdim olunur.

Bu yolla ibtidai sinif şagirdlərinin təbiət haqqındakı bilikləri daha da zənginləşdirilir, genişləndirilir, onlarda təbiətə maraq və məhəbbət hissi aşılır.

2. Respublikamızın bəzi məktəblərində təbiəti mühafizəyə yönəldilmiş iş formalarından biri də «Məktəb meşəçiliyi»dir. İbtidai sinif şagirdləri yuxarı sinif şagirdlərinin təşəbbüsünə qoşulur, sadə praktik işlər həyata keçirirlər. Belə ki, meşədə ağac, cins toxumların toplanmasında, əkilməsində, ləklərin suvarılmasında, onların alaqdan təmizlənməsində iştirak edirlər.

Yaxınlıqdakı meşə təsərrüfatı sahəsində yuxarı sinif şagirdləri ting basdırır, onlara qulluq edirlər. Müvafiq vaxtlarda müəllimin rəhbərliyi altında göbələk və giləmeyvə, dərman bitkiləri toplayıb məktəbə təhvil verirlər, «Məktəb meşəçiliyi» dərnişində tez-tez toplanışlar keçirilir, müşahidələr, dialoq-söhbətlər aparılır, şagirdlərin gördükləri işlərin faydası şərh olunur. Fəallar dəftəri qələm, kitab və s. ilə mükafatlandırılırlar. Beləliklə, bir tərəfdən şagirdlərə təbiəti mühafizə üzrə

biliklər verilir, onlara əmək bacarıq və vərdisləri aşılırlar, digər tərəfdən təbiətə qayğı ilə yanaşmağın zəruriliyi başa salınır.

3. «Yaşılıqları qoruyanlar dəstəsi», adından da göründüyü kimi, məktəbin yaşayış məntəqəsinin yaşıllaşdırılmasına xidmət edir. Bunun üçün dəstənin üzvlərinə yaşıllaşdırmanın məqsədi, əhəmiyyəti başa salınmalıdır.

«Yaşılıqları qoruyanlar dəstəsi», əsasən, məktəbin yaxınlığındakı uşaq bağçasını himayəyə götürür. Onlar uşaq bağçasının həyatında ağac və kollar əkirlər. Uşaq bağçasının dəhlizində dibçəkdə müxtəlif çiçəklər əkirlər. Bu dəstə beş qrupa ayrılır. Qruplar növbə ilə (hər qrup bir gün) uşaq bağçasında olur, ağaclara, kollara, çiçəklərə qulluq edir, onların diblərini boşaldır, su verir, torpağını dəyişir, qurumuş budaqlarını kəsirlər. Beləliklə, ibtidai sinif şagirdləri yaşıllaşdırmanın əhəmiyyətini öyrənirlər.

4. «Biz təbiət dostlarıyıq» dərnəyinə, əsasən, ibtidai sinif şagirdləri yazılırlar. Bu dərnək şagirdlərin təbiəti mühafizə ilə əlaqədar praktik fəaliyyətinə həsr olunur. Tutaq ki, şagirdlər müxtəlif fənlərin tədrisi ilə əlaqədar təbiətin mühafizəsi üzrə məlumatlar almışlar. Ekskursiya, yürüş, gəzinti, praktik iş və s. əsasında xeyli bilik və bacarıqlara yiyələnmişlər. Müəllim həmin məlumatları, pərakəndə faktları ümumiləşdirmək, sistemə salmaq üçün şagirdlərə yeni kitablar oxuyur, şəkillər, kinofilmlər təqdim edir, müsahibə aparır, təbiətə maraq və məhəbbət oyadır.

«Torpağın mühafizəsi» mövzusu ilə əlaqədar müəllim torpağın şoran və şoran olmayan yerlərində ağac, kol və otlar üzərində müqayisəli müşahidə aparmağı tapşırır. Şagirdlər alınan fərqi ayrıca dəftərə qeyd edirlər. Şoran olan və şoran olmayan yerlərdə ağac, kol və otların necə bitməsi, otların fərqi, onlara göstərilən qulluğun nəticələri elmi şəkildə açılır, şagirdlərin bilikləri zənginləşdirilir. Nəzəriyyə ilə praktika arasındakı dialektik əlaqələr sadə şəkildə başa salınır. «Biz təbiət dostlarıyıq» dərnəyinin üzvləri qışlayan və köçəri quşlarla əlaqədar maraqlı hekayələr oxuyur, şəkillərə baxır, nəslə kəsiləndə olan quşlarla tanış olur, «Köçəri quşlar» mövzusunda albom hazırlayırlar. Dərnəkdə «Biz təbiət dostlarıyıq» mövzusunda ümumiləşdirici söhbət aparılır. Şagirdlərin şəxsi təcrübələri, müşahidələri sistemə salınır. Belə işlər şagirdlərdə təbiətə məhəbbət və qayğı hisslərini gücləndirir.

5. «Heyvanlar aləmində» muzeyi şagirdlərdə heyvanat aləminin dərinədən mənimsənilməsinə yönəldilmiş iş formasıdır. Bu muzeydə heyvanlar dörd guşəyə bölünür: a) quruda yaşayan heyvanlar aləminin mühafizəsi; b) suda yaşayan heyvanların mühafizəsi; c) quşların mühafizəsi; ç) faydalı həşəratların mühafizəsi. Bu guşələrin hər birində bəzi heyvanların özləri, bəzilərinin müqəvvaları və şəkilləri saxlanılır. Müəllimin rəhbərliyi və izahı ilə şagirdlər təbiətsünashıqdan heyvanlar aləmi ilə əlaqədar aldıkları biliklərini zənginləşdirirlər. Sonra hər bir heyvanın (quruda və suda yaşayanların, quşların və həşəratların) yemləndirilməsi, onlara qulluq olunması üzrə iş aparılır. Hər birinin həyat tərzi, forması, xarakterik xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar əldə olunur. Əyani və konkret əsaslarla şagirdlər öyrənirlər ki, bəzi heyvanların ətindən, südündən, yağından, dərisindən və s. insanlar faydalanırlar. Ona görə də təbiətdə heyvanlar aləminə qəsd etmək, onları necə gəldi ovlamaq, kəsmək olmaz. Heyvanları qorumaq, onların nəsilərini artırmaq hamımızın borcu və vəzifəsidir.

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN QƏNAƏTCİLLİK TƏRBİYƏSİ

Afina Allahverdiyeva,
Gəncə Dövlət Universitetinin baş müəllimi

Kiçikyaşlı məktəblilərin qənaətcillik tərbiyəsinin səmərəli nəticə verməsi bu işin ailədə müntəzəm və düzgün aparılmasından çox asılıdır. Bu, ilk növbədə tələblərdə vahidlik prinsipinin gözlənilməsi üçün mütləqdir. Bu, həm də məktəblə ailənin əlbir işini meydana çıxarır. Nəhayət, vahid iqtisadi rejimin yaradılması qənaət rejimi ilə fəaliyyət göstərməyi təmin edir.

Prof. S.Axundov qənaətcillik tərbiyəsində məktəbin ailə ilə müntəzəm əlaqə saxlamasını, bu məsələdə prinsipial və pedaqoji cəhətdən düzgün mövqe tutmasını vacib hesab etmişdir. (Şagirdlərin qənaətcillik tərbiyəsi. «Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1983, № 12, səh. 46-48).

Bə'zən ailədə uşaqları əmək işlərinə, o cümlədən köhnəlmiş, sökülmüş şeyləri təmirə cəlb etmirlər. Bu, uşaqlarda israfçılığa meyl yaradır. Ona görə də əgər uşağa məxsus hər hansı bir şey xarab olmuşsa, onu tullamağa və ya təzəsini almağa tələsmək lazım deyildir. Həmin oyuncağı və ya avadanlığı uşaqla birlikdə təmir etmək çox vacibdir. Bununla uşaq şeylərin ömrünü uzatmağı öyrənir və bu işə adət edir. Belə vərdiş uşağı sınımış stulun ayağını düzəltməyə, öz paltarlarının sökülən yerini tikməyə və digər faydalı işlər görməyə yönəldir. Əlbəttə, əgər ailədə valideynlər özləri israfçılığa yol verirlərsə, xüsusən qazanılmış pulu sağa-sola xərcləyirlərsə, bununla onlar uşaqlara israfçılıq aşılayırlar. Belə israfçılıq bə'zən uşağın hər şeyi «istəyirəm» tələbinə əməl etməkdə özünü göstərir. Valideynin uşağın gözü qarşısında gündəlik tələbat mallarından qənaətsizliklə və düşünülməmiş surətdə istifadə etməsi uşaq xarakterinə mənfi təsir göstərir.

Valideynlər həyata hazırladıqları uşaqlara əldə olan hər hansı əşyadan, maddi ne'mətdən, dərs ləvazimatından lazım olduğu ölçüdə işlətməyi, pulu daha səmərəli və qənaətlə xərcləməyi, qazanılmış hər bir qəpiyin qədrini bilməyi, öyrətməlidirlər. Prof. S.Axundova görə, hələ kiçik yaşdan uşaqlarda formalaşmağa sə'y göstərdiyimiz qənaətcillik kimi mühüm əxlaqi keyfiyyətin tərbiyəsi bununla yanaşı, işgüzarlıq, təşkilatçılıq, daha az xərclə daha yaxşı nəticələr əldə etməyi bacarmaq tərbiyəsi deməkdir.

Ailədə uşaqların qənaətcillik tərbiyəsində onların cibxərcliyi probleminin düzgün həlli mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müşahidə apardığımız ailələrdə valideynləri bu baxımdan iki qrupa bölmək olar. Birinci qrup uşağın cibxərcliyinə diqqətlə yanaşır, verilən pulun miqdarına, necə və hara xərclənməsinə nəzarət edir. İkinci qrup isə uşaq nə qədər istəyirsə, o qədər cibxərcliyi verir, necə xərclənməsinə nəzarət etmir. Bakıdakı 99 nömrəli orta məktəbin valideyn yığıncağında dörd övlad anası Cəvahir Hüseynova dedi ki, bizim uşaqlar bilirlər ki, hər ay ailənin qazancı nə qədərdir, onu necə xərcləyəcəyimiz, nələri alacağımız, ərzağa, paltara və digər şeylərə nə qədər pul sərf edəcəyimiz haqqında birlikdə götür-qoy

edirik. Dəqiq haqq-hesab aparmağı uşaqların öhdəsinə atırıq. Sonra isə ya mən, ya da ataları onların haqq-hesabını nəzərdən keçirir, lazım gələrsə, düzəlişlər edirik. Beləliklə, uşaqlar çox erkən yaşdan evə gələn gəliri – əmək haqqını və sərf ediləcək xərci, alınası, təmir olunası şeyləri nəzərə alır, bu barədə sərbəst fikir yürüdə bilirlər.

Valideyn Səriyyə Vahabova isə digər mövqedə olduğunu bildirir. Kiçik məktəb yaşlı uşaqların, ümumiyyətlə, ailənin iqtisadi işlərinə, təsərrüfatına qarışmasını lazım bilmir. «Uşağın ki odur ki, yesin, geysin, dərs oxusun. Nə vaxt ona pul lazım olsa, verirəm. Qoy korluq çəkməsin. Xətri nə istəyir alsın. Nəyi necə xərcləmək, necə qazanmaq biz valideynlərin borcudur» - deyən S.Vahabova uşağı firavan böyütməyi üstün tutur. Digər valideyn – Firuzə Rəhimbəyli əksinə, uşağın kiçik yaşlardan qazanc gətirməyə alışdırılmasını əsas götürür. «Pul qazanmaq heç kəsə eyib deyil» - prinsipini əsas götürən valideyn III sinifdə oxuyan oğlunun kommersiya dükanında atası ilə satıcılıq etməsini gərəkli sayır. «Mən niyə ona cibxərcliyi verim, qoy özü qazansın» deyən ana unudur ki, pula hərisləşən oğul pul topladıqca harınlayacaq, özü kimilərə qoşulub, natəmiz əməllər törədəcək, çünki hələ həyat üçün hazırlaşmamış belə uşağın əqli, əxlaqi deformasiyaya uğrayır, o vaxtından əvvəl pul qazanmaq yoluna düşür, nə səxavətin, nə də qənaətin nə olduğunu bilmir. Belələrindən cəmiyyətə faydasız, yalnız öz marağı, öz qazancı üçün hər cür əyriliyə gedən alverçilər yaranır.

Pedaqoqların gəldikləri nəticə belədir: pulu səmərəli surətdə xərcləməyi uşaqlara öyrətmək lazımdır. Valideynlərin müxtəlif növbədə işləmələri ilə əlaqədar olaraq, uşaqlara mağazadan müəyyən şeylər almağı tapşırmaq lazım gəlir. Digər tərəfdən, uşaqların tədricən pul xərcləməyi öyrənmələri həyatın tələbindən irəli gələn zəruri məsələdir. Təcrübə göstərir ki, puldan tamamilə kənar qalan uşaqlar böyüyüb müstəqil həyata atılarkən pul xərcləməyi, bazarlıq etməyi bacarmır, aldığı əmək haqqını müəyyən müddət ərzində xərcləmək əvəzinə, ailə üçün zəruri olmayan şeylərə sərf edir, gələn əmək haqqına kimi borcla yaşayırlar.

Valideyn uşağa bazarlıq üçün pulu müvafiq miqdarla verməlidir. Onda bazarlıqdan sonra hesabat vermək vərdişi yaratmaq da çox əhəmiyyətlidir... 9-10 yaşlı uşaqlara səhər yeməyi üçün bəzi ərzaq növləri, dəftər, qələm və digər tədris ləvazimatı almaq üçün pul vermək olar. Əzəldən düzgün nəzarət qoyulan ailələrdə uşaq öz xərclərini planlaşdırır və nəyi almağın vacib olduğunu özü həll edir. Valideynlər israfçılığa yol verilməsin deyə bu işdə uşaqlara kömək edirlər. Başlıcası budur ki, uşaq zəhmətlə qazanılan pulun hər qəpiyinin qədrini bilsin. Göründüyü kimi, ailələrdə uşaqların qənaətcillik tərbiyəsi eyni səviyyədə deyil.

Ailədə qənaətcillik tərbiyəsinin vacibliyini, gərəkliyini kütləviləşdirmək üçün məktəbin-valideynlərin bu sahədə pedaqoji maariflənməsinin təşkili mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məktəblərdə şagirdlərin qənaətcillik tərbiyəsini təşkil etmə metodikasına aid işi belə planlaşdırdıq:

1) Valideynlər qənaətcillik tərbiyəsi əsas məqsəd olan sinif və məktəb tədbirlərinə dəvət edildilər.

2) Valideyn yığıncaqlarında qənaətcillik tərbiyəsinin əxlaqi-mə'nəvi və iqtisadi cəhətdən mahiyyətini aşkarlayan söhbətlər təşkil edildi.

3) Valideynlərlə fərdi söhbətlər keçirildi, onların uşaqlarının israfçılıq hərəkətləri təhlil edildi.

4) Sinif müəllimləri ailələrin ev şəraiti ilə tanış olaraq, uşaqların ailədəki təsərrüfat işlərinə necə cəlb olunduqlarını öyrəndilər və müvafiq məsləhətlər verdilər.

5) Valideynlərə uşaqların iqtisadi, əxlaqi-mə'nəvi tərbiyəsinə aid kitablar tapıb, oxumaları kömək edildi.

Bir illik fasilədən sonra valideynlərlə söhbətdən müəyyənləşdirdik ki, eksperiment keçirilən siniflərin valideynləri pedaqoji biliklərə yiyələnib, uşaqların qənaətcillik tərbiyəsi ilə əlaqədar metodik tələbləri məqsədyönü, ardıcıl nəzərə alaraq məşğul olurlar. Şagirdlərlə aparılan sorgudan və etdiyimiz müşahidədən belə nəticəyə gəldik ki, uşaqlar ailədə, məktəbdə, ictimai yerlərdə qayğılı davranışları, qənaətcillik münasibətləri ilə müəyyənləşdirici eksperiment keçirmədiyimiz məktəblərin şagirdlərindən müsbət mə'nada xeyli fərqlənirlər.

Ailədə uşaqlara erkən yaşdan başlayaraq vaxt büdcəsindən səmərəli istifadə, planlaşdırma, qənaətmə bacarığı, iş üçün, asudə vaxt üçün sərf edilən müddəti, əməyi təhlil etmək bacarığı aşılmalıdır. Uşaqlara lap kiçik yaşdan boş vaxt keçirməyə, avaranlanmağa imkan verilməməlidir. Valideynlərin tərbiyəçilik fəaliyyəti yalnız nəzarətdən ibarət olmamalı, vaxtı, əməyi-fəaliyyəti səmərəli istifadəyə yönəltməlidir. Kiçik məktəbyaşlı uşaqlarda gün rejiminə əməl edilməsi, dəqiqlik, səliqəlilik, təşkilatçılıq vərdişlərinin formalaşdırılması onların qənaətcillik keyfiyyətləri təzahür etdirmələrinə güclü tə'sir göstərir.

Ailədə uşaqların qənaətcillik tərbiyəsi məqsədilə onlarla vaxtaşırı söhbətlər keçirmək, tapşırıqlar vermək, ailənin şənlik ən'ənələrində (ad günü, yubileylər və s.), bayramlarda (Novruz bayramı, Ramazan bayramı və s.) uşaqları hazırlıq işlərinə cəlb etmək xeyli səmərəli nəticə verir. Bayram, şənlik mərasimlərinin keçirilməsinə hazırlıqdan tutmuş (nədən nə qədər, neçəyə almaq) onun keçirilməsinədək hər şeydə (süfrəni bəzəmək, şirniyyatları süfrəyə düzmək, xörək təqdim etmək və s.) uşaqlar böyüklərlə birlikdə iştirak etdikdə onlarda təkcə iqtisadi düşüncə – qənaətcillik deyil, həm də vətəndaşlıq hazırlığı formalaşır. Qənaətcillik tərbiyəsinə uşaqların həyata hazırlığının, şəxsiyyət kimi formalaşmasının tərkib hissəsi kimi baxdıqda daha səmərəli nəticə verir. Uşağın tə'lim əməyi və ailədəki təsərrüfat-məişət əməyi təşkili, həyata keçirilmə, hesaba alınma prinsipi və metodlarına görə vahid pedaqoji rejimlə, tələblə həyata keçirildikdə, varislik, əlaqəlilik gözlənildikdə inkişaf və formalaşma daha tez baş verir, digər əxlaqi-iqtisadi keyfiyyətlər kimi qənaətcillik bacarıq və vərdişləri sür'ətlə formalaşır.

* * *

MÜƏLLİMİN NÜMUNƏSİNİN TƏ'SİR GÜCÜ

Rəcəb Ağayev,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti

Müəllimlik çox şöhrətli sənətdir. Həqiqi müəllim olmaq cəmiyyət üçün, doğrudan da, çox qiymətlidir.

H. Əliyev

Müəllimlik ilk baxışda sadə görünməsinə baxmayaraq, mürəkkəb, məs'uliyyətli, həm də çox şərəfli peşələrdən biridir. Mürəkkəbdir ona görə ki, müxtəlif fərdi xarakter xüsusiyyətlərinə malik uşaqlarla təlim-tərbiyə işi aparır. Məs'uliyyətlidir ona görə ki, formalaşdırdığı uşaqların həm təlimi, həm də kamil şəxsiyyət kimi yetişməsi üçün valideynlər, xalq, vətən qarşısında cavabdehlik daşıyır. Şərəflidir ona görə ki, vətəninin, xalqının namus, qeyrət və ləyaqətini qorumağa qadir övladlar tərbiyə edib boya-başa çatdırır.

Müəllim şəxsiyyətə təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olduğu şagirdlərə nümunə olmalıdır. Müəllim unutmamalıdır ki, ona görüb-götürməyə meyli, həssas uşaq gözləri tuşlanmışdır. Bu həssaslıqdan heç nə yayına bilməz. Şəxsiyyət şəxsiyyətdən təşəkkül tapdığından müəllimin heç bir fəaliyyəti, heç bir əməli təsirsiz qalmır, onun hər addımının izi uşaqlarda öz əksini tapır.

Öz peşəsinin mürəkkəbliyini, məs'uliyyətliliyini, şərəfliliyini dərk edən müəllim fasiləsiz yaradıcı əməyi sayəsində məlumatverici, səfərbəredici, istiqamətverici, tərbiyələndirici, inkişafetdirici, o cümlədən konstruktiv, kommunikativ, təşkilatçılıq, iradi-emosional qabiliyyətlərə yiyələnəməlidir. Bunun üçün müəllim daim öz elmi-pedaqoji, psixoloji, metodik səviyyəsini yüksəltmək qayğısına qalmalıdır. Müəllimi yaşadan, fəaliyyətinin nizamlılığını, nümunəvililiyini təmin edən xüsusiyyətlərdən ən başlıcası onun axtarıcı, yaradıcı fəaliyyət göstərməsidir. Bunsuz müəllim nəinki irəli getməz, heç əvvəlki səviyyəsini də qoruyub saxlaya bilməz.

Müəllim təlimin qanunlarına, qanunauyğunluqlarına, onlardan törəmiş prinsiplərinə, metodlarına riayət edərək təhsilləndirmək, tərbiyələndirmək, psixoloji inkişafa nail olmaq və s. sərəştəliliyi ilə bağlı didaktik qabiliyyətləri; nəzəri-təcrübi yenilikləri pedaqoji fəaliyyətinə tətbiq etməklə bağlı akademik qabiliyyətləri, təlimin düzgün palanlaşdırılması xarakterini daşıyan konstruktiv qabiliyyətləri; pedaqoji mərifəti, ünsiyyətliliyi, fərdi yanaşma tərzilə bağlı kommunikativ qabiliyyətləri; kollektiv və fərdi fəaliyyətin tənzimlənməsi və s. ilə bağlı təşkilatçılıq qabiliyyətləri; təlim

prosesində hisslərini, iradəsini düzgün tənzimləmə, emosional, nikbin əhvali ruhiyyəsini qurmaqla bağlı emosional-iradi qabiliyyətləri vəhdətdə inkişaf etdirmək zəminində formalaşır.

Təlim prosesində yuxarıda sadalanan qabiliyyətlərdən müştərək, ölçülü-biçili, bir-birinin inkişafına, təkamülünə kömək göstərmək zəminində istifadə edildikdə dərs kamil sənətkar zəkası ilə ərsəyə gətirilmiş bitkin bir əsəri xatırladır.

Didaktik qabiliyyətlər. Kiçikyaşlı məktəblilər təqlidə, görüb-götürməyə daha çox meyillidirlər. Bu dövrdə nümunənin psixoloji əsasını təqlid təşkil etdiyindən müəllim öyrətmə məharətində nümunəvi olmağa diqqəti artırmalıdır. Müəllimin nümunəsi uşaqlarda öyrənməyə maraq motivlərini artırır.

Müəllimin didaktik qabiliyyətləri dərstdə müəllim-şagird birgə fəaliyyətinin düzgün tənzimlənməsinə, vaxt büdcəsindən düzgün istifadə edilməsinə, dərsin intensiv təşkilinə, şagirdlərə bilikləri daha əsaslı mənimsətməyə səbəb olmaqla, həm də müəllimin səriştəliliyini artırır. Öyrətmək məharəti həm də öyrənmək məharətini gücləndirir. Çox yerində deyiblər: kim öyrədirsə, həm də öyrənir.

Müəllimin didaktik qabiliyyətlərlə bağlı nümunəviliyi dərstdə emosionallığı, idrak marağını, xoş ovqatı artırmaqla yanaşı, həm də şagirdləri heyretləndirir. Şagirdlərdə yaradılan heyret onlarda yeni-yeni bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmək həvəsini və sə'yini qat-qat artırır. Didaktik qabiliyyətlərə «konkret olaraq müəllimin izah edə bilmək qabiliyyətini, ekspressiv – nitq (natiqlik) qabiliyyətini, nəzəri qabiliyyətləri akademik qabiliyyətə aid etmək olar» (M.Ə.Həmzəyev. «Pedaqoji psixologiya». Bakı, 1991, səh. 207).

Akademik qabiliyyətlər. Müəllimin təkcə tədris etdiyi fənnin elmi, pedaqoji, psixoloji, metodik yeniliklərini öyrənib mənimsəməsi və dərslərində tətbiqi ilə kifayətlənməyib, elmin digər sahələri ilə maraqlanması, araşdırmalar aparması, öz intellektual səviyyəsini zənginləşdirməsi, əldə etdiyi bilik, bacarıq və vərdişlərdən pedaqoji prosesdə istifadə etməsi akademik qabiliyyətlərə daxildir. Müəllimin qazandığı akademik qabiliyyətlər yarım mövzu, mövzu bəhslər, ayrı-ayrı fənlər arasında əlaqə zəminində bilik, bacarıq və vərdişləri şagirdlərə daha əhatəli, daha şüurlu aşılamaq imkanlarını, səriştəliliyi yüksəldir.

Konstruktiv qabiliyyətlər. Dərsin başlanğıcından axırınadək hər bir mərhələsində təhsilləndirmə, tərbiyələndirmə və inkişafetdirmə məsələlərinin ölçülü-biçili həyata keçirilməsi vəzifələrinin daha dəqiq palanlaşdırılması, vaxt büdcəsindən intensiv istifadə, səriştəlilik müəllimin konstruktiv qabiliyyətlərini səciyyələndirən məsələlərdir. Həmkar yoldaşlarına örnək ola biləcək konstruktiv qabiliyyətə malik nümunəvi müəllimin hər bir dərslərində, onun hər bir mərhələsində şagirdlərin fəallığı, müstəqilliyi, şüurluluğu zəminində qarşıya qoyulmuş məqsədlər öz müvəffəqiyyətli həllini tapır, sinifdə əli işsiz, başı fikirsiz şagird olmur.

Kommunikativ qabiliyyətlər. Müəllimin uşaqlarla münasibətdə mehribanlılığı, istiqanlılığı, ünsiyyətliliyi bir sözlə, kommunikativliyi təlim-tərbiyə vəzifələrinin müvəffəqiyyətli həllində mühüm rol oynayan qabiliyyətlərdir. Kommunikativ qabiliyyətlərə malik olmadan uşaqlarla mə'nəvi ünsiyyətə girmək, onlarla səmimi münasibət yaratmaq, onların kədərlərinə, arzu və istəklərinə şərik olmaq, onlara tərbiyəvi təsir göstərmək qeyri-mümkündür. «Tərbiyə, hər şeydən əvvəl, müəllimin və uşağın daimi mə'nəvi ünsiyyəti deməkdir» (V.A.Suxomlinski. Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı, 1979, səh. 5).

Təşkilatçılıq qabiliyyətləri. Müəllimin pedaqoji prosesdə şagirdlərini ələ alması, onların nəzər-diqqətini təlim əməyinə məharətlə səfərbər etməsi, özünün, şagirdlərinin fəaliyyətini, habelə birgə fəaliyyəti məqsədyönlü tənzimləyə bilməsi təşkilatçılıq qabiliyyətinin məzmununu təşkil edir. Müəllimdə formalaşmış təşkilatçılıq qabiliyyəti pedaqoji prosesin səmərəliliyini yüksəltməklə yanaşı, bu gərəkli keyfiyyət şagirdlərdə də öz əksini tapır. Real bir həqiqətdir ki, «Tərbiyəvi təsir inkişaf etmiş xarakterin yeni təşəkkül edən xarakterə təsiri deməkdir, xarakter isə insanın şəxsiyyətindədir» (K.D.Uşinski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, 1953, səh. 21).

İradə-emosional qabiliyyətlər. Müəllimin iradə-emosional qabiliyyətləri iradəsinin möhkəmliyində, hər bir işdə iradə fəaliyyət göstərməsində, özünü təmkinli aparmasında, uşaqlarla xoş rəftarında, nümunəvi davranışında, uşaqlarda həyata nikbin əhvali-ruhiyyə yaratmasında, hörmət və tələbkarlığı düzgün tənzimləməsində öz parlaq ifadəsini tapır. Pedaqoji prosesdə müəllimin iradə fəaliyyəti şagirdlərin təlim, təhsil və tərbiyəsində əvəzsiz dəyəərə malikdir. Sübuta ehtiyacı olmayan bir həqiqətdir ki, «İnsanın iradəsi nəinki onun ruhunu, həm də ruhuna təsir edən bədəninə də dəyişdirməyə qabil ən qiymətli bir vasitədir. İradə orqanizmin fiziki qabiliyyətlərini bədənin bu və ya başqa üzvünə yönəldərək, bədəni dəyişdirir və ondakı xəstəlikləri müalicə edir» (yenə orada, səh. 100-101).

Beləliklə, pedaqoji prosesin tamlığının, məzmunluğunun, səmərəliliyinin təmin olunmasında müəllim fəaliyyətini rəvnəqləndirən peşə qabiliyyətlərinə yiyələnmək, onlardan kompleks şəkildə istifadə etmək son dərəcə vacibdir.

* * *

Zemfira Məhərrəmli

SEVİMLİ JURNALIMIZIN FƏALİYYƏTİNƏ DAİR TƏDQIQAT

Respublikamızın müstəqilliyə qovuşduğu hazırkı dövrdə məktəbin, təhsil sisteminin, təlim-təhsil prosesinin nailiyyətləri və unudulan cəhətləri pedaqoji mətbuatdan kənar qalmayıb. Pedaqoji mətbuatın məktəbə nəzəri və praktik köməyi olmadan gənc nəslin təlim-tərbiyəsini lazımi səviyyədə qurmaq, çətinləşər. Bu gün tərbiyə işi daha çox aktuallıq kəsb edir və təhsil ocaqlarında təlim prosesinin tərkib hissəsinə çevrilməlidir. Bu vəzifəni yerinə yetirmək, qabaqcıl təcrübəni yaymaq üçün isə pedaqoji mətbuatın üzərinə məs'ul vəzifələr düşür.

Respublikamızda pedaqoji mətbuatın tarixinə dair tədqiqat işləri aparılmış, dissertasiyalar yazılmışdır.

Təhsil sistemimizin salnamələrinə çevrilmiş qəzet və jurnallarda, xüsusilə pedaqoji mətbuat nümunələrində təlim-tərbiyə, təhsil məsələlərinin qoyuluşunu mühüm pedaqoji problemlər üzrə araşdırmaq mühüm vəzifələrdən biri kimi qarşıda durur. Tədqiqatçı Zemfira Məhərrəmli məhz elə bu səbəbdən "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalında tərbiyə problemi" mövzusunda araşdırma aparmağı məqsədmüvafiq hesab etmiş, ərsəyə gətirdiyi dissertasiya işini uğurla müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Onun bu mətbu orqanını seçməkdə məqsədi, özünün dediyi kimi, insan ömrünün özülü, təməli sayılan məktəbəqədər dövrdə və ibtidai təhsil mərhələsində uşaqların tərbiyəsi problemlərinin həllinə nail olmaqdır. Tədqiqatçının fikrincə, tərbiyə probleminin bünövrəsinə aydınlıq gətirmədən pedaqoji mətbuatda onun sonrakı inkişafını izləmək mümkün deyil. Tədqiqatın, problemin aktuallığını müəyyən edən cəhət də elə budur.

Tədqiqata cəlb edilmiş "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" məcmuəsi 1970-ci ildən işıq üzü görərkən öz ətrafına pedaqoji ictimaiyyətin qabaqcıl dəstəsini toplamış, məktəblərdə və məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsinə fəal təsir göstərmiş, maraqlı təşəbbüslərin müdafiəçisi kimi, maarif sistemindəki novatorluğun, yeni ideyaların təbliğinə nail olmuşdur. Məcmuə (1999-cü ildən müstəqil jurnal kimi nəşr olunur) böyüməkdə olan nəslin mə'nəvi tərbiyəsi, əmək tərbiyəsi, estetik və fiziki tərbiyəsi, həmçinin tərbiyənin digər sahələrinin daha da yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində bu gün də mühüm işlər görür.

Azərbaycanda pedaqoji fikrin və jurnalistikanın qovuşduğundan xəbər verən bu tədqiqat milli dirçəlişimizin müasir mərhələsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi işin mövzusu olduqca aktualdır. Təkcə ona görə yox ki, tədqiqat işində 34 yaşlı jurnalın fəaliyyətinə nəzər salınmış, 1000-dən çox məqalə tədqiqata cəlb olunaraq nəticəsi ümumiləşdirilmiş, tərbiyə probleminin qoyuluşu təhlil edilərək bu gün kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsi üzrə işin səmərəli təşkili üçün faydalı məsləhətlər və təkliflər verilmişdir. Keçilmiş yola qiymət verilməklə bugünkü məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri və ibtidai məktəbin inkişafına təkan verə biləcək cəhətlər aşkara çıxarılmışdır.

Tədqiqatçı jurnalın meydana gəldiyi şəraitdən asılı olaraq qarşıya qoyulmuş vəzifələrin xarakterini öyrənmişdir. Yaxşı cəhət odur ki, o, tərbiyənin tədqiqata cəlb

edilmiş sahələri üzrə işi təcrid olunmuş şəkildə deyil, tərbiyənin digər sahələri ilə əlaqəli surətdə araşdırmışdır. Başqa cür ola da bilməzdi, çünki gənc nəslin tərbiyəsi problemləri bütövlükdə şəxsiyyətin formalaşdırılması kontekstində öyrənilməlidir. Bu zaman təlim prosesi də kənar qala bilməz. Əslində bunlar bir tam olub, təlim prosesində tərbiyə vəzifələri, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tərbiyəvi tədbirlər zamanı isə qismən də olsa, təlim vəzifələri yerinə yetirilir.

Z.Məhərrəmli mülahizələrinin doğruluğunu yəqin etmək üçün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri və məktəblərlə əlaqə saxlamış, tərbiyəçi və müəllimlərin məcmuədən necə bəhrələndiklərinin, fəaliyyətlərində ondan necə istifadə etdiklərinin şahidi olmuşdur.

Çoxcəhətli tərbiyə prosesi üzrə yalnız dörd sahənin tədqiqata cəlb olunmasında məqsəd, əsasən, gənc nəslin formalaşmasına güclü təsir edən amillər üzərində dayanmaqdır. Şübhəsiz, jurnalda gənc nəslin ekoloji tərbiyəsi, islam dəyərləri ruhunda tərbiyəsi və s. haqqında da materiallar dərc edilmişdir. Bununla belə, həmin materialların bütünlüklə əhatə edilməsi tədqiqatın səthliliyinə səbəb ola bilərdi. Tədqiqatçı bu pedaqoji nəşrin materiallarını sadəcə təhlil edib təsvirini verməklə kifayətlənməmiş, yeri gəldikcə çatışmayan, zəif cəhətləri, nöqsanları da cəsarətlə qeyd etmişdir. Bununla da o, jurnalın məzmun və formaca daha qiymətli və kəsərli olması üçün istiqamət verə bilmişdir.

Tədqiqatçı çox dəyərli elmi nəticələrə gələ bilmişdir. Həmin nəticələr üzrə "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalının kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsində, onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmalarında, eyni zamanda tərbiyəçi və müəllimlərin həmin sahə üzrə pedaqoji ustalığının inkişafında mühüm rolunu əsaslandırma bilmiş, məqalələrin təlimin məzmununa, proqram və dərslərin tərtibinə istiqamət verə biləcəyi qənaətinə gəlmişdir. Bu, təlim və tərbiyənin vahid bir proses olduğunu təsdiq etmək deməkdir.

Z.Məhərrəmli pedaqogikanın nəzəriyyəsinə, jurnalistikaya müəyyən nəzəri yenilik gətirənməklə jurnalistika təhsilinə daha böyük xeyir verə bilmişdir. Alınmış nəticələrdən ali və orta ixtisas pedaqoji məktəblərində, müəllimlər institutlarında, digər ali məktəblərin müvafiq fakültələrində, jurnalistika fakültələrində dərs deyən müəllimlər istifadə edə biləcəklər.

Nəticələr həm də ana dili (oxu), təbiətşünaslıq, musiqi və digər fənlər üzrə dərslərə qida verəcəkdir. Müəlliflər tərbiyə ilə əlaqədar məsələlərin hansı aspektdə, nə şəkildə qoyulmasının mümkünlüyü ilə əlaqədar tövsiyələrdən faydalanacaqlar.

Bir neçə kəlmə müəlifin şəxsiyyəti barədə. Tədqiqatçı respublikanın iste'dadlı yazıçı-jurnalistlərindən biri, H.Zərdabi, «Qızıl qələm», «Araz» ali ədəbi və digər mükafatların sahibidir. Uzun illərdən bəri "Bakı" qəzetində müxbir, təhsil şöbəsinin müdiri kimi fəaliyyət göstərmiş (hazırda Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin mətbuat xidmətinin rəhbəridir) Z.Məhərrəmliyin həmin qəzetdə, başqa mətbuat nümunələrində, pedaqoji jurnallarda yüzlərlə məqaləsi dərc olunub. Bu yazıların böyük bir qismi təhsil və tərbiyə problemləri ilə əlaqədardır. Azərbaycan Jurnalistlər və Yazıçılar Birliklərinin üzvü olan Z.Məhərrəmliyin elmi-kütləvi, publisistik üslubda yazılmış kitabları onu respublika ictimaiyyətinə tanıtmışdır. Zəmfira xanım ciddi axtarışlar aparmağa hazır olan bir şəxsdir, o, mövzunu deyil, mövzu onu tapıb. Məhz buna görə də tədqiqatın nəticəsi uğurlu olub.

Azərbaycan pedaqogika elminə gəlişi, pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi alması münasibətilə Z.Məhərrəmliyə təbrik edir, ona yaradıcılığında, elmi fəaliyyətində və şəxsi həyatında yeni uğurlar arzulayırıq.

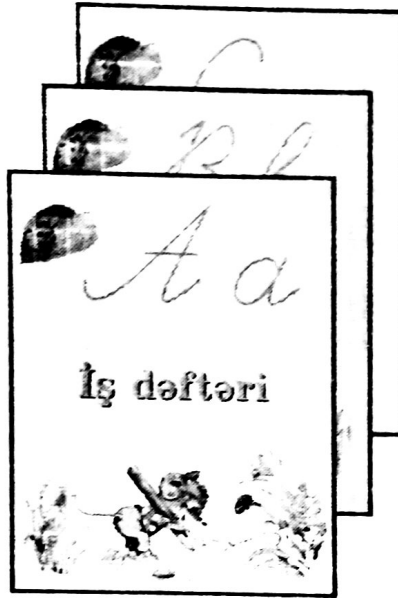
Əminə Qədimova,
pedaqoji elmlər namizədi

“ƏLİFBA” və “HƏYAT BİLGİSİ” üzrə proqram materiallarının bölgüsü

Əziz müəllimlər, “Ana dili” çərçivəsində keçilən “Ətraf aləmlə tanışlıq” kursu, 2004—2005-ci dərslər ilindən başlayaraq, prof. Z.Qaralovun rəhbərliyi ilə hazırlanmış “Həyat bilgisi” adlı dərslər vəsaiti əsasında tədris olunacaq (“Həyat bilgisi”, Bakı, “Pedaqogika” nəşriyyatı, 2004). Bu vəsait üzrə keçiləcək dərslər həftədə 1 saat hesabı ilə il boyu 32 saati təşkil edir. Diqqətinizə çatdırırıq ki, “Əlifba” dərsləri yeniləşdirilib. Ona görə də proqram materiallarının bölgüsündə ciddi dəyişikliyin aparılması zərurəti yaranıb. Yeni “Əlifba” və “Həyat bilgisi” ilə işləməyə dair metodik göstərişlər bu ilin sentyabrınadək Sizə çatdırılacaqdır. Aşağıda “Əlifba” və “Həyat bilgisi” üzrə proqram materiallarının bölgüsü verilir.¹

Y.Kərimov. Əlifba.
“Xəzər” nəşriyyatı, 2004.

Y.Kərimov. İş dəftəri
(A, B, C). “Çaşıoğlu”
nəşriyyatı, 2004.

Z.Qaralov və b. Həyat bil-
gisi. “Pedaqogika”
nəşriyyatı, 2004.

- 1 sentyabr.** 1. Həyat bilgisi (səh. 6—10). Bilik günü. Məktəblə tanışlıq. Sizin dərslər vəsaitləriniz.
2. Pedaqoji diaqnostika. Uşaqların məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsi ilə tanışlıq.
- 2 sentyabr.** Həyat bilgisi (səh. 11—13). Məktəbə getmək, məktəbdən qayıtmaq.
- 3 sentyabr.** Əlifba. Oxu: Nitq (cümlə). 4-cü səhifə üzrə müsahibə. Pedaqoji diaqnostika.
Yazı: İş dəftəri A. 5-ci səhifə üzrə iş.
- 4 sentyabr.** Əlifba. Oxu: Cümlə. 5-ci səhifə (oyuncaqlar və oyunlar) üzrə müsahibə. Pedaqoji diaqnostika.
Yazı: İş dəftəri A. 6-cı səhifə üzrə iş.

¹ “Oxu” və “Həyat bilgisi” üzrə qalan materialların bölgüsü məcmuəmizin növbəti nömrəsində dərc olunacaq.

- 6 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Cümle, sət. 7-ci səhifə (ev heyvanları) üzrə mü-
sahibə. Prinsipi diaqnozlaşdırmaq.
Yazı: İş dəftəri A. 7-ci səhifənin birinci yarısı üzrə iş.
- 7 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Cümle, sət. 8-ci səhifə (ev quşları) üzrə müsahibə.
Prinsipi diaqnozlaşdırmaq.
- 8 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Cümle, sət. 9-cu səhifə (vəhşi heyvanlar) üzrə
müsahibə.
Yazı: İş dəftəri A. 8-ci səhifənin birinci və ikinci yarısının
hər ikisində iki-üç sətir üzrə iş.
- 9 sentyabr.** Həyat bilgisi (sət. 14 – 16). Məktəbdə davranış qaydaları.
- 10 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Nüq ünkisəfi. 10-cu səhifə (meyvələr) üzrə mü-
sahibə.
Yazı: İş dəftəri A. 9-cu səhifənin birinci və ikinci yarısının
hər ikisində iki-üç sətir üzrə iş.
- 11 sentyabr.** Əlifba. Orzu: 11-ci səhifədəki "Heyvanların idmanı" qokli
üzrə sömən haqqında müsahibə.
Yazı: İş dəftəri A. 10-cu səhifənin birinci və 11-ci səhifənin
ikinci yarısı üzrə iş.
- 13 sentyabr.** Əlifba. Orzu: 12-ci və 13-cü səhifələr üzrə müsahibə.
Yazı: İş dəftəri A. 12-ci və 13-cü səhifələrin ikinci yarısı
üzrə iş.
- 14 sentyabr.** Əlifba. Orzu: 14-cü səhifə (kənd) üzrə müsahibə.
- 15 sentyabr.** Əlifba. Orzu: A səsi və hərfi. 15-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 15-ci səhifə üzrə iş.
- 16 sentyabr.** Həyat bilgisi (sət. 17 – 20). Vücudumuz. Sağlamlığımız.
- 17 sentyabr.** Əlifba. Orzu: V səsi və hərfi. 16-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 16-cı səhifə üzrə iş.
- 18 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Ə səsi və hərfi. 17-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 17-ci və 18-ci səhifələr üzrə iş.
- 20 sentyabr.** Əlifba. Orzu: T səsi və hərfi. 18-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 20-ci səhifə üzrə iş.
- 21 sentyabr.** Əlifba. Orzu: T səsi və hərfi. 19-cu səhifə üzrə iş.
- 22 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Y səsi və hərfi. 20-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: Y hərfinin kiçiyinin yazılması üzrə iş.
- 23 sentyabr.** Həyat bilgisi (sət. 21 – 23). Sınıf nümayəndəsinin seçilməsi.
Demokratiyə ilə ikinci tanışlıq.
- 24 sentyabr.** Əlifba. Orzu: Y səsi və hərfi. 21-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: Y hərfinin böyüyünün yazılması üzrə iş.
- 25 sentyabr.** Əlifba. Orzu: O səsi və hərfi. 22-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 21-ci və 22-ci səhifələr üzrə iş.

- 27 sentyabr.** Əlifba. *Oxu:* B səsi və hərfi. 24-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: B hərfinin kiçiyinin yazılması üzrə iş.
- 28 sentyabr.** Əlifba. *Oxu:* B səsi və hərfi. 25-ci səhifə üzrə iş.
- 29 sentyabr.** Əlifba. *Oxu:* L səsi və hərfi. 26-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: L hərfinin kiçiyinin yazılması üzrə iş.
- 30 sentyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 24—26). Mən və biz.
- 1 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* L səsi və hərfi. 27-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: L hərfinin böyüyünün yazılması üzrə iş.
- 2 oktyabr.** Əlifba. U səsi və hərfi. 28-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 23-cü və 24-cü səhifələr üzrə iş.
- 4 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* U səsi və hərfi. 29-cu səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 19-cü səhifə üzrə iş.
- 5 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* P səsi və hərfi. 30-cu səhifə üzrə iş.
- 6 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* P səsi və hərfi. 31-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: P hərfinin kiçiyinin və böyüyünün yazılması üzrə iş.
- 7 oktyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 28—29). Vətənimiz, paytaxtımız.
- 8 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* R səsi və hərfi. 32-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 25-ci səhifə üzrə iş.
- 9 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* R səsi və hərfi. 33-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 26-cı səhifə üzrə iş.
- 11 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* D səsi və hərfi. 34-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: D hərfinin kiçiyinin yazılması üzrə iş.
- 12 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* D səsi və hərfi. 35-ci səhifə üzrə iş.
- 13 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* I səsi və hərfi. 36-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 29-cü səhifə üzrə iş.
- 14 oktyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 30—32). Bayrağımız, himnimiz.
- 15 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* I səsi və hərfi. 37-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 22-ci səhifə üzrə iş.
- 16 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* İ səsi və hərfi. 38-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 1-ci səhifə üzrə iş.
- 19 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* İ səsi və hərfi. 39-cu səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri A. 30-cü səhifə üzrə iş.
- 20 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ümumiləşdirici dər. 40-cı və 41-ci səhifələr üzrə iş.
- 21 oktyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 33—35). Ətrafımızdakı varlıqlar.
- 22 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* S səsi və hərfi. 42-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 5-ci və 6-cı səhifələr üzrə iş.
- 23 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* S səsi və hərfi. 43-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: Hərflərin yazılması üzrə ümumiləşdirici dər. (T, N, Z, D, İ hərflərinin yazılması üzrə məşq).

- 25 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ş səsi və hərfi. 44-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 7-ci və 8-ci səhifələr üzrə iş.
- 26 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ş səsi və hərfi. 45-ci səhifə üzrə iş.
- 27 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* M səsi və hərfi. 46-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 11-ci səhifə üzrə iş.
- 28 oktyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 36 – 38). Ev heyvanları və quşları.
- 29 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* M səsi və hərfi. 47-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 12-ci səhifə üzrə iş.
- 30 oktyabr.** Əlifba. *Oxu:* X səsi və hərfi. 48-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 13-cü və 14-cü səhifələr üzrə iş.
- 8 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* X səsi və hərfi. 49-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 4-cü səhifə üzrə iş.
- 9 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Z səsi və hərfi. 50-ci səhifə üzrə iş.
- 10 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Z səsi və hərfi. 51-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 16-cı və 17-ci səhifələr üzrə iş.
- 11 noyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 39 – 41). Bitkilər və onların orqanları.
- 13 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Q səsi və hərfi. 52-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 19-cü səhifə üzrə iş.
- 15 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Q səsi və hərfi. 53-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 20-ci səhifə üzrə iş.
- 16 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ğ səsi və hərfi. 54-cü səhifə üzrə iş.
- 18 noyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 42 – 44). Bitkilərin faydası.
- 19 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ğ səsi və hərfi. 55-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 22-ci səhifə üzrə iş.
- 20 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* V səsi və hərfi. 56-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 24-cü səhifə üzrə iş.
- 22 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* V səsi və hərfi. 57-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 25-ci səhifə üzrə iş.
- 23 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* E səsi və hərfi. 58-ci səhifə üzrə iş.
- 24 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* E səsi və hərfi. 59-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 27-ci səhifə üzrə iş.
- 25 noyabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 45 – 47). Ayağımızın altındakı Yer, başımızın üstündəki Göy.
- 26 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* K səsi və hərfi. 60-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 4-cü səhifə üzrə iş.
- 27 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* K səsi və hərfi. 61-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 5-ci səhifə üzrə iş.
- 29 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ümumiləşdirici dərslər. 62-ci və 63-cü səhifələr üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri B. 28-ci səhifə üzrə iş.
- 30 noyabr.** Əlifba. *Oxu:* Ç səsi və hərfi. 64-cü səhifə üzrə iş.

- 1 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* Ç səsi və hərfi. 65-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 9-cu və 10-cu səhifələr üzrə iş.
- 2 dekabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 48—50). Fəsillər. Payız.
- 3 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* Ü səsi və hərfi. 66-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 12-ci səhifə üzrə iş.
- 4 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* Ü səsi və hərfi. 67-ci səhifə üzrə iş.
13-cü səhifə üzrə iş.
- 6 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* C səsi və hərfi. 68-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 18-ci və 19-cu səhifələr üzrə iş.
- 7 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* C səsi və hərfi. 69-cu səhifə üzrə iş.
- 8 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* Ö səsi və hərfi. 70-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 15-ci və 16-cı səhifələr üzrə iş.
- 9 dekabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 51—53). Su. İcməli və çirkli sular.
- 10 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* Ö səsi və hərfi. 71-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: Keçilmiş həriflər dairəsində 10—12 sözdən ibarət kalliqrafik imla.
- 11 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* G səsi və hərfi. 72-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 21-ci səhifə üzrə iş.
- 13 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* G səsi və hərfi. 73-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 22-ci səhifə üzrə iş.
- 14 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* H səsi və hərfi. 74-cü səhifə üzrə iş.
- 15 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* H səsi və hərfi. 75-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 24-cü səhifə üzrə iş.
- 16 dekabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 54—56). Suda yaşayan canlılar.
- 17 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* Ümumiləşdirici dərslər. 76-cı və 77-ci səhifələr üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 25-ci səhifə üzrə iş.
- 18 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* F səsi və hərfi. 78-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 27-ci səhifə üzrə iş.
- 20 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* F səsi və hərfi. 79-cu səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 28-ci səhifə üzrə iş.
- 21 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* J səsi və hərfi. 80-ci səhifə üzrə iş.
- 22 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* J səsi və hərfi. 81-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 30-cu səhifə üzrə iş.
- 23 dekabr.** Həyat bilgisi (*səh.* 58—60). Gündüz və gecə.
- 24 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* “Əlifba” (Y.Kərimov). 82-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: İş dəftəri C. 31-ci səhifə üzrə iş.
- 25 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* “Müəllim” (B.Vahabzadə). 83-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: Kiçik və böyük hərflərin yazılması.
- 27 dekabr.** Əlifba. *Oxu:* “Uşaq və buz” (M.Ə.Sabir). 84-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: Şagirdlərin yazılarında xarakterik səhvlər üzrə yazı taxtasında və dəftərdə iş.

- 28 dekabr.** Əlifba. *Oxu*: "Arzulamalar" (A.Səhhət). 85-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: "Arzulamalar"ın 2 bəndinin üzündən köçürülməsi və səhvlər üzərində iş.
- 29 dekabr.** Əlifba. *Oxu*: "Yolka bayramı". 91-ci səhifə üzrə iş.
- 30 dekabr.** Həyat bilgisi:
1. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrə'ylük Günü. Yeni ilin qarşılanmasına hazırlıq.
2. Niyə külək əsir? (səh. 61—63)
- 11 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Xoruz" (A.Şaiq). 86-cı səhifə üzrə iş.
- 12 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Böyüklərə hörmət et" (M.Dilbazi). 87-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: Şagirdlərin yazılarında xarakterik səhvlər üzrə yazı taxtasında və dəftərdə iş.
- 13 yanvar.** Həyat bilgisi (səh. 64—65). Niyə yağış yağır?
- 14 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Baba" (M.Araz). 88-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: "Baba" şe'rinin bir bəndinin üzündən köçürülməsi və səhvlər üzərində iş.
- 15 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Sən nə yaxşı nənəsən" (T.Mütəllibov). 89-cu səhifə üzrə iş.
- 17 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Mən də, mən də" (T.Elçin). 90-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: Şagirdlərin yazılarında xarakterik səhvlər üzərində yazı taxtasında və dəftərdə iş.
- 18 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Qarışqalar". 92-ci səhifə üzrə iş.
- 19 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Şir və siçan". 93-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: Mətnin əvvəlindən 5 sətirin üzündən köçürülməsi və təhlili.
- 21 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Meyvələr" (E.Mehdiyev). 94-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: Şagirdlərin yazılarında xarakterik səhvlər üzərində iş.
- 22 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Vətən". 95-ci səhifə üzrə iş.
Yazı: 12—15 sözdən ibarət kalliqrafik imla və onun təhlili.
- 24 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Azərbaycan" (S.Vurğun). 96-cı səhifə üzrə iş.
Yazı: "Azərbaycan" şe'rinin bir bəndinin üzündən köçürülməsi.
- 25 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: "Bakı" (Z.Cabbarzadə). 98-ci səhifə üzrə iş.
- 26 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: Şəhidlər xiyabanı. 99-cu səhifə üzrə iş.
- 27 yanvar.** Həyat bilgisi (səh. 66—68). Dolu və qar.
- 28 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: Sülh. 100-cü səhifə üzrə iş.
Yazı: Şagirdlərin yazılarında xarakterik səhvlər üzərində iş.
- 29 yanvar.** Əlifba. *Oxu*: Şagirdlərin oxu texnikasının yoxlanması və hesaba alınması.
Yazı: Kalliqrafik imla və onun nəticələrinin kollektiv təhlili.